

**T.C.
BATMAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MOĞOLLARDA KEREYİTLİ ŞAHSİYETLER 1206-1336

Adnan SAYDUN

**Mart – 2025
BATMAN**

**T.C.
BATMAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MOĞOLLARDA KEREYİTLİ ŞAHSİYETLER 1206-1336

Adnan SAYDUN

**Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Ercan GÖRDEGİR**

Diğer Jüri Yeleri

Dr. Öğr. Üyesi Nihal GEZEN Doç. Dr. Osman KARLANGIÇ

**Mart-2025
BATMAN**

TEZ KABUL VE ONAYI

Adnan Saydun tarafından hazırlanan “**Moğollarda Kereyitli Şahsiyetler 1206-1336**” adlı tez çalışması 11/03/2025 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oy birliği ile Batman Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı’nda YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

İmza

Başkan

Doç Dr. Osman KARLANGIÇ

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Ercan GÖRDEGİR

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Nihal GEZEN

Yukarıdaki sonucu onaylarım.

Dr. Öğr. Üyesi Murat ÖTER
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYANI

Bu tezdeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edildiğini ve tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını beyan eder, aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sorumluluğu kabullendiğimi bildiririm.

ETHICAL DECLARATION

I declare that all the information in this thesis has been obtained within the framework of ethical behavior and academic rules, and that the source of any statements and information that do not belong to me in this study prepared in accordance with the thesis writing rules has been fully cited, and I declare that I accept all kinds of legal responsibility in case of any contrary situation.

Adnan SAYDUN
11/03/2025

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MOĞOLLARDA KEREYİTLİ ŞAHSİYETLER 1206-1336

Adnan SAYDUN

Batman Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Tarih Ana Bilim Dalı

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Ercan GÖRDEĞİR

2025, 70 sayfa

Kereyitler, XII. yüzyılda Altay-Sayan bölgesinde yaşayan, Moğol veya Türk kökenli bir kabile konfederasyonuydu. Moğol bozkırındaki beş büyük kabileden biri olan Kereyitler, nüfus yoğunluğu ve toprak büyüklüğü açısından dönemin en etkili unsurlarından biri olmuştur. Özellikle Doğu Kilisesi'ne (Nesturî Kilisesi) XI. yüzyılın başlarında topluca geçiş yapmaları, onları diğer kabilelerden ayıran önemli bir özelliktir. Bu dönüşüm, Avrupa'da ortaya çıkan ve zamanla "Rahip Yahya" (Prester John) efsanesine kaynaklık eden bir dizi hikâyeyi de şekillendirmiştir.

Kereyitlerin siyasi ve dinî etkisi, XI. yüzyılda kabile liderlerinin Hristiyanlığı resmi olarak kabul etmesiyle daha da artmıştır. Bu kabul, yalnızca kabile içinde değil, aynı zamanda çevre halklar arasında da geniş yankı uyandırmıştır. Avrupalılar, Moğol istilalarından yaklaşık 300 yıl öncesine kadar Kereyitlerle diplomatik ve ticari ilişkiler kurmuş ve onları tanımışlardır. Kereyitlerin gücü, Çin Seddi'ne kadar uzanmış ve bu kabile, Moğolistan coğrafyasında büyük bir etki alanı oluşturmuştur.

Cengiz Han'ın yükselişi sırasında Kereyitler, liderleri Tugrul Han'ın (Togrul ya da Ong Han olarak da bilinir) önderliğinde siyasi bir güç olarak varlık göstermeye devam etmiştir. Tugrul Han, bir dönem Cengiz Han'ın müttefiki olmuş, ancak daha sonra aralarındaki çatışmalar neticesinde Kereyitler, Cengiz Han tarafından hâkimiyet altına alınmıştır. Bu süreçte, Kereyitler ve diğer Moğol Hristiyan kabileleri, Cengiz Han'ın siyasi hedeflerine boyun eğmek zorunda kalmıştır.

Kereyitler, dinî ve siyasi yapılarıyla Moğol-Türk dünyasında özgün bir yere sahiptir. Hristiyanlık inançlarını bozkır toplumlarının geleneksel yapısıyla harmanlamaları, onların hem Doğu hem de Batı dünyasında ilgi çekici bir figür haline gelmelerini sağlamıştır. Moğol ve Türk tarihinin bu önemli unsuru, yalnızca Asya'nın değil, aynı zamanda Avrupa'nın siyasi ve kültürel tarihine de katkıda bulunmuştur.

Kereyitler, Moğol coğrafyasındaki siyasi, kültürel ve dinî dönüşümlerde önemli bir rol oynamış bir topluluktur. Bu bağlamda, Kereyit kökenli şahsiyetlerin Moğol tarihindeki etkilerini incelemek, yalnızca Moğol kabileler arası ilişkilerin dinamiklerini anlamak açısından değil, aynı zamanda Moğolların Hristiyanlık, diplomasi ve yönetim anlayışına dair bakış açılarını ortaya koymak için de büyük önem taşımaktadır. Özellikle Tugrul Han gibi liderlerin siyasi ittifakları ve düşmanlıkları, Cengiz Han'ın yükseliş sürecini ve Moğol İmparatorluğu'nun şekillenmesini derinden etkilemiştir. Bu çalışma, Kereyitli şahsiyetlerin bireysel ve kolektif rollerini ele alarak, Moğolların dinî ve kültürel çeşitliliğine ışık tutmayı ve Orta Çağ Avrasya tarihine dair yeni bir perspektif sunmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, konu, hem tarihi hem de kültürel boyutlarıyla disiplinler arası bir yaklaşımın parçası olarak değerlendirilecektir.

Anahtar Sözcükler: Cengiz, Dokuz, Kereyitler, Moğol, Nesturî, Hatun.

ABSTRACT
MASTER THESIS
KEREYİTE FIGURES IN THE MONGOL EMPIRE

Adnan SAYDUN

Batman University Graduate Education Institute

Department of Medieval History

Advisor: Dr. Öğr Üyesi Ercan GÖRDEGİR

2025, 70 Pages

The Kereyit were a tribal confederation of Mongol or Turkic origin that inhabited the Altai-Sayan region in the 12th century. As one of the five major tribes of the Mongolian steppe, the Kereyit played a significant role in terms of both population density and territorial extent. A distinguishing feature of the Kereyit was their collective conversion to the Church of the East (Nestorian Christianity) in the early 11th century. This transformation contributed to the emergence of various legends, including the myth of "Prester John," which circulated in Europe over time.

The political and religious influence of the Kereyit increased when their tribal leaders officially embraced Christianity in the 11th century. This acceptance had widespread repercussions not only within the tribe but also among neighboring communities. Europeans had established diplomatic and commercial relations with the Kereyit and were familiar with them up to approximately 300 years before the Mongol invasions. The power of the Kereyit extended as far as the Great Wall of China, making them a formidable presence in the Mongolian geographical sphere.

During the rise of Genghis Khan, the Kereyit remained a significant political force under the leadership of Toghrul Khan (also known as Toghrul or Ong Khan). Toghrul Khan was initially an ally of Genghis Khan but later became his adversary, leading to conflicts that ultimately resulted in the subjugation of the Kereyit by Genghis Khan. Consequently, the Kereyit, along with other Mongol Christian tribes, were compelled to submit to Genghis Khan's political ambitions.

The Kereyit held a unique position in the Mongol-Turkic world due to their religious and political structures. Their integration of Christian beliefs with the traditional nomadic social order made them an intriguing subject for both the Eastern and Western worlds. This significant element of Mongol and Turkic history not only shaped Asia's political and cultural landscape but also contributed to the historical development of Europe.

The Kereyit played a crucial role in the political, cultural, and religious transformations of the Mongolian region. In this context, examining the influence of Kereyit-origin figures in Mongol history is essential not only for understanding the dynamics of inter-tribal relations but also for shedding light on the Mongols' perspectives on Christianity, diplomacy, and governance. In particular, the political alliances and hostilities of leaders such as Toghrul Khan profoundly influenced the rise of Genghis Khan and the formation of the Mongol Empire.

This study aims to analyze the individual and collective roles of Kereyit figures, highlighting the religious and cultural diversity of the Mongols and offering a new perspective on medieval Eurasian history. In this regard, the topic will be approached through an interdisciplinary lens, encompassing both historical and cultural dimensions.

Key Words: Genghis, Nine Khatun, Kereyits, Mongol, Nestorian.

ÖN SÖZ

13. yüzyılda dünya gücü olan Moğol İmparatorlu geniş bir coğrafya da hüküm sürmesi nedeniyle yötenilmesi de o kadar güç olmuştur. Moğol İmparatorluğu Cengiz Han hayatayken ülkenin taksim edilmesiyle İmparatorluğun batı kısmını oluşturan İlhanlı Devleti 1256-1337 yılları arasında İranda hüküm sürmüştür. Müslümanların çoğunlukla olduğu bir bölgede bulunması İlhanlıları odak haline getirmiştir. İran merkezli olan İlhanlı Devleti sadece bu alanla yetinmeyip Çağataylılarla, Altın Orda devletiyle, Memlük devletiyle tarihte iz bırakacak hadiseler cereyan emiştir. Seksen yıla aşkın hükmü devam eden İlhanlı devleti içinde başlı başına çalışma konusu olacak şahsiyetler bulunmaktadır.

Çalışmamızda İlhanlı devleti içerisinde önemli mevkilerde bulunmuş olan bazı kereyitli kadınların kabilesi dikkatleri üzerine çekmiştir. Bu çalışma da kereyit kabilesi hakkında bilgileri açığa çıkartmayı amaçlamaktadır.

Araştırmanın birinci bölümü Moğol İmparatorluğu ve İmparatorluğun Batı kanadını oluşturan ve bizi bu çalışmaya sevk eden İlhanlı Devleti hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümünde çalışma konumuz olan kereyit kabilei ve kabilenin diğer bireleşen boylarına değinilmiştir. Çalışmanın Sonuç ve son bölümünde ise İlhanlı Devletinde önem teşkil eden Kereyit kabilesinin önemli şahsiyetlerine değinilmiştir.

Araştırmanın konusunu belirlenirken, literatür taraması yapılırken ve çalışmanın her aşamasında gerek okulda gerekse dışarıda benim için vakit ayıran hiçbir zaman desteğini esirgemeyen yanımda bulunan değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Ercan GÖRDEGİR'e ayrıca bu stresli süreçte bana gerekli enerji ve motivasyonu vererek süreci tamamlama vesile olan değerli hayat arkadaşım eşim Çiğdem ARSLAN SAYDUN'a teşekkürü bir borç bilirim.

Adnan SAYDUN

BATMAN- 2025

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
ÖN SÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	vii
EKLERİN LİSTESİ	ix
KISALTMALAR	x
1. GİRİŞ	1
1.1. Genel Olarak Moğollar	1
1.2. Moğol Kereyit Siyasi İlişkileri	6
2. KAYNAK ARAŞTIRMASI	8
3. YÖNTEM	11
4. BULGULAR VE TARTIŞMA.....	14
4. 1. Moğol Kereyit Siyasi İlişkisi	14
4.1.1. Kereyitlerin siyasi tarihi.....	14
4.1.1.1. Çürkin alt boyu	15
4.1.1.2. Tungkayit alt boyu	17
4.1.1.3. Tubavut alt boyu	18
4.1.1.4. Albat alt boyu.....	19
4.1.1.5 Sakıyat/Sakyat alt boyu	20
4.1.2. Cengiz Han devrinde Kereyitler	20
4.1.3. İlhanlı devri Moğol Kereyit siyasi ilişkileri.....	22
4.2. Büyük Moğol ve İlhanlı Devletinde Kereyitli Şahsiyetler	24
4.2.1. Kereyitli erkek şahsiyetler	24
4.2.1.1. Tugrul (Wank) Han.....	24
4.2.1.2. İku Han	27

4.2.1.3. Cagembu Han	27
4.2.1.4. Saruca Noyan	28
4.2.1.5. İrencin Noyan	29
4.2.2. Kereyitli kadın şahsiyetler	32
4.2.2.1. Begtutmuş Hatun	32
4.2.2.2. İbaka Hatun	34
4.2.2.3. Sorgakteni Beki Hatun	35
4.2.2.4. Dokuz Hatun	45
4.2.2.5. Toktay Hatun	54
4.2.2.6. Uruk Hatun	56
4.2.2.7. Kutlukşah Hatun	60
5. SONUÇ VE ÖNERİLER.....	63
5.1. Sonuçlar	63
5.2. Öneriler	64
KAYNAKLAR	65
EKLER	71

EKLERİN LİSTESİ

Ek I: Moğollarda Cengiz Han devrini tasvir eden bir minyatür.	71
Ek II: Hülagu Han ve Dokuz Hatun’u tasvir eden bir münyatür	72
Ek III: Togrul Han devri Kereyit Kabilesi siyasi haritası.	73
Ek IV: Ortaçağda Doğu Klisesi’nin yayılma haritası	74
Ek V: Moğol Hanları’nın Listesi	75
Ek VI: Moğol Hanı Çağatay’ın Vaftizi	76
Ek VII: Moğolca yazılmış bir Nesturi’nin mezar taşı	77

KISALTMALAR

Bkz.:	Bakınız
Çev.:	Çevirmen
DİA:	Diyanet İslâm Ansiklopedisi
DTCF:	Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Haz.:	Hazırlayan
M.:	Miladi
ö.:	ölüm
s.:	sayfa
S.:	Sayı
Terc.:	Tercüme
Yy:	Yüzyıl

1. GİRİŞ

1.1. Genel Olarak Moğollar

Moğollar XIII. yüzyılın ilk çeyreğinde dünya siyasi dengelerini alt üst edebilecek bir güç olarak tarih sahnesine çıktı. Gerçek adı Temuçin olan Cengiz Han, sıkı disiplin altında yetiştirdiği ordularıyla Merkit, Nayman, Katagin, Kongirat, Kereyit ve Tangut gibi komşu boylarla savaşarak kısa sürede büyük bir imparatorluk kurdu. 1206 yılında Onon Nehri kıyısında düzenlenen kurultayda Büyük Han ilan edilen Cengiz Han, hâkimiyetini Kuzey Çin ovalarına kadar genişleterek batıya yöneldi. Bu süreçte Harzemşah Devleti'nin tedbirsiz politikaları neticesinde, Çin'den Harzem'e ve Kırım'a kadar olan topraklar Moğol egemenliğine girdi. Cengiz Han'ın 1227 Ağustos'unda vefatıyla geride, Pasifik Okyanusu'ndan Hazar Denzine kadar uzanan, Büyük İskender'in imparatorluğundan dört, Roma İmparatorluğundan iki kat büyük bir devlet bırakılmış olsa da halefleri döneminde Moğol devleti sınırları daha da genişleyerek iki katına çıktı (May, 2021, s.51, s.79; Kafalı, 1993, s.89, s.367, s.369).

1227-1241 yılları arasında hüküm süren Ögeday döneminde, Moğol İmparatorluğu'nun genişlemesi, Çin'in önemli bir bölümünü ve Kore'yi de içine alarak devam etti. Bu süreçte Curmagun komutasındaki birlikler, batıya doğru ilerleyerek İran ve Azerbaycan'da Moğol varlığını yeniden hissettirdi. Aynı dönemde Cengiz Han'ın torunu Batu'nun liderliğindeki ordular, Doğu ve Orta Avrupa'ya doğru ilerlerken ciddi bir direnişle karşılaşmadan hâkimiyeti pekiştirdiler. Ögeday'ın ölümünden sonra, Moğol Devleti'nin yönetiminde bir süre Töregene Hatun (1241-1246) nâibe olarak görev aldı; ardından Güyük Han (1246-1248) tahta geçti. Batu ile olası mücadele hazırlıkları içinde beklenmedik şekilde vefat eden Güyük Han'ın ardından, 1251'de Mengü Han devleti devraldı. Mengü Han, kurultayda aldığı kararla Çin'in tamamının fethinde kardeşi Kubilay'a, batı topraklarını ele geçirmede ise diğer kardeşi Hülâgû'ya görev vererek, devletin coğrafi genişlemesinde kilit bir rol oynadı. Bu gelişmeler, Orta ve Yakın Doğu'nun siyasi seyrinde önemli dönüm noktalarına işaret etmiştir (Reşidüddin, 2013 Abul'l Farac, 1999, s.553; Özgüdenli, 2000, s.26).

Hûlâgû'nun batı seferi, İslam dünyasının siyasi dengesinde köklü değişikliklere neden oldu. Sefer sırasında, uzun yıllardır bölge devletleri tarafından ele geçirilemeyen İsmaililerin kalesi Alamut da dâhil olmak üzere stratejik kale ve şehirler fethedildi. Bu fetihler, Tebriz merkezli İlhanlı Devleti'nin kuruluş sürecini hızlandırdı; sonrasında Bağdat'ın alınması ise Abbasi Halifeliği'nin sonunu getirdi. Hûlâgû, elde ettiği bu başarılarla İslam dünyasına büyük darbe indirirken, sonrasında dikkatini Mısır Memlûkları'na çevirdi. 1260 yılında gerçekleşen Ayn-ı Calut savaşında Memlûklar'ın beklenmedik zaferi, Moğol ilerleyişinin durdurulmasına yol açtı. Bu yenilginin ardından Moğollar, Suriye'nin büyük bir bölümünden çekilse de İran, Azerbaycan ve Anadolu gibi bölgelerde varlıklarını sürdürmeye devam ettiler. XIII. yüzyıl ortalarından XIV. yüzyıl ortalarına kadar, İlhanlılar ile Memlûklar arasında Orta Doğu'da süregelen rekabet, özellikle Anadolu gibi stratejik tampon bölgelerde derin izler bıraktı (Kanat, 2001, s.35).

Hûlâgû, Cengiz Han'ın evlatlarından biri olan Tuluy'un Kereyit kabilesine mensup Sorgagtani adlı hatunundan dünyaya gelmiştir. Çocukluk ve şehzadelik dönemine dair sınırlı bilgilere rağmen, Hûlâgû'nun Moğol İmparatorluğu'nun batı topraklarını ele geçirme görevini üstlenmesiyle, devletin bu coğrafyadaki kaderi çizilmeye başlanmıştır. Mengü Han döneminde Hûlâgû, batıya yönelik seferiyle 600 bini aşkın kişilik kuvvetiyle bölgeye çıkarak, Moğol ordusunun beşte biri büyüklüğündeki bu kuvveti kullanmış, Orta Doğu ve çevresinde siyasi ve kültürel değişimlere yol açmıştır (Yuvalı, 1998, s.473; Spuler, 2011, s.1011, 59; Yuvalı, 1017, s.132).

Hûlâgû sefer öncesi, Baydu ve Curmagun Noyanlar gibi liderlerin hazırlıkları – otlak ve yaylaların korunması, köprülerin inşası, lojistik desteğin sağlanması gibi – Moğol ordusunun bölgeye girişi için kritik bir zemin hazırlamıştır (Reşidüddin,2013, s.14). 1253 yılında başlayan sefer, çeşitli bayram ve merasimlerin yarattığı aksaklıklar nedeniyle beklenen sonuca ulaşmadan önce kesintiye uğrasa da Hûlâgû kararlı adımlarıyla 1255 tarihinde Semerkant'a varmış; yerel hâkimlerin direnci kırılınca Semerkant, Herât, Erran ve Şirvan kentleri Moğol hâkimiyetine girmiştir. Hûlâgû, özellikle stratejik öneme sahip Alamut Kalesi'nin alınmasını hedefleyerek, dönemin Alamut sahibi Hürşah'a haber gönderip, korku, tehdit ve vaat yöntemleri kullanmış; Hürşah'ın teklifi reddetmesinin ardından kaleyi kuşatarak 1256 yılında ele geçirmiştir. Bu fetih, Hûlâgû'nun bölgedeki güç ve nüfuzunu perçinlemiş; Alamut'un fethi sonrasında, halifeye yapılan yazışmalar giderek sertleşerek, Abbasi Halifeliği'nin

sarsılmasına zemin hazırlamıştır (Reşidüddin,2013, s.21-25; Müstevfi, 2018, s.478; Yuvalı, 1998, s.473).

Hûlâgû'nun fetihleri sonrasında, onun bölgedeki egemenliğini pekiştiren politikaları, Hûlâgû'nun memleketinde kalıcı etkiler bırakmasına ve bölge siyasi haritasında yeni çizgilerin oluşmasına neden olmuştur. Mısır Memlûk Devleti'ne yönelik düzenlenen seferler, ancak 1260'da Ayn-ı Calut zaferiyle son bulmuş; Moğol orduları, Suriye ve Mısır'da kalıcı hâkimiyet kuramayarak geri çekilmek zorunda kalmıştır (Cüveyni, 1998, s.170, s.176; Süyûtî, 2005, s.432-434; Tağrıberdi, 2013, s.83; Yuvalı, 2017, s.172-177; Roux, 2001, s.340).

Hûlâgû'nun fetihleri sonrasında, İlhanlı Devleti'nin tarihi, Cengiz Han'ın evlatlarından gelen ve devletin çeşitli reformlarına imza atan hükümdarlarla şekillenmeye başladı.

Hülagü Han'ın batı seferleriyle bölgedeki fetihlerini tamamlamasının ardından, İlhanlı Devleti'nin temelleri hızla atılmaya başlanmış; bu süreç, Moğol ordusunun fetihlerinin getirdiği geniş coğrafyanın yönetiminde yeni düzenlemeler ve reformlarla şekillenmiştir. Hülagü Han'ın başarısı, bölgedeki siyasi boşluğu doldurmak amacıyla gelen haleflerde farklı yönetim anlayışlarının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Hülagü'nun ölümünden sonra, oğlu Abâkâ Han 1265 yılında tahta geçerek ilk kez merkezi otoriteyi pekiştirme yönünde adımlar atmıştır. Abâkâ Han döneminde, fethedilen toprakların idaresinde kurumsallaşma çabaları hız kazanmış, ancak aynı zamanda devlet içindeki hanedan mücadeleleri ve sınır anlaşmazlıkları da dikkat çekici hale gelmiştir. Abâkâ Han'ın saltanatında, özellikle Altın Ordu ve Memlûk Devleti ile yaşanan çekişmeler, İlhanlıların batıdaki konumunu sürekli tartışma konusu yapmıştır (Reşidüddin, 2013, s.71, s.75; Erdem, 1997, s.106, s.107; Müstevfi, 2018, s.489).

Abâkâ Han'ın devleti yönetmeye çalıştığı dönemde, dış siyaset kapsamında Hristiyan devletlerle dostane ilişkiler kurma çabaları ön plandaydı. Bu politikaların uygulanması sırasında iç kademelerde yaşanan çekişmeler ve vezirler arasındaki anlaşmazlıklar, merkezi otoritenin zayıflamasına yol açtı. Bu durum, devleti daha sonraki devirlerde reform ve yeniden yapılandırma ihtiyacına zorladı.

Abâkâ Han'ın ardından gelen dönemde, Ahmed Teküdar'ın saltanatı öne çıkmaktadır. Ahmed Teküdar, devleti yönetirken İslam dinini benimsemiş; bu hamlesi hem iç siyasette hem de dış ilişkilerde yeni bir yön çizmiş, özellikle Mısır ve Memlûk Devleti ile ilişkilerin yeniden şekillenmesine zemin hazırlamıştır. Teküdar, barış temelli

girişimler içinde bulunmaya çalışsa da çevresindeki Moğol beyleri ve özellikle ülke içindeki muhafazakâr unsurların tepkileriyle karşılaşmış; bu durum, iç istikrarsızlık ve sınır çekişmelerini beraberinde getirmiştir (Yuvalı, 2017, s.227; Spuler, 2011, s.84; Togan, 1981, s.223-225).

Ahmed Teküdar döneminin ardından, Argûn Han'ın tahta geçmesiyle İlhanlı Devleti'nin siyasi yapısında yeni bir döneme girilmiştir. Argûn Han hem iç yönetimde hem de dış ilişkilerde daha kararlı bir duruş sergilemeye çalışmış; ancak devletteki hanedan içi çekişmeler, eski vezir çevreleri ile yaşanan anlaşmazlıklar ve yönetsel zorluklar, onun döneminde de siyasi istikrarı tam anlamıyla sağlayamamıştır. Argûn Han, önemli devlet adamlarıyla iş birliği yaparak bir yandan merkezi otoriteyi pekiştirmeyi, diğer yandan ise bölgedeki rakip güçlere karşı Hristiyan dünyasıyla ittifak kurma çabası içine girmiştir. Bu politikaların uygulamasında yaşanan sıkıntılar hem devletin askerî gücünde hem de ekonomik kaynaklarında düşüşe neden olmuştur (Reşidüddin, 2013, s.148; Spuler, 2011, s.89-90; Yuvalı, 2017, s.244).

Argûn Han'ın hükümdarlığının ardından Geyhatu Han devralmıştır. Geyhatu Han'ın dönemi, İlhanlı Devleti'nin malî ve askerî politikalarında önemli reform denemelerinin yapıldığı bir dönem olarak öne çıkar. Geyhatu Han, "Çav" adlı kâğıt para uygulaması gibi ekonomik reform girişimleriyle devlet yapısını modernize etmeye çalışmış; ancak bu uygulamalar beklenen etkiyi yaratamamış, aksine ticarete aksamalara ve halk arasında hoşnutsuzluğa yol açmıştır. Hanedan üyeleriyle yaşanan anlaşmazlıklar ve savurganlık, Geyhatu Han'ın yönetimindeki merkezi otoritenin zayıflamasına neden olmuş; nihayetinde, 24 Mart 1295 tarihinde şehzade Baydu'nun önderliğinde gerçekleşen isyan sonucunda Geyhatu Han, tahtı bırakmak zorunda kalmış ve hayatına son vermiştir (Müstevfi, 2018, s.486; Yuvalı, 1996, s.44).

Geyhatu Han'ın ölümünün ardından, Baydu Han kısa sürede tahta geçerek devlette yeni bir denge arayışına girmiştir. Baydu Han'ın döneminde, merkezi otoritenin yeniden tesisi ve hanedan içindeki çekişmelerin giderilmesi için çeşitli girişimler yapılmıştır. Baydu Han'ın yönetiminde de özellikle Emir Tuğaçar'ın atanması, Gazan Mahmud ile başlayan taht mücadelesi ve eski vezir çevreleri arasındaki anlaşmazlıklar, devletin iç siyasetinde sürekli bir çalkantıya yol açmıştır. Baydu Han, düşmanlarına karşı sert önlemler alırken, devletin sınırlarını koruma ve merkezi otoriteyi sağlama çabaları da zorluklarla karşılaşmıştır (Spuler, 2011, s.102-103).

Gazan Han'ın devralmasıyla İlhanlı Devleti yeni bir reform sürecine girmiştir. Gazan Han, kardeşi Olcaytu'nun reformlarını devam ettirme ve devletin huzurunu sağlama amacıyla önemli adımlar atmış; ancak 1304 baharında aniden rahatsızlanıp vefat etmesi, devlette yeni bir boşluk yaratmıştır. Gazan Han'ın döneminde yapılan reformlar, merkezi otoritenin güçlendirilmesi yönünde önemli denemeler olsa da devletteki mevcut çekişmeler ve dış baskılar, reformların tam olarak hayata geçmesine engel olmuştur (Müstevfi, 2018, s.490; May, 2021, s.354). Gazan Han'ın ölüm haberinin alındığı an, sonraki yönetim devirleri ve halefler arasında yaşanacak siyasi mücadelelerin habercisi olmuş, İlhanlı Devleti'nin çalkantılı tarihi yeni başlıklarla devam etmiştir.

Olcaytu Han, Gazan Han'ın sağladığı reform atmosferini devam ettirmek ve devlette huzur ile istikrarı yeniden tesis etmek amacıyla 1304 yılında tahta geçmiştir. Tahta geçişinin ardından, devletin idarî ve askerî yapısını güçlendirmek için önemli adımlar atmış; yeni başkent Sultâniye'yi 1307'de kurarak merkezi yönetimi pekiştirmeye çalışmıştır. 1310 yılında Şiîliği kabul eden Olcaytu Han, bu dinî tercihle hem iç siyasette hem de dış ilişkilerde farklı aktörlerle yeni bir denge kurmayı hedeflemiştir.

Olcaytu Han'ın saltanatında, dış alanda Memlûklerle yürütülen seferler önemli yer tutarken, erzak sıkıntıları ve salgın hastalıklar gibi lojistik sorunlar, askerî harekâtların planlandığı şekilde sonuçlanmasına engel olmuştur. Özellikle Anadolu'da yaşanan kargaşa, Karaman Beyliği'nin 1314'te Moğol hâkimiyetine karşı başkaldırısı gibi yerel isyanların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Devletin iç idaresinde ise, İlhanlı vezirleri Reşidüddin ve Taceddin Alişah arasında süregelen anlaşmazlıklar, yönetimdeki zafiyetleri gözler önüne sermiştir. Olcaytu Han, bu iç çekişmeleri dengelemek amacıyla, Moğol geleneklerine uygun olarak oğlu Ebu Said Bahadır'ı Horosan'a vali tayin etmiş ve güvenilir bir yardımcı olarak Emir Sevinç'i yanına almıştır. Ne var ki, yaşanan askerî başarısızlıklar, idarî çekişmeler ve iç huzursuzlukların yanı sıra, Olcaytu Han'ın sağlığında meydana gelen ciddi sorunlar, onun saltanatını kısa sürede sonlandırmıştır. Bir av esnasında ani hastalanan Olcaytu Han, 14 Aralık 1316 tarihinde henüz 36 yaşında vefat edince, devlette büyük bir boşluk oluşmuş; babalık vasiyetleri, önceden oluşturulan reform beklentilerinin ne kadar kırılğan olduğunu göstermiştir (Spuler, 2011, s.119, s.127; Spuler, 2011, s.130-131).

Olcaytu Han'ın vefatının ardından, yerine 1317'de oğlu Ebu Said Bahadır'ın geçmesi, İlhanlı Devleti'nde yeni bir dönemin başlangıcını işaret etmiştir. Ebu Said Bahadır Han'ın saltanatı, babasının başlattığı reformların ve merkezi otoritenin yeniden

inşasının devamı niteliğinde değerlendirilmiştir. Yeni hükümdar, babasının vasiyetleri doğrultusunda devletin idarî, askerî ve ekonomik alanlarda yeniden yapılandırılmasına yönelik girişimlerde bulunmuş; ancak bu çabalar, önceki dönemlerde oluşan derin hanedan içi çekişmeler ve yerel güçlerin direnişiyle gölgelendirilmiştir.

Ebu Said Bahadır Han'ın yönetiminde, merkezi otoriteyi güçlendirme ve idarî modernizasyon çabaları ön plandaydı. Devletin mali yapısını ve askerî disiplinini yeniden oturtmaya yönelik reform girişimleri, karşılaşılan iç ve dış baskılar nedeniyle beklenen düzeye ulaşamamıştır. Devlet içerisindeki çeşitli unsurlar, merkezi yönetimin zayıflığını kullanarak özerklik talep etmiş; bu durum, Ebu Said Bahadır'ın reform girişimlerinin uygulanmasını güçleştirmiştir. Ayrıca, bölgedeki stratejik çıkar çatışmaları, özellikle yerel beyliklerin ve diğer Moğol şube devletlerinin etkisi, Ebu Said Bahadır Han'ın siyasal ortamını sürekli bir belirsizlik ve rekabet içinde bırakmıştır.

Sonuç olarak, Ebu Said Bahadır Han'ın döneminde, babasının bıraktığı reform mirasının devam ettirilmeye çalışılması, İlhanlı Devleti'nin daha istikrarlı bir yapıya kavuşması yönünde umutlar uyandırır da süregelen iç çekişmeler ve dış baskılar bu çabaların tam manasıyla gerçekleşmesini engellemiştir. Bu devir, devlette merkezi otoritenin yeniden inşası ve modern yönetim tekniklerinin uygulanması konusunda önemli dersler barındırırken, aynı zamanda İlhanlı Devleti'nin sonraki yıkılış sürecine de zemin hazırlayan karmaşık politik dinamikleri gözler önüne sermektedir.

1.2. Moğol Kereyit Siyasi İlişkileri

Moğolların tarih sahnesindeki yükselişi, yalnızca askerî fetihlerle sınırlı kalmamış, aynı zamanda çevrelerindeki topluluklarla kurdukları ilişkilerle de şekillenmiştir. Bu topluluklardan biri olan Kereyitler, Moğol bozkırlarında yaşayan en önemli ve etkili unsurlardan biridir. Orta Asya'nın köklü ve çok katmanlı tarihinin bir parçası olarak Kereyitler, siyasi, askerî ve dinî alanlarda çeşitli roller üstlenmiş, Moğolların çıkışında kritik bir etken olmuşlardır. Kereyitler, Moğol bozkırında yaşayan önemli bir kabile olup 12. yüzyılda Cengiz Han'ın hâkimiyet kurmaya başladığı dönemde siyasi olarak çok etkiliydiler. Kereyitlerin lideri olan Tugrul Han, Cengiz Han'ın önemli bir destekçisi ve zaman zaman da rakibi olmuştur. Tugrul Han, Cengiz Han'ın babası Yesügey Bahadır ile de yakın ilişkiler kurmuş ve bu bağlantılar Cengiz Han'ın iktidarını güçlendirmesinde büyük bir rol oynamıştır. Kereyitlerin Moğollarla olan ilişkisi yalnızca

ittifaklarla sınırlı kalmamış, zaman zaman çatışmalar da yaşanmıştır (Subaşı, 2021, s.228).

Kereyitler, Moğol toplumu içinde sadece siyasi ve askerî alanda değil, aynı zamanda dîn alanında da etkili olmuşlardır. Çoğunlukla Nesturî Hristiyanı olan Kereyitler, Orta Asya'daki diğer topluluklarla dinî etkileşimde bulunarak, Moğol elitleri arasında Hristiyanlığın yayılmasına katkı sağlamışlardır. Cengiz Han'ın eşlerinden biri olan Dokuz Hatun, bir Kereyit prensesi olup Nesturî Hristiyanıydı. Onun aracılığıyla Moğol sarayında Hristiyan etkisi belirgin bir şekilde hissedilmiştir. Kereyitler Moğol İmparatorlunun önde gelen devlet adamları, diplomatları ve komutanları arasında da yer almışlardır. Moğol dünyasında Kereyit kökenli önemli figürlerden biri de Cengiz Han'ın güvendiği isimlerden olan Ögeday Han'ın vezirlerinden biri olan Yelü Chucai'dir. Kereyitli bireylerin Moğol dönemindeki etkisi, yalnızca Moğol bozkırlarıyla sınırlı kalmayıp, Moğol İmparatorluğunun geniş coğrafyasında da hissedilmiştir (Polo, 2003, s.141).

Bu çalışma, Moğolların büyük İmparatorluk kurma sürecinde Kereyitlerin önemli bir yer tuttuğunu göstermeyi amaçlamaktadır. Kereyitlerin Moğol toplumuna entegrasyonu, özellikle evlilikler ve siyasi iş birlikleri yoluyla gerçekleşmiş, Kereyitli bireyler Moğol sarayında etkili pozisyonlar elde etmişlerdir. Kereyitlerin dinî, siyasi ve askerî olarak Moğollar üzerindeki etkileri, tarihsel kaynaklar ve çeşitli akademik görüşler ışığında bu tezde detaylı bir şekilde incelenecektir.

Bu sebeplerle Moğol tarihi incelenirken Kereyitlerin etkisi göz ardı edilemez. Cengiz Han'ın yükselişi sürecinde hem siyasi hem de askerî olarak kritik roller oynayan Kereyitler, aynı zamanda Moğol devlet sistemine entegre olmuş, bazıları önemli idarî görevler üstlenmiştir. Bu bağlamda, Moğollar ve Kereyitler arasındaki ilişkiler, Orta Asya tarihinin en dikkat çekici konularından biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu tezde, Moğollar içindeki Kereyitli şahsiyetlerin biyografileri, onlara ait tarihsel kayıtlar, Moğol sarayındaki etkileri ve Moğol döneminde oynadıkları roller üzerinde durulacak, akademik kaynaklarla bu bağlantılar derinlemesine analiz edilecektir. Bu sayede, Kereyitlerin Moğol tarihi içindeki yerine dair daha kapsamlı bir bakış sunulacaktır.

2. KAYNAK ARAŞTIRMASI

Moğollarda Kereyitli Şahsiyetler konusuna ilişkin literatür taraması, Moğol İmparatorluğu'nun çok boyutlu yapısını ve etnik çeşitliliğini anlamak amacıyla, farklı coğrafya ve kültürlerden kaleme alınmış kaynakların ışığında gerçekleştirilmiştir. Çin, İslam, Süryani, Ermeni ve Latin müelliflerin eserleri, Moğol devletinin kuruluşu ve işleyişi sürecinde Kereyit kökenli şahsiyetlerin rolünü, siyasi, askerî ve diplomatik işlevlerini detaylandırarak zengin ve çok yönlü bir perspektif sunmaktadır.

Çin kaynakları, Moğol kabilelerinin sosyal yapısını, yönetim sistemini ve devletin kurucu dinamiklerini ortaya koymada temel bir yer teşkil etmektedir. Özellikle “Moğolların Gizli Tarihi” (Moğolların Gizli Tarihi, 2010; Moğolların Gizli Tarihçesi, 2018) gibi eserler, Moğol İmparatorluğu'nun kuruluş döneminden itibaren, Kereyit soyundan gelen şahsiyetlerin siyasi rolleri ve stratejik evlilikler yoluyla hanedanın meşruiyetinin pekiştirilmesindeki katkılarını ortaya koymaktadır. Shao Hung, Peng Da Ya ve Xiu Ting gibi yazarların kaleme aldığı seyahatnameler ve diplomatik raporlar, Moğol devletinin erken dönem idarî yapısına dair bilgiler sunarken, Kereyitli şahsiyetlerin bu yapının içinde üstlendikleri görevler hakkında da değerli veriler sağlamaktadır. Ötemiş Hacı'nın “Çengiz-Name” Moğol toplumsal yaşamı, yönetim sistemi ve Kereyitlerin ittifaklar ile diplomasi yoluyla devlete kazandırdığı stratejik avantajları ayrıntılı biçimde ele almaktadır (Topçı, 2008).

Latin ve Hristiyan kaynakları ise, Moğol İmparatorluğu'nun idarî ve askerî düzeni ile uluslararası ilişkilerini farklı bir bakış açısıyla değerlendirirken, Kereyit kökenli şahsiyetlerin Moğol sarayındaki yerini ve rolünü dolaylı yoldan belgelemektedir. Dominkan keşişi Carpini'nin Moğol İmparatorluğu'na dair gözlemleri (Carpini, 2000) ve Fransiskan rahibi Ruysbroeckli Willem'in seyahatnameleri (Ruysbroeckli, 2010), Kereyitli şahsiyetlerin diplomatik ilişkiler ve askerî stratejilerdeki katkılarına dair önemli ipuçları sunar. Marco Polo'nun anlatıları, Moğol yönetiminin idarî yapısında yer alan Kereyit bireylerin görevlerini detaylandırırken (Marco Polo, 2003; Marco Polo, 2015, s. 6), Papa tarafından misyonerlik göreviyle gönderilen Simon'un gözlemleri ise devlet yapısının ve Kereyitlerin bu yapı içindeki işlevlerinin anlaşılmasına katkıda bulunmaktadır (Simon, 2006). Splitli Toma'nın eseri, Moğol ordusunun organizasyonu ve savaş taktiklerini incelerken, Kereyit kökenli şahsiyetlerin askerî alandaki rollerine de değinmekte; Matthaei Parisiensis'in “Chronica Majora” adlı eseri ise, Moğol toplumunun

normları ve disiplin sistemini açıklarken Kereyitlerin bu yapıda üstlendikleri stratejik görevleri ortaya koymaktadır (Özcan, Aralık 2012, s. 427-458). Bunun yanı sıra, Genceli Kiragos'un eseri Kereyit soyunun Moğol ve komşu devletlerle olan ilişkilerini ve kültürel etkileşimlerini belgeliyor, Genceli Kiragos, Müverrih Vardan, Aknerli Grigor ve Süryani asıllı Gregory Abûl-Farac'ın eserleri, Kereyitli şahsiyetlerin Moğol İmparatorluğu içerisindeki siyasi, sosyal ve kültürel rollerini detaylandırırken, Batı ve Ermeni kaynaklarının sunduğu tarihsel verileri de zenginleştirmektedir (Kiragos, 2009; Andreasyan, 1949; Vardan, 1937; Andreasyan, 1950; Grigor, 2007; Abûl-Farac, 1999; Günaltay, 1991). Ermeni vakayinameleri ve A. G. Galstyan'ın çalışmaları, Kereyitlerin bölgesel etkilerini ve Moğol devletinin sosyal dokusundaki yerini ortaya koyan değerli veriler sunmaktadır (Galstyan, 2005).

İslam kaynakları, Moğol İmparatorluğu'nun idarî, sosyal ve kültürel yapısının yanı sıra, Kereyit kökenli şahsiyetlerin devlet içindeki konumunu detaylı biçimde inceleyen eserler aracılığıyla, bu etnik grubun stratejik önemine vurgu yapmaktadır. Ata Melik Cüveynî'nin "Tarih-i Cihan Güşa" adlı eseri (Cüveynî, 1999; Bilgin, 1997; Köprülü, 1979; Togan, 1985; Günaltay, 1991; Şeşen, 1988) ve Reşîdüddîn Fazlullâh-i Hemedânî'nin "Câmi'u't-Tevârih" adlı eseri (Reşîdüddin Fazlullah/Kerimi, I. II, 1983; Reşîdüddin FazlullahThackston, II, 1998; Reşîdüddin Fazlullah/Aka, 2013; Özgüdenli, 2008). Moğol İmparatorluğu'nun etnik yapısını ve Kereyitli şahsiyetlerin devlette üstlendikleri görevleri detaylandırmaktadır. Abdullah Kâşânî'nin "Târîh-i Olcaytu" (Kâşânî, 1969; Örs, 1992) ve Şerefüddin Vassaf'ın "Tahrir-i Tarih-i Vassaf" çalışması (Vassâf, 1383/2004; Özgüdenli, 2020) ise, Moğol ile yerel hanedanlar arasındaki evlilik ve diplomatik ilişkiler çerçevesinde, Kereyit soyunun stratejik önemini gözler önüne sermektedir. Hamdullâh Müstevfi Kazvî'nin "Târîh-i Güzîde" (Kazvini, 2018; Özaydın, 1997), Fahrüddîn Ebû Süleyman Dâvûd b. Tacüddin Fahr-i Benâketi'nin "Târîh-i Benâketi" (Benâketi, 1343/1969; Yazıcı, 1992) ve İbnü'l-Esîr'in "İslâm Tarihi" eseri, Moğol İmparatorluğu'nun sosyal ve idarî dokusunu anlamada, Kereyit kökenli şahsiyetlerin rolü hakkında ek bilgiler sunmaktadır. İbn Kesîr (İbn Kesîr, 1985), Ömerî (Ömeri, 2014) ve İbn Tagrıberdi (İbni Tagrıberdi, 2013) ile Baybars Tarihi (Baybars Tarihi, 2000; Tiesenhausen, 1941) ve İbn Battûta'nın seyahatnamesi (İbn Battûta, 2010) de, Kereyitli şahsiyetlerin uluslararası ilişkilerdeki etkinliğini ve Moğol İmparatorluğu'nun geniş coğrafyadaki stratejik yaklaşımını aydınlatan önemli referanslardır. İbn Bibi'nin "El-Evâmirü'l-Alaiyye fil-Umûril-Ala'iyye" (İbn Bibi, 1996;

Özaydın, 1999), Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî'nin “Müsâmeretü'l-Ahbar” (Aksarayı, 2000) ve anonim “Selçuknâme” (Tarih-i Al-i Selçuk, 2014) ise, Moğol İmparatorluğu ile Selçuklu hanedanları arasındaki ilişkiler çerçevesinde, Kereyit soyunun siyasi ve kültürel etkileşimlerine dair kapsamlı bilgiler sunmaktadır.

Bu literatür taraması, Moğollarda Kereyitli Şahsiyetler adlı yüksek lisans tezinde, Kereyit kökenli şahsiyetlerin Moğol İmparatorluğu içindeki konumunu, devlet yönetimindeki rolünü ve uluslararası ilişkilerde üstlendikleri stratejik görevleri anlamak için temel bir veri kaynağı oluşturmaktadır. Kullanılan bu çok yönlü kaynaklar, farklı coğrafya ve kültürlerin perspektifleriyle, Kereyit soyunun Moğol devletinin kuruluşu, yönetimi ve genişlemesindeki katkılarını ve bu katkılarının tarihsel süreçte bıraktığı kalıcı izleri ortaya koymaktadır.

3. YÖNTEM

Bu tez, Moğol tarihinde önemli bir yer tutan Kereyit kökenli şahsiyetlerin siyasi, sosyal ve kültürel rollerini tarihsel perspektiften ele alarak, onların Moğol İmparatorluğu içindeki etkilerini ve bu etkinin Moğol yönetim mekanizmaları üzerindeki yansımalarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Kereyitler, 12. ve 13. yüzyıllarda Orta Asya'nın önde gelen Türk-Moğol kabilelerinden biri olup, özellikle Moğolların yükselişi sırasında Cengiz Han ile kurdukları ilişkiler sayesinde tarih sahnesinde belirgin bir rol oynamışlardır. Kereyit kökenli şahsiyetlerin Moğol siyasetinde, diplomasi alanında ve yönetimde oynadıkları rollerin detaylı bir şekilde incelenmesi, Moğol İmparatorluğu'nun yönetim anlayışını ve etnik yapısının çeşitliliğini anlamak açısından önem taşımaktadır. Araştırma, tarih disiplininin metodolojik yaklaşımları çerçevesinde gerçekleştirilmiş olup, nitel bir tarihsel inceleme niteliğindedir.

Bu çalışma, Moğol İmparatorluğu'nda Kereyit kökenli şahsiyetlerin rolünü tarihsel bir bağlamda ele aldığı için geniş bir kaynak taramasına dayanarak gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın temel veri kaynakları, döneme ait tarihsel belgeler, seyahatnameler, diplomatik yazışmalar, vakfiyeler ve Moğol dönemiyle ilgili modern akademik çalışmaları içermektedir. Kullanılan gereçler, birincil ve ikincil kaynaklar olmak üzere iki ana gruba ayrılmaktadır.

Birincil kaynaklar, Moğol İmparatorluğu'nun kuruluş dönemine ve Kereyitlerle ilişkisine ışık tutan tarihsel metinlerden oluşmaktadır. Bu kaynaklar arasında, dönemin önemli tarihçileri tarafından kaleme alınan kronikler, seyahatnameler ve resmî belgeler bulunmaktadır. Moğolların yükseliş dönemini ele alan Reşîdüddin Fazlullah'ın *Câmi 'u't-Tevârih* adlı eseri, Kereyitlerin Moğol İmparatorluğu içindeki konumlarını ve özellikle Toghrul Han (Wang Han) gibi önemli Kereyit figürlerin tarihsel rollerini detaylı bir şekilde aktarmaktadır. Cüveynî'nin *Tarih-i Cihangüşa* adlı eseri de Moğolların Kereyitlerle olan ilişkilerini ve Kereyitlerin Moğol yönetiminde nasıl bir yer edindiğini anlatan önemli bir kaynaktır. Ayrıca, İbn Battuta gibi dönemin ünlü seyyahlarının eserleri, Moğol yönetiminde Kereyit kökenli şahsiyetlerin toplumsal ve idarî pozisyonları hakkında bilgi vermektedir.

Seyahatnameler, Moğollarla etkileşime giren yabancıların gözlemlerini içermesi açısından büyük önem taşımaktadır. Marco Polo'nun eserinde, Moğol sarayında görev almış Kereyit kökenli şahsiyetlere dair anlatımlar yer almakta, bu şahısların Moğol

diplomasi mekanizmasındaki yerlerine dair bilgiler sunulmaktadır. Benzer şekilde, Ruysbroeckli Willem'in anlatıları, Moğol İmparatorluğu'ndaki farklı etnik unsurların konumlarını anlamak açısından önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır.

Resmî belgeler ve kitabeler, Kereyit kökenli şahsiyetlerin siyasi ve diplomatik rollerini anlamada kritik bir öneme sahiptir. Moğol hükümdarlarının çıkardığı fermanlar, Kereyit kökenli yöneticilere verilen görevler ve unvanlar hakkında bilgi sağlamaktadır. Ayrıca, Moğol dönemi vakfiyeleri, Kereyitlerin sosyal ve ekonomik alanlardaki etkilerini belirleme açısından önemli veriler sunmaktadır.

İkincil kaynaklar ise Moğol tarihi, Kereyitler ve Orta Asya'daki etnik gruplar üzerine yapılmış modern akademik çalışmalardan oluşmaktadır. Kereyitlerin Moğol yönetimi içerisindeki konumu üzerine yazılmış akademik makaleler ve monografiler, tarihsel verileri analiz etmek ve yorumlamak açısından büyük bir katkı sunmaktadır. Özellikle Moğol tarihine dair modern araştırmalar, Kereyitlerin Moğol yönetimi içerisindeki sosyal ve siyasi entegrasyonlarını anlamak açısından değerlidir. Sanat tarihi ve arkeolojik bulgular da bu çalışmada dikkate alınmış olup, Moğollar ve onların içinde yaşayan Kereyit kökenli şahsiyetler hakkında ipuçları sunan minyatürler, duvar resimleri ve diğer sanat eserleri, Kereyitlerin Moğol sarayındaki kültürel varlığına dair bilgiler sağlamaktadır. Karşılaştırmalı tarih çalışmaları ise Moğolların Kereyitlerle olan ilişkisini, diğer Orta Asya göçebe devletleriyle kıyaslamaya olanak tanımaktadır.

Bu tez, nitel araştırma yöntemi çerçevesinde tarihsel veri analizi ve betimsel analiz yöntemlerini kullanarak Moğollar içerisindeki Kereyit kökenli şahsiyetlerin rollerini incelemektedir. Araştırma kapsamında tarihsel kaynak analizi, karşılaştırmalı analiz ve betimsel analiz yöntemleri benimsenmiştir. Tarihsel kaynak analizi kapsamında, Moğolların Kereyitlerle olan ilişkisini ele alan birincil ve ikincil kaynaklar incelenmiş, Kereyit kökenli şahsiyetlerin Moğol yönetimindeki pozisyonları detaylı bir içerik analiziyle değerlendirilmiştir.

Karşılaştırmalı analiz yöntemi çerçevesinde, Moğol İmparatorluğu'ndaki Kereyit şahsiyetler, diğer göçebe devletlerdeki benzer figürlerle karşılaştırılarak ele alınmıştır. Özellikle Selçuklular, Harezmşahlar ve Timur İmparatorluğu gibi Orta Asya merkezli devletlerdeki yönetici sınıflarla Kereyit kökenli şahsiyetlerin rollerinin benzerlikleri ve farklılıkları analiz edilmiştir. Böylece, Moğol yönetiminde Kereyitlerin sahip olduğu statü, dönemin diğer devletlerindeki benzer sosyal ve siyasi dinamiklerle karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir.

Betimsel analiz yöntemi, Moğol yönetimi içerisindeki Kereyit kökenli şahsiyetlerin rollerini daha iyi anlamak amacıyla kullanılmıştır. Elde edilen veriler, Kereyitlerin Moğol yönetiminde hangi alanlarda etkili olduklarını, siyasi, askerî, ekonomik ve diplomatik faaliyetlerde nasıl bir konuma sahip olduklarını ortaya koymak için sistematik bir şekilde analiz edilmiştir. Özellikle, Moğol sarayındaki Kereyitlerin yönetimdeki pozisyonları ve toplumsal statüleri, tarihsel belgeler ışığında detaylandırılmıştır.

Bu yöntemler aracılığıyla, Moğol İmparatorluğu'ndaki Kereyit kökenli şahsiyetlerin siyasi, sosyal ve kültürel açılardan sahip olduğu yetkiler ve etkiler, tarihsel kaynaklar temelinde ayrıntılı bir şekilde ele alınmış ve tezin ana hedefleri doğrultusunda değerlendirilmiştir. Sonuç olarak, bu tez, Moğollar içerisindeki Kereyit kökenli şahsiyetlerin siyasi, toplumsal ve ekonomik açılardan oynadıkları rolleri tarihsel belgeler ve akademik analizler ışığında ortaya koyarak, Orta Asya göçebe toplumlarında etnik çeşitliliğin yönetim üzerindeki etkilerini daha iyi anlamaya katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

4. BULGULAR VE TARTIŞMA

4. 1. Moğol Kereyit Siyasi İlişkisi

4.1.1. Kereyitlerin siyasi tarihi

Modern Moğolca'da Khereid konfederasyonu "*Хэрэйд*" olarak yazılır. Kereyit adı Çince'de "*克烈*", Farsça'da "*کرايت*" olarak bilinir. İngilizce'de ise bu isim genellikle "*Kereyites*" olarak kabul edilir, alternatif olarak "*Kereyit*", "*Keraid*", "*Kirayit*", "*Kireyid*", "*Kerait*" veya "*Kereyit*" şeklinde de benimsenmiştir. Batılı araştırmacıların erken dönem eserlerinde ise "*Karait*" veya "*Karaites*" olarak bu isme rastlanılmaktadır. Bu çalışmada Kereyit adı'nun kullanılması uygun görülmüştür (Pelliot, 1950, s.207-209; Çelikbilek, 2022, s. 384). Bu konfederasyonun ismiyle ilgili yaygın bir teori, Moğolca "*xap/khar*" ve Türkçe "*kara*" kelimelerinin "*siyah, esmer*" anlamlarına gelmesidir.

Bu terim, çeşitli diğer Moğol ve Türk kabilelerinde de bulunmuş ve sıklıkla karıştırılmıştır. Camiuttvarih'e göre Kereyit efsanesi, izini alışılmadık derecede esmer yüzlere sahip sekiz kardeşe kadar sürer ve bu kardeşlerin kurduğu konfederasyona kadar devam eder. Kereyit, önde gelen kardeşin klanının adıdır ve diğer kardeşlerinin klanları Jirkin, Konkant, Sakait, Tumaut ve Albat olarak kaydedilmiştir (Reşîdüddin/Rûşen-Mûsevî, C. I, 1994, s.113-114; Reşîdüddin/Gölpınarlı, Tarihsiz, s.101-102; Reşîdüddin/Thackston, P. I, 1998, s.62).

Diğer araştırmacılar ise Moğolca "*Kheree* (*хэрээ*)" kökünden türetilen ve "*kuzgun*" anlamına gelen "*Khereid*" adının eski bir totem adı olabileceğini öne sürmüşlerdir (Togan, 2014, s. 60; Pellio, 1959, s. 207-209; Çelikbilek, 2022, s. 384).

Kereyit boy birliği, Orta Asya'nın karmaşık siyasi yapısında önemli bir yer tutmuş; muteber padişahlar tarafından yönetilmiş ve XIII ile XIV. yüzyıllarda diğer boylara göre üstün kuvvet ve yüksek mertebeye sahip olmuştur. Dönemin dinî ve kültürel dönüşümleri çerçevesinde Hristiyanlığı benimseyen Kereyitler, bu tutumlarıyla geleneksel İslam çevrelerinin ötesinde farklı bir siyasi kimlik sergilemişlerdir. Coğrafi olarak Hitay vilayetine yakın Mogolistan'ın, Onon ve Kerülen ırmaklarının çevresinde konumlanan Kereyit yerleşimleri hem stratejik ticaret yollarına hem de askerî seferlere elverişli bir alan sunmuştur.

Kereyit boyunun diğer boylarla ilişkileri, özellikle Nayman boyu ile olan muhalefeti, o dönemin rekabetçi siyasi dinamiklerini yansıtmaktadır. Bu rekabet ortamında, Yesügey Bagatur ve oğlu Cengiz Han, başlangıçta Kereyitlerin padişahı Tugrul/Ong Han ile kurdukları sağlam müttefiklik ilişkileriyle dikkat çekmiş, böylece bölgesel güç dengelerinde belirleyici bir rol oynamışlardır. Zaman içinde oluşan anlaşmazlıklar ve stratejik çıkar çatışmaları, aralarındaki dostane bağların yerini çatışmaya bırakmasına neden olmuştur. Bu durum, uzun süren ve çetin mücadelelerin fitilini ateşlemiş; nihayetinde Kereyit boyunun Cengiz Kagan yönetimi altında konumlanmasına yol açan askerî ve siyasi çekişmelerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Reşîdüddin/Rûşen-Mûsevî, C. I, 1994, s.109; Reşîdüddin/Gölpinarlı, Tarihsiz, s.100-101; Reşîdüddin/Thackston, P. I, 1998, s.61).

4.1.1.1. Çürkin alt boyu

Güyük Bahadır, Kereyit konfederasyonuna bağlı Çürkin boyunun reisi olarak, Kereyitli Ong Han döneminde belirgin bir siyasi ve askerî aktör olarak öne çıkmaktadır. Kendisi, kuragan tümenlerinden birinin lideri konumunda olup, yurtlarını stratejik açıdan önemli sayılan Karavun Cidun ve Çilger bölgelerine yerleştirmiştir. Bu yerleşim alanları, bölgedeki askerî ve idarî yapılanmanın merkezi noktalarını oluştururken, Güyük Bahadır'un liderliği altında Çürkin boyu hem iç hem de dış siyasette etkin bir rol üstlenmiştir. Tarihsel süreç içerisinde, Cengiz Kagan'ın Ong Han'ı mağlup etmesiyle birlikte, Güyük Bahadır ve boyu, derin bir sarsıntı yaşamış; bu durum, onların siyasi konumlarında önemli bir yeniden yapılandırmayı zorunlu kılmıştır. Güyük Bahadır'un, Muynuk, Sertavu, İylugan ve Saykan Köküçü adını taşıyan dört oğlu, boyun sonraki dönemlerdeki yönetim ve askerî kabiliyetinde belirleyici roller üstlenmiş; bu soy üzerinden gelen Mungka ise, daha sonra Bukuz Buka ve onun oğlu Dorbay gibi önemli şahsiyetlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Savaş dönemlerinde, Güyük Bahadır ve Çürkin boyu, Tayçıut, Katakın ve Salciut gibi diğer boylara hizmet ederek, dönemsel ittifak ve askerî stratejilerin şekillenmesinde katkıda bulunmuşlardır. Cengiz Kagan'ın zaferiyle sonuçlanan muharebe sonrasında, Güyük Bahadır, yüz kişilik bir kuvvetle birlikte Cengiz'e tabi olmayı tercih ederek, yeni siyasi dengelere uyum sağlama stratejisini benimsemiştir. Bu gelişme, Çürkin boyunun bundan sonraki dönemde Cengiz Kagan'ın hizmetinde ve diğer uluslarla iş birliği içinde faaliyet göstermesine yol açmış;

böylece bölgedeki güç dengeleri ve siyasi yapı yeniden tanımlanmıştır. Bu durum, yalnızca bireysel liderlerin değil, aynı zamanda boylar arası ittifaklar, soy kademeleri ve askerî-hiyerarşik ilişkilerin de tarihsel süreç içinde nasıl evrildiğini göstermesi bakımından önemli bir örnek teşkil etmektedir. Güyük Bahadır'un liderliğindeki dönüşüm, Kereyit konfederasyonu içerisindeki alt boyların dış güçlerle ilişkilerini yeniden düzenleyerek, uluslararası arenada esnek ve uyumlu bir strateji izlediklerinin de göstergesidir (Reşîdüddin/Rûşen-Mûsevî, C. I, 1994, s. 109; Reşîdüddin/Gölpınarlı, Tarihsiz, s. 98; Reşîdüddin/Thackston, P. I, 1998, s.61; Çelikkalek, 2022, s.385).

Kereyit boylarından ve Ong Han'a bağlı, itibarlı ve cesur bir boy olan Çürkinlere mensup olan Necudse, Şiraz Şahnesi Cirkuday ve kardeşleri Kakçe Tagay, Kutlug Buka, Bitikçi¹ ve oğulları Yisüder ve Durbay, önemli kişilikler arasındadır. Ayrıca, Ong Han'ın baş emiri olan ve Cengiz Kagan'ın talebi üzerine elçi olarak gönderilen Açık Şirun da bu boydan gelmektedir. Çürkinler, Kereyit boylarının önde gelenleri arasında yer alır ve tarihsel süreçte hem askerî hem de siyasi açıdan önemli roller üstlenmişlerdir. Bu kişilikler, Ong Han'ın yönetimi altında güçlü bir konumda bulunmuş ve Cengiz Kagan'ın çağrısına hızla yanıt vererek boyutlarını göstermişlerdir. Bu durum, Çürkinlerin hem kendi toplulukları içinde hem de geniş Moğol İmparatorluğu içinde saygın bir konuma sahip olduklarını vurgular. (Reşîdüddin/Rûşen-Mûsevî, C.I, s.114; Reşîdüddin/Gölpınarlı, s.101; Reşîdüddin/Thackston, P. I, s.62; Çelikkalek, 2022, s.385).

¹"Bitig" terimi, Türkçe kökenli olup kâğıt, vesika ve belge anlamlarını taşımakta; özellikle resmi yazışmalarda ve devlet belgelerinde kullanımı yaygındır. Buna bağlı olarak, bitikçi unvanı, bu belgeleri düzenleme ve kâtiplik görevini üstlenen kişilere ithafen verilmiştir. Türk-Moğol Kaganlığı döneminde, bitikçi unvanı büyük oranda Uygur kâtiplerine ait olmakla birlikte, Uygur Türklerinin devlet idaresinde etkin olduğu süreçlerde terimin Moğolca'ya geçiş gösterdiği de düşünülmektedir. Türk-Moğol Kaganlığı coğrafyasında, bitikçiler yalnızca iç ve dış yazışmaların düzenlenmesinden sorumlu kalmayıp, aynı zamanda "Al Tamga" olarak adlandırılan devlet mührünü resmi belgelere basma görevini de yerine getirmiştir. Bu uygulama, belgenin otoritesini ve devletin resmi kimliğini pekiştirici bir rol oynamıştır. Çağatay Hanlığı döneminde ise, bitikçi görevinin önemi farklı bir boyut kazanarak, bu unvan genellikle hanlık mensubu prenslere verilmiştir. Hanlık içinde "Ulug Bitikçi" unvanıyla anılan bu kişiler, devletin defterdarlık ve mali işlerini yürütme gibi ek idari sorumluluklar da üstlenmişlerdir. Böylece, Altın Orda Hanlığı, Çağatay Hanlığı ve İlhanlı Devleti gibi Türk-Moğol kaganlığı geleneğinin egemen olduğu coğrafyalarda, bitikçi unvanı merkezi bir idari görev olarak yaygın biçimde uygulanmıştır. Bknz: Akar, 2021, s. 214; Kafalı, 2005, s. 56; Aka, 1994, s. 26; Genç, 1981, s. 174, 236; Yusuf Has Hacib, 2016, s. 213-214; Okudan, Saray, 2019, s. 140-141.

4.1.1.2. Tungkayit alt boyu

Kereyit boyları arasında yer alan ve aynı coğrafyada yerleşen Tungkayit boyuna mensup önemli şahsiyetler, bölgenin siyasi, askerî ve toplumsal dinamiklerinin şekillenmesinde belirleyici roller üstlenmişlerdir. Bu figürler arasında, Nusil Noyan ve oğlu Tuğluk Kuşçi²'nin, Alinak ile birlikte sunduğu örnek liderlik, Tungkayit boyunun tarih sahnesindeki ön plana çıkan temsilcileri olarak öne çıkmaktadır. Her iki isim de devlet içindeki askerî operasyonların yürütülmesi, stratejik karar mekanizmalarının oluşturulması ve toplumsal yapıların güçlendirilmesi açısından önemli katkılar sağlamış; bu yönleriyle, döneminin idarî ve askerî yapısına yön veren unsurlar arasında yer almıştır (Çelikkalek, 2022, s.385).

Özellikle, Söke döneminde yaşanan olaylar çerçevesinde Gazan'ın oğlu Tayçu Bahadır, isyan hareketlerinin lideri olarak dikkat çekmiştir. Tayçu Bahadır'un, mevcut siyasi düzene karşı başlattığı isyan, Tungkayit boyunun tarihsel seyrinde kritik bir dönemeç teşkil etmekle birlikte, bölgedeki güç dengelerinin yeniden müzakere edilmesine zemin hazırlamıştır. Bu isyan hareketi, yalnızca askerî ve siyasi bir çekişmeyi yansıtmakla kalmamış; aynı zamanda, toplumsal yapının ve yerel otoritenin yeniden şekillenmesinde de derin izler bırakmıştır Tungkayit boyunun bu önemli isimleri, liderlik

²Kuşçi unvanı, Türk-Moğol Kaganlığı döneminde av hayvanlarının bakımı, eğitimi ve yetiştirilmesi gibi alanlarda görev alan uzmanlara verilen özel bir niteliktedir. Bu görev, yalnızca av kuşlarının fiziksel bakımını sağlamakla sınırlı kalmamış; aynı zamanda hükümdarın av zevkine hizmet ederek, devletin kültürel ve sosyal ritüellerinin bir parçası haline gelmiştir. Babür Şah döneminde sunulan kuşçuluk anekdotları, bu uygulamanın ne denli yaygın ve özenle sürdürülen bir etkinlik olduğunu ortaya koymaktadır. Av kuşlarının bakımı, beslenmesi ve eğitimi, hem eğlence hem de spor unsurları barındıran bir geleneğin temsilcisi olarak, dönemin elit kesimleri arasında ayrıcalıklı bir statü kazanmıştır. Timurlu Devleti döneminde, hakanın şahsi kuş filosofunun düzenli bakımı ve eğitimiyle ilgilenen görevlilere “Kuşhane Emîri” veya “Kuş Begi” gibi unvanlar verilirken, bu görev tanımının kapsamı oldukça genişlemiştir. Görevliler, sadece kuşların bakımını sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda av stratejilerinin geliştirilmesi ve hükümdarın av seanslarında sunulan görsel-işitsel estetiğin korunmasında da aktif rol almışlardır. Bu bağlamda, kuş bakımı ve eğitimi, devletin idari işleyişi ile doğrudan ilişkilendirilen bir disiplin haline gelmiştir. Batı Türkistan Hanlıkları'nda ise kuş begliği görevi, zaman içinde daha yüksek idari mevkilerle birleşerek, bazı isimlerin vezirlik gibi önemli pozisyonlara yükselmesine vesile olmuştur. Bu durum, kuşçuluğun salt pratik bir hizmetten ziyade, hanedan içindeki güç dengelerinin ve hükümdarın statüsünün simgesel bir göstergesi olarak da algılandığını ortaya koymaktadır. Hükümdarın kuş filosofunu koruyan ve yöneten kuşçular, hem askerî hem de idari disiplinin sürdürülebilirliğine katkıda bulunarak, devletin genel işleyişinde merkezi bir rol üstlenmişlerdir. Bknz: Togan, 1970, s. 24; Akar, 2021, s. 469; Spuler, 2011, s. 458; Hayrunnisa Alan, Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular (1360- 1606), 3. Baskı, İstanbul 2020, s. 282.

vasıfları, askerî başarıları ve siyasi etkileriyle, bölgenin geniş coğrafyasında ve tarihsel süreçte iz bırakan figürler olarak değerlendirilmiştir. Tarihî kaynaklarda sıkça yer alan bu şahsiyetler, hem kendi boylarının hem de komşu unsurların politik, askerî ve idarî yapılarına yön vermiş; bölgenin sosyo-politik dinamiklerinde merkezi bir rol oynamışlardır. Bu bağlamda, Nusil Noyan, Tugluk Kuşçi, Alinak ve Tayçu Bahadur gibi figürlerin faaliyetleri, Tungkayit boyunun tarihsel sürecinde ve geniş anlamda Kereyit boyları arasında güç mücadelesi ile stratejik iş birliklerinin anlaşılmasında kilit bir referans noktası olarak ele alınmaktadır. (Reşîdüddin/Rûşen-Mûsevî, C. I, 1994, s.113-114; Reşîdüddin/Gölpınarlı, Tarihsiz, s.102; Reşîdüddin/Thackston, P.I, 1998, s.62).

4.1.1.3. Tubavut alt boyu

Tubavut boyu, Kereyit konfederasyonu içerisinde diğer Sakıyat veya Sakyat gibi gruplarla paralellikler gösteren, ancak tarihî kaynaklarda haklarına ilişkin sınırlı bilgi bulunan bir unsurdur. Bu boy, bölgenin genelinde benimsendiği konargöçer yaşam tarzını benimseyerek, hayvancılık ve göçebe tarımın temel ekonomik faaliyetler olarak ön plana çıktığı bir çevrede varlığını sürdürmüştür. Coğrafyanın getirdiği zorlu şartlar, Tubavut boyunun toplumsal ve ekonomik yapılarını şekillendirirken, bu yaşam biçimi aynı zamanda onların diğer Kereyit boylarıyla olan ortak kültürel mirasını da yansıtmaktadır. Tarihî kaynaklarda, Tubavut boyuna mensup olduğu bildirilen Alinak Bahadur, Alçı Tutgavul ve oğlu Sati ile Ebugan Bitikçi gibi şahsiyetlerin isimlerine rastlanır. Bu figürler, Tubavut boyunun kendi içindeki sosyal ve siyasal düzenin belirlenmesinde, yerel liderlik ve askerî kabiliyetin göstergesi olarak değerlendirilebilecek niteliktedir. Bu isimlerin hayatları, gerçekleştirdikleri faaliyetler ve bölge üzerindeki etkileri konusunda mevcut belgelerin kısıtlılığı, Tubavut boyunun tarihsel değerlendirmesinde metodolojik güçlükler ortaya koymaktadır. Bu durum, diğer Kereyit boyları ile arasındaki benzerliklerin ve farklılıkların tam olarak ortaya konulmasını zorlaştırır da Tubavut boyunun Kereyitlerin sosyal ve siyasal dokusunda belirgin bir yer işgal ettiğini göstermektedir. Özellikle, Tubavut boyunun konargöçer yaşam tarzını sürdürme biçimi, onların çevresel koşullara uyum sağlama becerilerini ve ekonomik faaliyetlerini sürdürmede gösterdikleri esnekliği ortaya koyar. Bu esneklik, sadece geçim kaynaklarını güvence altına almakla kalmamış, aynı zamanda bölgedeki diğer boylarla kurdukları ilişkilerde de stratejik bir avantaj sağlamıştır. Böylece, Tubavut boyunun tarihsel

sürecindeki varlığı, Kereyit konfederasyonu içindeki etkileşimler, ittifaklar ve rekabet bağlamında değerlendirilmesi gereken önemli bir unsurdur. Sonuç olarak, Tubavut boyu, az da olsa belgelenmiş şahsiyetleri ve benimsenen konargöçer yaşam tarzıyla, Kereyitlerin geniş tarihsel panoraması içerisinde kendine has bir yer edinmiştir. Bu boyun diğer Kereyit gruplarıyla olan benzerlikleri, ortak kültürel mirasın ve ekonomik pratiklerin sürekliliğini işaret ederken; tarihî kaynaklardaki eksiklikler, bu unsurların detaylı olarak analiz edilmesinde ek araştırmaların gerekliliğini ortaya koymaktadır. (Reşîdüddin/Rûşen-Mûsevî, C. I, 1994, s.113-114; Reşîdüddin/Gölpınarlı, Tarihsiz, s.102; Reşîdüddin/Thackston, P.I, 1998, s.62; Çelikkbilek, 2022, s.386).

4.1.1.4. Albat alt boyu

Albat boyu, Kereyit konfederasyonu içerisinde yer alan ve bölgenin yaylak-kışlak yaşam biçimini benimsemiş konargöçer topluluklardan biridir. Diğer Sakıyat ve Tubavut boyları gibi, Albat boyunun da yaşamsal faaliyetleri, coğrafyanın zorlu iklim koşullarına uyum sağlamak amacıyla mevsimsel göçlere dayanmaktadır. Tarihî kaynaklarda yer alan bilgi eksikliği, bu boyun toplumsal, kültürel ve askerî yapısının detaylı olarak irdelenmesini güçleştirmektedir. Albat boyuyla ilgili en önemli verilerden biri, Cengiz Kagan'ın büyük hatunu Börte Fucin'in ev oğlanlarından olan İlingiz'in (ایلنگیز) Bavorçi'nin Albat boyundan sayılmasıdır. İlingiz'in, Cengiz Kagan'ın hezâresinde yüz başı olarak görev yapması, hem Albat boyunun askerî hiyerarşi içindeki yerini hem de bu boyun Kereyit topluluğu içindeki stratejik önemini ortaya koymaktadır. Bu durum, Albat boyunun diğer Kereyit gruplarıyla paylaştığı ortak yaşam biçiminin yanı sıra, kendi özgün askerî ve idarî özelliklerinin de varlığını işaret etmektedir ((Reşîdüddin/Rûşen-Mûsevî, C. I, 1994, s. 115; Reşîdüddin/Gölpınarlı, Tarihsiz, s.102; Reşîdüddin/Thackston, P. I, 1998, s.62; Çelikkbilek, 2022, s.386).

Öte yandan, Albat boyunun Kereyit topluluğuna mensup olması, onların sosyal ve kültürel dokularını diğer benzer gruplarla paylaştığını göstermektedir. Mevcut kaynakların sınırlılığı, bu boyun tarihî etkilerinin ve toplumsal rolünün tam olarak anlaşılmasını engellemektedir. Bu bilgi eksikliği, daha kapsamlı araştırmaların yapılması gerektiğini düşündürmektedir. Câmî 'u't-tevârih dışında, Kazvinî de Kereyit boylarını sıralamış olup, ona göre; Çirkin, Tunkefayet, Elbât, Sâkiyât ve Tubâvut, Kereyit boyunun kolları arasında yer almaktadır (Kazvinî, 1984, s.456; Çelikkbilek, 2022, s.386).

Bu veriler ışığında, Albat boyunun, tarihsel süreçte Kereyit topluluğunun sosyal, kültürel ve askerî yapısına entegre olmuş bir unsur olarak değerlendirilmesi, diğer benzer boylarla olan ortak özellikleri ve farklılıkları açısından önem arz etmektedir. İlingiz'in askerî rütbesi ve boyun bu toplumsal yapı içindeki yeri, Albat boyunun hem bölgesel güç dengeleri hem de Kereyit topluluğunun genel organizasyon yapısı içerisindeki yerini anlamak açısından kilit bir gösterge niteliğindedir.

4.1.1.5 Sakıyat/Sakyat alt boyu

Kereyit boyları arasında yer alan ancak haklarıyla ilgili yeterli bilgi bulunmayan Sakıyat boyu, diğer Kereyit boyları gibi aynı bölgede konargöçer bir yaşam sürmüştür. Sakıyat boyuna mensup herhangi bir bireyin adı, mevcut kaynaklarda belirtilmemektedir. Sakıyat boyu, genellikle tarihî kaynaklarda diğer Kereyit boylarına göre daha az belgelenmiş veya daha az dikkat çekmiş olabilir. Bu durum, bu boyun tarihî süreçteki rolünün veya etkilerinin tam olarak anlaşılmasını zorlaştırabilir. Sakıyat boyunun da Kereyit topluluğu içinde var olduğu ve onların yaşam tarzını paylaştığı gerçeği, bölgenin sosyal ve kültürel dokusunu anlamak açısından önemlidir (Reşîdüddin/Rûşen-Mûsevî, C. I, 1994, s. 113-114; Reşîdüddin/Gölpınarlı, Tarihsiz, s. 102; Reşîdüddin/Thackston, P.I, 1998, s. 62; Çelikbilek, 2022, s.386).

4.1.2. Cengiz Han devrinde Kereyitler

Kereyitler, Orta Asya'nın engin bozkırlarında, özellikle de 10. ve 13. yüzyıllar arasında varlık gösteren, Nestüri inancını yaşatan, yüksek kültürlü ve kendilerine ait bir devlete sahip konargöçer bir büyük boy birliğidir. Tarih boyunca bu topluluk, Orta Asya'nın coğrafi ve kültürel yapısında önemli bir yer edinmiştir. Nestüri inancının etkisi altında olan Kereyitler, dinî ve kültürel açıdan zengin bir geleneğe sahiptirler. Bu inanç sistemi, Hristiyanlık ile Zerdüşçülük arasında bir sentez oluştururken, Kereyit topluluğu da bu sentezi benimseyerek özgün bir dinî kimlik geliştirmişlerdir. Kültürel olarak da Kereyitler, konargöçer yaşam tarzıyla birlikte sanat, edebiyat ve mimari gibi alanlarda da önemli eserler bırakmışlardır. Özellikle Moğol İmparatorluğu'nun yıkılmasına kadar olan dönemde, Kereyitlerin kültürel etkisi Orta Asya'nın geniş bir bölgesine yayılmıştır. Kendi devletlerine sahip olmaları, Kereyitlerin siyasi ve askerî alanda da etkili bir güç olmalarını

sağlamıştır. Büyük boy birliği organizasyonlarıyla güçlü bir konum elde eden Kereyitler, bölgesel dengelerde belirleyici bir rol oynamışlardır (Dunlop, 1944, s.276; Kıçanov, 2002, s.270)

Diğer taraftan esasen Gengiz Han'ın yükselişi sırasında, Moğolistan halkları arasında Kereyitler (veya Kereyitler), çeşitli nedenlerle öne çıkmaktadır. İlk olarak, tarihleri 1000 ile 1300 arasında yaklaşık üç yüzyılı kapsar ve bu uzun geçmişleriyle dikkat çekerler. İkinci olarak, Kereyitler, Uzak Doğu'da Hristiyanlığı benimseyen nadir bir halk olmalarıyla öne çıkarlar, bu da onları çoğunlukla Hristiyan olmayan komşularından ayırır. Üçüncüsü, Prester John efsanesiyle ilişkilendirilmeleri, tarihlerine bir gizem katmaktadır ve bu da onların tarihine olan sürekli ilgiyi artırır. Kereyitlerin uzun süre varlığını sürdürmesi, çeşitli dinî inançların bulunduğu bir bölgede Hristiyanlığı benimsemeleri ve gizemli Prester John figürüyle olan ilişkileri, onları Moğol tarihinde önemli kılar (Dunlop, 1944, s.276).

Çin kaynaklarına göre, Kereyitlerin tarihî seyri, İrtiş ve Ob nehirlerinin kıyılarında başlamıştır. Bu bölgelerdeki yerleşimleri, Naymanlar tarafından 10. yüzyılda sürülerek sona ermiştir. Naymanlar'ın baskısıyla Kereyitler, bu topraklardan uzaklaşmak zorunda kalmışlardır. Bu süreçte, Kereyitlerin siyasi durumu da önemli bir değişime uğramıştır. 10. yüzyılda, Liao Devleti'nin etkisi altına giren Kereyitler, bu devlete boyun eğmek zorunda kalmışlardır. Liao Devleti'nin güçlü siyasi yapısı karşısında, Kereyitlerin bağımsızlığı ve özerkliği tehlikeye girmiştir. Bu dönemdeki siyasi ve coğrafi değişimler, Kereyitlerin tarihî seyri üzerinde belirleyici etkilere sahiptir. İrtiş ve Ob nehirlerinin kıyılarından uzaklaşarak yeni yerleşim alanları arayan Kereyitler, farklı siyasi yapılarla ilişki içine girmek zorunda kalmışlardır. Bu süreç, Kereyitlerin tarihî seyrinde önemli bir kilometre taşı olarak kabul edilir.

Çin kaynaklarına göre, Kereyitler ilk olarak İrtiş ve Ob nehirleri kıyılarında yaşamaktaydılar. Naymanlar tarafından sürülerek bu bölgelerden uzaklaştırıldılar. 10. yüzyılda, Kereyitler Liao Devleti'ne boyun eğmek zorunda kaldılar (Kıçanov, 2002, s.270).

Kereyitlerin tarihî rolü ve Cengiz Han dönemindeki kaderi, Orta Asya'nın siyasi ve sosyal yapısının anlaşılmasında önemli bir yer tutar. Bu olaylar, Orta Asya'nın tarihî ve kültürel gelişimine etki etmiş ve bölgenin geleceğini şekillendirmiştir.

Reşidüddin'e göre, Kereyitlerle ilgili ilk bilgiler XI. yüzyılın son çeyreğine dayanır ve bu bilgiler Kereyitlerin Hristiyanlığı kabul etmeleriyle ilgilidir. Zeki Velidi,

Kereyitlerin tarihini daha eski dönemlere kadar götürür. Göktürkler ve Uygurlar döneminde, Kereyitlerin güney ve güneybatıda, Afganistan, Pamir ve Tibet civarında yaşadıklarını belirtir. Onların 10. yüzyılda Hristiyanlığı kabul ettiklerini ve muhafazakâr Hristiyanlar haline geldiklerini ifade eder. Ebul Farac ise, Kereyitlerin 1007 yılında Hristiyanlığın Nesturi mezhebini kabul ettiklerini bildirir (Donlop, 1944, s.177; Reşidüddin, a.g.e. s.136; Togan, a.g.e, s.29).

Cengiz Han döneminde, Kereyitler diğer güçlü boylar ve devletler gibi ortadan kaldırıldı ve çeşitli coğrafyalara dağıtıldılar. Bu, Cengiz Han'ın genişleyen imparatorluğunu güçlendirmek ve kontrol altına almak amacıyla gerçekleştirdiği yayılmacı politikanın bir parçasıydı (Subaşı 2021, s.229).

4.1.3. İlhanlı devri Moğol Kereyit siyasi ilişkileri

Kereyitlerin Gengiz Han döneminde Moğol İmparatorluğu bünyesine katılması, önceden kurulmuş aile bağları ve kan ilişkileri sayesinde, Kereyit mensuplarının devlet içindeki aktif rollerini sürdürmelerine olanak sağlamıştır. Bu boyun önde gelen şahsiyetleri, kendi akrabalarına tanıdıkları ayrıcalıklar aracılığıyla Moğol hâkimiyeti altında varlıklarını devam ettirmiş; böylece Kereyit etkisi, İlhanlı Devleti'nin kuruluşundan yıkılışına kadar süregelen bir etki alanı oluşturmuştur. Özellikle Hülagu Han'ın Batı seferine katılan geniş Kereyit nüfusu, devletin ileriki dönemlerinde siyaset, yönetim ve askerî stratejilerde aktif roller üstlenmiş; bu durum, Kereyitlerin Moğol siyasi organizasyonundaki merkezi konumunu pekiştirmiştir.

Bu dönemde, Kereyitlerin sağladığı siyasi ve askerî katkılar, devlet yönetiminin çeşitli kademelerinde hissedilmiş, önemli görev ve yetki alanlarında kendilerine yer verilmiştir. Bu bağlamda, özellikle Dokuz Hatun ve onun soyundan gelen isimler, Kereyit etkisinin simgesi haline gelmiş; onların sağladığı destek ve kurdukları ailevi ağlar, İlhanlı Devleti içinde Kereyitlerin prestijli konumunu korumasına ve hatta pekiştirmesine olanak tanımıştır. Dokuz Hatun'un soyundan gelenler hem Hülagu Han'ın Batı seferinde hem de sonrasında devletin siyasi ve idarî yapısında kilit roller üstlenmiş; bu etki, İlhanlı Devleti'nin siyasi hayatında Kereyitlerin sürekliliğini ortaya koymuştur.

Sonuç olarak, Kereyitler; Orta Asya'nın kültürel, askerî ve siyasi yapısında kendilerine has bir yer edinmiş, Gengiz Han döneminden itibaren Moğol İmparatorluğu içinde ailevi bağlar ve ayrıcalıklar aracılığıyla etkinliklerini sürdürmüşlerdir. İlhanlı

Devleti'nin kuruluşundan yıkılışına kadar süren bu etki, özellikle Hülagu Han'ın Batı seferleri ve Dokuz Hatun'un soyundan gelenlerin aktif rolüyle somutlaşmış; Kereyitlerin tarihsel mirası, bu dinamik ilişkiler çerçevesinde değerlendirilmelidir.

4.2. Büyük Moğol ve İlhanlı Devletinde Kereyitli Şahsiyetler

4.2.1. Kereyitli erkek şahsiyetler

4.2.1.1. Tugrul (Wank) Han

Tugrul Han – Kereyit konfederasyonunun önde gelen liderlerinden biri olan Tugrul Han, Cengiz Han devrinde önemli bir siyasi ve sosyal aktör olarak öne çıkmıştır. Nesturi inancına mensup olan Tugrul Han, başlangıçta Cengiz Han ile karşılıklı saygı ve stratejik evlilikler çerçevesinde dostane ilişkiler kurarak iki büyük gücün çıkarlarını dengede tutmaya çalıştı. Tugrul Han'ın Moğollar ile dostluğu Cengiz Hanın Babası Yesügey Bahadır devrine dayanıyordu. Bu dönemde Tugrul Han ağabeyi Gur Han'a karşı giriştiği bir mücadeleyi kaybetmiş ardından Yesügey Bahadır'a sığınmak zorunda kalmıştı. Yesügey Bahadır'ın desteğiyle tekrar toparlanmış ve Gur Han'ı bertaraf ederek Kereyitlerin başına geçmişti. Bu dönemde Kereyit liderlerinin unvanı, Çince "vang" (imparator) ve Türkçe "han" kelimelerinin birleşmesinden türeyen "vanghan"ın evrilmiş biçimi "onghan" olarak kullanılırdı; Tugrul han da bu iktidarı ele geçirdikten sonra bu ünvanı kullandı. Bu durum Kereyitlerin hem siyasi gücünü hem de yaklaşık iki yüz bin kişilik nüfusunun yansımaları simgelemektedir. Böylece Moğollar ile Kereyitler arasında başlayan ittifaklık durumu Cengiz Han devrinde de devam etti. Cengiz Han zorlu zamanlar yaşadığı iktidarının ilk evrelerinde Tugrul Hanı babasının dostu olmasından dolayı baba olarak görmekte ve her fırsatta onun desteğine başvuruyordu (Moğolların Gizli Tarihi, s.79-80).

Cengiz ile Tugrul han arasındaki ittifak, Moğolistan'ın erken dönemlerindeki kader değiştirici iş birliklerinden biri olarak öne çıkar. Temuçin henüz kendi yiğitliğini tam olarak kanıtlayamadığı bir vakitte, Selenge'nin kuzey-doğusu ile Baykal Gölü civarlarında yaşayan Merkitlerin saldırısına uğradı. Yanında ailesi, emektar Koahçın, Çelme ve Bugurçu ile birlikte Burhan Haldun'a doğru kaçarken, Koahçın'ın kullandığı arabanın dingilisi yolda kırıldı. Bu esnada, Merkit kabilesine mensup üç adam, arabanın içinde bir kadının varlığını tespit edip; “bir zamanlar Temuçin'in babası Yesugey, Ölen Ana'yı, Çiledü'nün elinden çalmıştı, şimdi biz de onların kadını yakaladık ve intikamımızı aldık” (Moğolların Gizli Tarihi, s. 38-40). Sözleriyle harekete geçmiş; adeta

tarihin tekrarı yaşanıyordu (Gömeç, 2018, s.468). Temuçin, atıyla çoktan ormanların derinliklerine sığınmıştı.

Anonim Şibani-nâme’de ise hadise bambaşka bir açıdan aktarılır. Bu anlatıma göre, Cengiz Han Merkitlerle savaşmış ve yenik düşmüş; eş Börte yakalanmış, kadın Cuci’ye hamile olduğu haberini alan Ong Han’a bağlı Merkitler, Börte’yi ona getirmişti. Ong Han, Cengiz’in babası ile olan eski dostluğu nedeniyle kıza gayet iyi davranırken, çevresindekiler “neden Börte’yi eş olarak almıyorsun?” diye sorduğunda; “o benim gelinimdir ve ona kötü gözle bakan yiğitlikten uzaktır” demiştir. Bundan sonra, Cengiz Han, Celayirlilerden Sartak Noyan’ı Ong Han’a gönderip, Börte-fuçin’i (Uçin) talep etmiş; kadın, yolda doğarak Cuci adını almıştır (Gömeç, 2018, s.469).

Bu karmaşık olaylar ve artan Merkit tehdidi, Cengiz ile Tugrul han arasında stratejik bir ittifakın zeminini hazırladı. Temuçin, kardeşleri Belgütay ve Kasar ile görüşerek, Togla Nehri civarında bulunan Kereyit hanı Tugrul’un (Ong Han) yanına gidip, Merkitlerin kadın ve çocukları kaçırdıklarını şikâyet etti. Bu başvuru, Kereyitlerin ilk etapta metbuluğunu tanıdığının yanı sıra, Tugrul hanın Yesugey ile kurduğu dostluk (Yesugey, amcası Kür Han [Gur Han] ile taht kavgası yaşadığı dönemde destek almıştı) sayesinde ittifaka arka çıkmasının altını çiziyordu. Bu dönemde Kereyler, Mogolistan’ın güney-batısında en kalabalık halklardan biri olup, pek çok ilim adamı onların Türk olduğunu belirtmiştir; ilerleyen zamanlarda evlilik gibi münasebetlerle daha da yakınlaşacakları da bilinmektedir (Moğolların Gizli Tarihi, s. 43-46).

İttifakın somut adımları, Tugrul hanın Temuçin’e Camuka’ya haber göndermesini söylemesiyle taçlandı. Bu bağlamda, Temuçin, Kasar ile Belgütay’ı Camuka’ya göndererek, Merkitlerin eşini kaçırdığını ve öç almak istediğini bildirdi. Gerçekte, Moğolların Gizli Tarihi’nden anlaşılacağı üzere, Temuçin Camuka’ya kardeşlik hukuku çerçevesinde yaklaşmış; hayatlarının başında birbirleri için ölümü göze alan iki kişinin, sonradan kanlı düşmanlıklara sürüklendiği acı bir paradoksa şahit olunmuştur. Bir şiirsel dizide, Cengiz Han, Merkitlerin saldırısıyla eşini yitirdiğini Camuka’ya anlatınca, Camuka şu dizeleri kaleme almıştır: “Yatağın boş kaldığında, kalbim sızladı. Göğsünün yarısı parçalandığında, ciğerim yandı. Öcümüzü alarak, Merkitleri yok edelim. İntikamımızı alarak, Merkitleri ezelim. Hatunumuz Börte’yi geri getirelim. Onların çadır bacasından girip, direklerini yıkalım. Kadın ve çocuklarını öldürelim. Çadırını başına geçirip, yerle bir edelim” (Moğolların Gizli Tarihi, s. 44-46; Gömeç, 2018, s.470). Ayrıca, Camuka, Temuçin’e Tugrul han’a haber göndermeyi teklif ederken; “her taraftan görünen

tugumu astığımı, kara boga derisinden yapılan, gür sesli davulumu çaldığımı” ifadesini kullanmış, bu birliktelik düşüncesinin ne kadar sağlam temellere dayandığını göstermiştir. Temuçin, Tugrul han, Cakagambu ve Camuka, Merkitlerden öç almak için anlaşmış; ancak planlanan buluşma yerine Camuka üç gün önce gelmiş, dostlarının gecikmesine duyduğu öfkeyi yansıtmış; bu sebeple, Moğolların Gizli Tarihi’nde “fırtına ve yağmur dahi olsa, kararlaştırılan yere zamanında ulaşmak gerektiğini ve sözünde durmayanların arkadaşlıktan uzaklaştırılması lazım geldiğini” vurgulayan düşünceye paralel olarak, Tugrul han ona hak vermiştir (Moğolların Gizli Tarihi, s. 47-48).

Temuçin’in eşi Börte-uçin Merkitlerin elinden kurtarılırken, Merkit halkı kaçırmanın bedelini ağır ödemiş; üç yüzden fazla Merkit öldürülmüş, kadınlar ve çocuklar esir alınmıştır. Bu zorlu mücadele sürecinin ardından, Cengiz han, kendisine verdikleri destekten dolayı Tugrul ve Camuka’ya teşekkür ederek, “Gök ve yerin yardımıyla kuvvetim arttı. Yüce Tanrı bana ün verdi. Anamız Ötüken’in sayesinde, buralara geldik. Merkitlerden yiğitçe intikam aldık. Ciğerlerini parçalayıp, yataklarını boş bıraktık. Soylarını kuruttuk” diyerek ittifakın ne denli hayati olduğunu tüm dünyaya ilan etmiştir (Moğolların Gizli Tarihi, s. 48-51; Gömeç, 2018, s.471).

Başlangıçta, Tugrul Han ile Cengiz Han arasında kurulan ittifak, evlilik yoluyla da pekiştirildi. Moğol prenslerinin Kereyit prensesleriyle yapılan evlilikleri, sadece iki devlet arasında siyasi bağların kurulmasına değil, aynı zamanda toplumsal ilişkilerin ve aile içindeki karşılıklı bağlılıkların güçlenmesine de katkı sağladı. Bu evlilik ilişkileri, ilerleyen yıllarda Kereyit soylularının devlet yönetiminde önemli görevler üstlenmelerinin da temelini oluşturdu.

Zamanla, siyasi çekişmeler ve iç tartışmaların artmasıyla Tugrul Han ile Cengiz Han arasındaki ilişkiler bozulmaya başladı. Başlangıçta dostane olan bu ilişkiler, dedikodu, ihanet ve anlaşmazlıklar yüzünden kopukluğa sürüklendi. Tugrul Han, Cengiz Han’a karşı direniş gösterdi; ancak bu mücadele, Moğol ordularının üstün stratejik hamleleri karşısında sonuçsuz kaldı. Sonuç olarak, Tugrul Han’ın orduları dağıtıldı, Kereyit konfederasyonunun siyasi yapısı sarsıldı ve devlet düzeni büyük oranda çöktü. Bu olaylar, yalnızca askerî alanda değil; aynı zamanda siyasi ve sosyal ilişkilerde de derin izler bıraktı. İkili arasındaki ilişkiler, evliliklerle pekiştirilen sosyal bağlar ve aile içi ittifaklar aracılığıyla şekillenirken, siyasi çekişmelerin ve ihanetin de etkisi altına girdi. Sonuç olarak, Tugrul Han’ın faaliyetleri, başlangıçta Cengiz Han ile kurduğu ittifakın, Merkitlerin yenilgiye uğratılması ve sonrasında yaşanan askerî yenilgi ile devletin

dağıtılması süreciyle nasıl dramatik bir şekilde sonlandığını göstermektedir. Bu süreç, Kereyitlerin Orta Asya'daki güç dengelerinin, Moğol İmparatorluğu'nun genişlemesiyle birlikte nasıl kökten sarsıldığının ve yeniden şekillendiğinin de bir göstergesidir.

4.2.1.2. İku Han

Tarihi kayıtların hakkında az bilgi verdiği İku Tugrul Han'ın oğullarından biridir. Onu ön plana çıkan siyasi gelişme ise Dokuz hatun'un ve Emir Saruca'nın babası olmasıdır. Dolayısı Hem Tuluy'un hemde Hülagu Han'ın kayınpederi olması yaşadığı dönemlerde Moğollar arasında saygı görmesini sağlamıştır. Kaynaklar onun vefatı hakkında sessiz kalsalar da muhtemelen Cengiz han devrinde Kereyit ve Moğolların siyasi ilişkilerini bozulması sonucunda Kereyitlerin moğollara yenildikleri savaşta hayatını kaybetmiştir (Reşidüddin, 2013, s. 3, s.5, s.150).

4.2.1.3. Cegembu Han

Cegembu Han, Kereyit kabilesinin önemli önde gelenlerinden olup, ünlü Kereyit lideri Tugrul Han'ın kardeşidir. Asıl adı Kırayıday olup Tangut ülkesinde mevkii olarak yükselip üst konumlara geldikten sonra memleketin büyüğü ve ileri geleni anlamındaki Cegembu ünvanını almış ve böyle tanınmıştır. (Reşidüddin, 2013, s.3; Beyani, 2018, s. 3). Cengiz Han devrinde Kereyitler ile Moğollar arasında dostane ilişkilerin sürdüğü dönemde, Cegembu'da ağabeyi Tugrul han ile birlikte Cengiz Han'ın Merkitler üzerine yaptığı sefere katılmış ve bu seferde Cengiz Han'ın Merkitler karşısında başarı elde etmesinde büyük katkı sağlamıştır (Moğolların Gizli Tarihi, s. 47-51).

Bundan sonra devam eden dostane ilişkiler çerçevesinde Cegembu Han'ın soyuna mensup iki kızı Sorgagteni Beki Hatun ve Begtutmuş Hatun, Kereyitler tarafından Moğol sarayına gelin olarak gönderildi (Reşidüddin, 2013, s.3; Beyani, 2018, s. 3). Bu evlilikler, Kereyit ve Moğol siyaseti arasındaki yakın bağları güçlendirmek amacıyla stratejik olarak gerçekleştirilmişti. Özellikle, Cegembu'nun kızları İbaka Hatun Cengiz ile Sorgagteni Beki Hatun'unda Cengiz'in oğlu Tuluy ile evliliği, Kereyit soyunun Moğol yönetimi içindeki etkisini ve nüfuzunu belirgin şekilde artırdı; hatunun Moğol sarayındaki aktif siyasi faaliyetleri, bu etkiyi pekiştirirken, Begtutmuş Hatun'un Cuci Han ile yapılan

evliliği de benzer bir stratejik evlilik örneği olarak dikkat çekti (Reşidüddin, 2013, s.3; Beyani, 2018, s. 29, s.130).

Bu evliliklerin sonucunda, Cegembu Han ve onun soyundan gelenler, Moğollar arasında artan bir prestij ve güç kazanarak devlet içerisindeki önemli pozisyonlara yükseldi. Başlangıçta Kereyitler ile Moğollar arasındaki dostane ilişkiler, siyasi, askerî ve sosyal arenada iki taraf arasında karşılıklı yarar sağlayan bağları kurarken; evlilik yoluyla sağlanan bu ittifak, Kereyitlerin Moğol yönetimi içindeki temsil yeteneğini de güçlendirdi.

Zamanla, Kereyitler ile Moğollar arasındaki ilişkiler bozulmaya başladı. Dostane bağların yerini siyasi çekişmeler, ihanet ve karşılıklı güvensizlik aldı. Bu gelişmeler, Cegembu Han'ın uzun süredir güvence altına aldığı siyasi gücü sarsmış ve kabilesinin uğradığı yenilgi sonucunda ölüm tehlikesi ile karşı karşıya bırakmışsa da kızları sayesinde Cengiz Han tarafından affedilmiştir. Ardından Moğollar nezdindeki eski itibar ve konumu kaybeden Cegembu, muhtemelen Kereyitler ile Moğollar arasındaki bu düşmanlık ortamı sonucunda köşeye çekilmek zorunda kaldı. Kaynakların ölüm tarihi hakkında sessiz kalmasında bu tezi destekler niteliktedir.

Özetle, Cegembu Han'ın hayatı ve siyasi faaliyetleri; kardeşi Tugrul Han ile başlayan, Moğollarla kurulan dostane ilişkiler ve stratejik evlilikler aracılığıyla güç kazanması, sonrasında ise Kereyit-Moğol ilişkilerindeki bozulmanın yarattığı zayıflama süreciyle şekillenmiştir. Bu süreç, Kereyit soyunun Moğol İmparatorluğu içerisindeki yükselişi ve daha sonra yaşanan siyasi düşüşün, aile içi evlilikler ve ittifaklar üzerinden nasıl somutlaştığını göstermektedir.

4.2.1.4. Saruca Noyan

Soy bakımından Kereyit kabilesine mensup olan Saruca Noyan, Kereyit Kabilesi Lideri Tugrul Han'ın oğlu İkunun oğludur (Reşidüddin, 2013, s. 150).

Emir Suruca, Kereyit kabilesinin seçkin bir mensubu olarak İlhanlı devletinin siyasi yaşamında önemli bir yer edinmiştir. Suruca'nın, Kereyitlerin tarihsel olarak Moğol sarayında özel rol üstlenmiş olmasına paralel olarak, devlet yönetimi içinde etkili konumları ve stratejik evlilik ilişkileri, onun siyasi arenada öne çıkmasını sağlamıştır. Özellikle, Emir Suruca'nın, Olcaytu Han'ın annesi Uruk Hatun'un babası olarak kaydedilmesi, devlet içinde geniş bir nüfuz ağına sahip olmasının temelini

oluşturmaktadır (Reşidüddin, 2013, s. 150). Bu durum, Suruca'nın sadece askerî ve idarî alanlarda değil, aynı zamanda evlilik ve akrabalık ilişkileri yoluyla da İlhanlı yönetimi üzerinde söz sahibi olmasını mümkün kılmıştır.

Bunun yanı sıra, Suruca'nın diğer önemli ailevi bağlantıları – İrencin'in babası ve Dokuz Hatun'un kardeşi olarak – onun hem askerî hem de siyasi sahadaki etkinliğini pekiştirmiştir. İrencin Noyan'ın askerî faaliyetlerinde sağladığı destek, İlhanlı devletinin bölgedeki düzeni sağlama ve isyanları bastırma süreçlerinde önemli rol oynarken, Dokuz Hatun ile olan akrabalık bağı, özellikle kadınlar aracılığıyla yürütülen saray siyasetine dair nüansların şekillenmesinde belirleyici olmuştur.

Bu ailevi ve sosyal bağlar, Emir Suruca'ya İlhanlı sarayındaki karar mekanizmalarında önemli bir danışmanlık rolü kazandırmış; devletin merkezi otoritesinin pekiştirilmesi ve yerel isyanların kontrol altına alınmasında Suruca'nın görüş ve önerileri, Kereyit kabilesinin getirdiği geleneksel itibarı yansıtan bir unsur olarak öne çıkmıştır. Ayrıca, Kereyitlerin tarihsel olarak Hristiyanlık ile ilişkili olmaları, Saruca ailesi için zaman zaman dinî farklılıkların da stratejik bir unsur haline gelmesine zemin hazırlamış, böylece İlhanlı devletinin dinî ve kültürel politikalarında nüanslı bir etkileşim ortamı oluşmuştur. Emir Suruca'nın İlhanlı Devleti içerisindeki konumu, geniş ailevi ilişkiler, Kereyit kabilesine mensubiyet ve stratejik evlilikler üzerinden yürütülen bir siyaset anlayışının somut bir yansımasıdır. Suruca'nın hem askerî hem de idarî arenadaki etkinliği, devletin iç düzeninin sağlanması, merkezi otoritenin pekiştirilmesi ve farklı topluluklar arasındaki dengelerin korunmasında kritik bir rol oynamıştır. Kaynaklar onun ölüm tarihi hakkında sessiz kaldıkları için bu emirin ne zaman ve ne şekilde öldüğü bilinmemektedir (Gördegir, 2021, s.193).

4.2.1.5. İrencin Noyan

Soy bakımından Kereyit kabilesine mensup olan İrencin Noyan, Emir Suruca'nın oğludur (Reşidüddin, 2013, s. 128). İlhanlı tarihi hakkında ayrıntılı bilgiler sunan Reşidüddin, *Camii't-Tevârih adlı* adlı eserinde İrencin Noyan'ın soyunu doğrudan kaleme almamsa da Dokuz hatun ile ilgili kayıtlarda İrencin'in Dokuz Hatun'un kardeşi Saruca'nın oğlu olduğunu belirtmesi İrencin Noyan'ın soyunu Kereyit kabilesi lideri Tugrul hana kadar dayandırmaktadır. Bu durum şöyle ortaya çıkmaktadır. Bilindiği üzere

Saruca Noyan Emir İku'nun oğlu İku ise Tugrul Han'ın oğludur. Dolayısı ile İrencin Tugrul Han'ın torununun oğludur (Reşidüddin, 2013, s. 5, s.128).

Bu kabilenin Anadolu'ya geliş hikâyesi ise Şirin Beyani'den öğrendiğimiz kadarıyla Hülagu Han'ın batı seferine dayanmaktadır. Bu dönemde Kereyit kabilesi ile kurulun güçlü ilişkiler ve Dokuz hatunun etkisi ile Hülagu hanın batı seferine Kereyit kabilesinden kalabalık bir gurup katılmış ve bu unsurlar İlhanlı ordusunun asıl kuvvetini oluşturmuştur. Bilindiği üzere Kereyitler, Moğol hükümetinin ortaya çıkmasından önce Hristiyanlığı kabul etmiş önemli bir kabileydi. İlhanlı Devleti'nde nüfuz kazanmalarının temel sebeplerinden biri, Hülagü Han'ın eşi Dokuz Hatun'un bu kabileye mensup olması ve onun sayesinde Hristiyanlığın sarayda ve devlet yönetiminde etkili hale gelmesiydi. Dokuz Hatun, Hülagü'nün hükümdarlığı sırasında Hristiyanlığın parlamasını ve yayılmasını desteklemiş, bu da Kereyitlerin İlhanlı yönetiminde önemli mevkilere gelmesine zemin hazırlamıştır. Hülagü Han, Budist olmasına rağmen Dokuz Hatun'a duyduğu saygıdan ötürü Hristiyanlara büyük ayrıcalıklar tanımış, onlara ihsanlarda bulunmuştur. Ayrıca, Hülagü'nün İran'a düzenlediği seferde Kereyitlerden oluşan ve esas unsuru Hristiyan olan askerî birlikler de yer almıştır. Bu durum, Kereyitlerin İlhanlı yönetimi içinde askerî ve idarî olarak güç kazanmalarına yardımcı olmuştur. İran'a yerleşen Kereyitler, Hristiyan azınlığın gelişmesine katkı sağlamış, yeni manastır ve kiliseler inşa ederek dinlerini daha da güçlendirmişlerdir. Kereyitlerin İlhanlı Devleti'nde nüfuz kazanmaları, hem Hülagü Han'ın eşinin bu kabileye mensup olmasından hem de Hristiyan askerî unsurların İlhanlı ordusunda etkin rol almasından kaynaklanmaktadır. Bu süreç, Hristiyan toplulukların İlhanlılar döneminde serbestçe faaliyet göstermelerine ve siyasi olarak etkin bir konuma ulaşmalarına imkân tanımıştır (Beyani, 2018, s.53).

Yukarıda belirttiğimiz gibi İlhanlı Devleti'in kuruluşundan beri avantajlı konumlarını alan Kereyitli şahsiyetler ileriki süreçlerde de İlhanlı devleti bünyesinde etkili faaliyetlerine devam ettiler. Bu şahsiyetlerden biri olan İrencin Noyan'ın konumunu güçlendiren tek etken mensup olduğu Kereyit kabilesi sayesinde değidi. O aynı zamanda İlhanlı kumümdarı Ahmed Teküdar'ın da damadıydı. Reşidüddin eserinde onun Teküdar ve Ermeni Hatun'un kızı Kuncak ile bir evlilik yaptığını kaydetmektedir (Reşidüddin, 2013, s. 5, s.128).

Buna rağmen İrencin'in asıl siyasi etkisinin yeğeni Olcaytu Han devrinde ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. 1304 yılında Olcaytu Han'ın İlhanlı hükümdarlığına geçmesiyle birlikte Annesi Uruk hatundan dolayı dayısı ve aynı zamanda kayınpederi olan İrencin

Noyan'ı 28 Haziran 1305 tarihinde Anadolu'daki otorite boşluğunu gidermek maksadıyla görevlendirmiştir (Aksarayı, 2000, s.242; Erdem, 1995, s. 394; Rızavi, 2015-2016, s.3, s.6, s.57-86, s.68; Kaya, 2013. s.299, s.319; Fleet 2012, s.115).

İrencin Noyan, Moğol İmparatorluğu'nun Anadolu'ya yönelik stratejik politikalarında kilit bir aktör olarak öne çıkmaktadır. Kendisinden evvel 500 süvari ile Bulargu'nun Anadolu'ya gönderilmesiyle bölgedeki güç dengeleri yeniden şekillenmeye başlanırken, Noyan'ın şahsi varlığı da hızlı bir müdahale gerektiren isyan ve düzensizlikler ortamını kontrol altına alma amacı taşımaktaydı. Anadolu'ya varır varmaz, yerel ayaklanmalara ve merkezi otoriteye muhalefet eden güçlere karşı organize bir harekât başlatan Noyan, özellikle Konya civarında bir hana sığınan İlyas adlı Türkmen emîrine yönelik operasyonu ile dikkat çekmiştir. İlyas'ın teslimiyeti reddetmesi, Noyan'ın 20.000 kişilik ordusu ile dönemin askerî teknikleri arasında yer alan arrade ve mancınık gibi kuşatma araçlarını devreye sokmasına rağmen, hanın iki ay süren kuşatması sonucunda istenen teslimiyeti sağlayamaması hem askerî hem de siyasi anlamda yerel direnişin ne denli köklü olduğunu göstermektedir (Erdem 1995, s.395).

Bu askerî girişimin yanı sıra, İrencin Noyan'ın Anadolu'daki faaliyetleri, Moğol idaresinin merkezileşmesinde ve yerel özerklik eğilimlerinin bastırılmasında önemli bir rol oynamıştır. Noyan'ın politikası, sadece askerî güce dayanmaktan ziyade, bölgedeki farklı etnik ve siyasi aktörler arasındaki çekişmeleri de yeniden yapılandırmaya yönelik bir stratejiyi yansıtmaktadır. Özellikle, Moğol otoritesinden memnuniyetsizlik duydukları bilinen bazı emîrlerin, kendilerine sığınacak yer arayışına girmeleri ve isyan yolunu seçmeleri, Noyan'ın müdahalesinin bölgedeki siyasi dengeleri ne kadar etkilediğini gözler önüne sermektedir.

1305 yılında vezir Sadeddin Savecî'in kardeşi Şerefeddin'in Horasan ve Kirman havalisinden destek alarak Anadolu'ya vergi toplama amacıyla gelmesi, ekonomik ve idarî krizin boyutlarını açığa çıkarmıştır. Yoğun isyanlar ve karışıklıklar ortamında, İlhanlıların belirlediği resmi vergilerin ödenmesinin bile güçleştiği bu dönemde, fazladan vergi talepleri halk üzerinde ek bir baskı oluşturmuş; sonuç olarak, Şerefeddin'in görevini icra edemeden geri dönmesi, merkezi yönetimin yerel sorunlar karşısındaki zayıflığını ortaya koymuştur. Yaklaşık bir yıl Anadolu'da bulunan İrencin Noyan, bölgedeki belirsizliklere ve yerel direnişlere rağmen, yanında getirdiği sayısız hediye ve iyi koşumlu atlarla 1306 Temmuz ayında İlhanlı merkezine döndü. Bu geri dönüş, Noyan'ın askerî başarıları ve politik stratejisinin merkezde takdir topladığını göstermektedir. Olcaytu'nun

kendisini sıcak bir şekilde karşılaması, Noyan'ın İlhanlı içindeki itibarını pekiştirmiş; aynı zamanda Gilan seferinde Olcaytu ile birlikte hareket etmesi, askerî-yönetimsel deneyiminin daha geniş coğrafyalarda kullanıldığının da bir göstergesidir (Aksarayı, 2000, s.242; Gördegir, 2021, s.133).

1307 yılında, Olcaytu'nun yeniden Anadolu valiliği görevini Noyan'a vermesi, bazı kaynaklarda Bizans'a yönelik yardım amacıyla değerlendirilse de bu atama pratikte Bizans'ın beklentilerinin aksine sonuçlanmıştır. İreçin Noyan'ın yönetimi altındaki kuvvetler, Bizans topraklarına doğrudan müdahalede bulunmaktan ziyade, Doğu Anadolu'da işledikleri zulümlerden kaçan Türk unsurlarının Batı Anadolu'da kurulan beyliklere katılarak askerî destek sağlamalarına vesile olmuştur. Bu durum, Bizans'ın bölgedeki geleneksel nüfuzunun sarsılması ve yeni oluşan güç dengelerinin, Bizans için beklenenin tam tersine bir tehdit unsuru haline gelmesiyle sonuçlanmıştır (Aksarayı, 2000, s.242; Fleet, 2012, s.115)

İreçin Noyan'ın aktif siyaset anlayışı, sadece askerî gücün kullanımıyla sınırlı kalmamış; aynı zamanda yerel halkın, ekonomik krizlerin ve merkezi otorite ile yerel aktörler arasındaki karmaşık ilişkilerin yeniden düzenlenmesinde belirleyici bir rol oynamıştır. Noyan'ın Anadolu'da sergilediği politik strateji, Moğol İmparatorluğu'nun bölgedeki hâkimiyetinin pekiştirilmesi sürecinde hem askerî hem de idarî açıdan yenilikçi uygulamalarıyla dikkat çekmektedir. Bu durum, erken 14. yüzyıl Anadolu siyasetinin çok katmanlı yapısına dair önemli ipuçları sunmakta ve dönemin siyasi dinamiklerinin anlaşılmasında merkezi bir rol oynamaktadır.

4.2.2. Kereyitli kadın şahsiyetler

4.2.2.1. Begtutmuş Hatun

Begtutmuş Hatun, Kereyit kavminden Cagambu ile Kereyit kabilesinin önde gelen lideri Togrul Han'ın kız kardeşi olarak hem siyasi hem de kültürel açıdan önemli bir figür olarak öne çıkmaktadır. Cengiz Han döneminde, Kereyitler ile Moğollar arasında geliştirilen yakın dostluk ve iş birliği münasebetleri, iki kavim arasında kurulan diplomatik ilişkilerin somut bir göstergesi olarak değerlendirilmelidir. Bu bağlamda, Cengiz Han'ın stratejik politikasının bir parçası olarak Begtutmuş Hatun'un evliliği, iki taraf arasındaki ittifakın güçlendirilmesine yönelik önemli bir adım olmuştur (Reşîdüddin

Fazlullah/Kerimi, I. 1983, s.226, s.265; Reşîdüddin FazlullahThackston, II, 1998, s. 148,175; Subaşı, 2021, s.184).

Diplomatik ilişkilerin tırmandığı bu süreçte, Cengiz Han, Begtutmuş Hatun'u en büyük oğlu Cuci ile evlendirilmek üzere Kereyitlerden talep etmiştir. Bu evlilik, her iki tarafın da üst düzey seremoniler ve protokoller çerçevesinde gerçekleştirdiği resmî törenlerle taçlandırılmıştır. Evliliğin gerçekleşmesiyle birlikte Begtutmuş Hatun, Moğol sarayındaki yerini alarak yeni siyasi yapının ve kültürel etkileşimin önemli bir unsuru haline gelmiştir (Reşîdüddin Fazlullah/Kerimi, I. 1983, s.226, s.265; Reşîdüddin FazlullahThackston, II, 1998, s. 148, s.175; Subaşı, 2021, s.184).

Kereyit ile Moğollar arasındaki ittifak, zamanla değişen siyasi koşullar ve güç dengeleri nedeniyle sona ermiştir. Cengiz Han'ın vefatının ardından yaşanan idari bölünmeler ve Moğol İmparatorluğu'nun parçalanması sürecinde, Cuci Han ve onun soyundan gelenlerin yönettiği Altın Orda Devleti'nin kuruluşu, bölgede yeni bir yönetim düzeninin temellerini atmıştır. Bu gelişmeler ışığında, Kereyit nüfusunun Altın Orda devletindeki varlığı, Begtutmuş Hatun'un evliliği sonucunda ortaya çıkan demografik ve kültürel etkileşimin devam eden bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Bu evlilik örneği, Orta Çağ Avrasya'sında evliliklerin sadece bireysel veya ailevi düzeyde kalmayıp, aynı zamanda uluslararası diplomasi, stratejik ittifaklar ve kültürel sentez açısından ne denli önemli roller üstlendiğini gözler önüne sermektedir. Begtutmuş Hatun'un Moğol sarayındaki yeri ve etkisi, sadece iki kabile arasındaki geçici bir ittifakı simgelemekle kalmamış, aynı zamanda ilerleyen dönemlerde oluşacak olan yeni siyasi düzenlerin ve kültürel bütünleşmelerin de habercisi olmuştur. Bu yönüyle, Kereyit-Moğol ilişkileri, evlilik yoluyla kurulan stratejik ittifakların ve bunların uzun vadeli sonuçlarının tarihsel süreç içindeki önemini ortaya koyan değerli bir örnek teşkil etmektedir.

Sonuç olarak, Begtutmuş Hatun'un evliliği, hem Kereyit ile Moğol kavimleri arasındaki diplomatik bağların güçlendirilmesinde hem de Moğol İmparatorluğu'nun idari bölünme sürecinde Altın Orda Devleti çatısı altında Kereyit nüfusunun izlerini sürmemize olanak tanıyan uzun soluklu etkileri beraberinde getirmiştir. Bu durum, evliliklerin dönemin siyasi stratejilerinde oynadığı merkezi rolü ve kültürel etkileşimlerin tarihsel süreçte yarattığı derin izleri yeniden gündeme getirmektedir.

4.2.2.2. İbaka Hatun

İbaka Hatun, Kereyit kabilesi lideri Tugrul Han'ın yeğeni ve Cagembu'nun kızı olarak, Cengiz Han devrinde Kereyit ile Moğol güçleri arasında kurulan dostane ilişkilerin sembolik ve stratejik temsilcilerinden biri olmuştur. Tarih kaynakları, İbaka Hatun'un Cengiz Han ile evlilik münasebeti üzerinden, Kereyit kabilesinin Moğol sarayındaki yerini pekiştiren siyasi evliliklerin ve sosyal bağların ne denli önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

Cengiz Han'ın iktidarının ilk dönemlerinde, Kereyitler ile Moğollar arasında dostane ilişkiler kurulduğu; bu ilişkilerin, evlilik yoluyla somutlaştırılarak stratejik bir ittifakın temeli haline getirildiği anlaşılmaktadır. Bu kapsamda, Cagembu'nun kızı İbaka Hatun'un Cengiz Han'a gelin olarak gönderilmesi, yalnızca bireysel bir evlilik olayı olarak değil, aynı zamanda Kereyit kabilesinin sahip olduğu gücün, nüfuzun ve itibarın Moğol dünyasında simgesel bir göstergesi olarak değerlendirilmelidir. Yanında gönderilen büyük meblağlı çeyizler, yaklaşık 200 kişilik hizmetli gurubu, Aşık Timur adında bir aşçı ve "İnce" lakaplı hizmetli kadın, Kereyitlerin bu evlilik yoluyla hem maddi hem de sosyal bir taahhülle Moğol sarayında kalıcı bir yer edinme çabasını yansıtmaktadır (Beyani, 2018, s. 37; Viladimirtsov, 1948, s.114).

İbaka Hatun'un Cengiz Han ile kurduğu evlilik, başlangıçta iki devlet arasında karşılıklı çıkarların dengelenmesi ve ittifakın güçlendirilmesi açısından olumlu bir etki yaratmış; Moğol sarayında aktif olarak yer alan İbaka Hatun'un rolü, Kereyitlerin Moğol yönetimi içerisindeki temsil gücünü artırarak, evlilik ittifaklarının siyasi arenada somutlaşmasına vesile olmuştur. İlerleyen süreçte Kereyitler ile Moğollar arasındaki ilişkilerde meydana gelen bozulma, bu evlilik ilişkilerini de derinden etkilemiştir. Kaynaklarda aktarıldığına göre, ilişkilerdeki bu gerilimin artmasıyla birlikte Cengiz Han, evlilik yoluyla kurulmuş ittifakın bir parçası olarak gönderilen İbaka Hatun'un yanında potansiyel bir suikast ihtimaline dair uyarıları rüyasında bir yakında öleceğine (Beyani, 2018, s.74) dair bir kâbus görmüş; bu durum, Cengiz Han'ın İbaka Hatun'u kumandanlarından Curcaday adında birine bağışlamasıyla sonuçlanmıştır (Beyani, 2018, s. 64).

Beyani'nin eserinde aktardığına göre bu olay şöyle gerçekleşmiştir; Cengiz Han İbaka Hatunla uyuduğu bir gece rüyasında bir kâbus görmüş ve çok korkmuş bir keilde uyanmış, derhal İbakayı uyandırarak durumu ona anlatarak onu kumandanlarından birine

bağışlayacağını ifade etmiştir. Ardından çadırın dışında kim var! diye seslenmiş bunun üzerine o gece Keşik nöbetinde olan Curcaday adındaki muhafız içeri girince İbaka Hatun'u ona bağışlamıştır. Bu durum garip olsa da Cengiz Han'ın hurafelere olan inancı, büyü kâbus ve batıl inançlara olan korkusu göz önüne alındığında anlaşılabilir bir durumdur. Nitekim Cengiz Han bu durumu İbaka Hatun'a izah ederken Ona “senden hoşlanmadığım veya uygun olmayan bir iş yaptığını düşünmeyesin, takdir böyleymiş demesi (Beyani,2018, s.64) ve İbaka ile beraber gönderilen hizmetlilerin bir kısmını yanında tutması da bunun göstergesidir. Bu gelişme, Moğol yönetimi içerisinde stratejik güvenlik önlemlerinin, evlilik ittifakları ve aile ilişkileriyle nasıl iç içe geçtiğinin bir göstergesidir (Beyani, 2018, s. 37).

Sonuç olarak, İbaka Hatun'un Cengiz Han ile gerçekleştirdiği evlilik, başlangıçta Kereyit kabilesi ile Moğol güçleri arasında kurulan dostane ilişkilerin pekiştirilmesinde merkezi bir rol oynamış, bu evlilik aracılığıyla Kereyitlerin siyasi ve sosyal gücü Moğol sarayına yansımıştır. İlişkilerde yaşanan bozulma, Cengiz Han'ın güvenlik kaygılarını tetiklemiş; bu durum, İbaka Hatun'un ve dolayısıyla Kereyitlerin Moğol dünyasındaki konumunu zayıflatacak sonuçlar doğurmuştur. İbaka Hatun'un yaşamı ve siyasi faaliyetleri, evlilik ittifaklarının stratejik önemini, aynı zamanda evlilik yoluyla kurulmuş dostane ilişkilerin zaman içinde nasıl sarsılarak düşmanlık ortamına evrilebildiğini göstermesi bakımından tarihsel açıdan dikkat çekicidir.

4.2.2.3. Sorgakteni Beki Hatun

Yukarıda izah edildiği gibi Cengiz Han'ın Kereyitleri idaresi altına almasının ardından bu kabilenin hâkim olduğu toprakları Kereyit hükümdarı Vang Han'ın yönetimine vermişti. Akabinde iki hanedan arasındaki dostluk ilişkileri akrabalık bağlarının kurulmasıyla güçlendirilmişti. Cengiz, Vang Han'ın kardeşi Caka-Gambu'nun kızı İbaka-Beki'yi kendisine eş olarak almaş ve aynı kabileden Sorgaktani Beki'yi küçük oğlu Tuluy ile evlendirerek Kereyitlerle olan akrabalığını iyice pekiştirmek istemiştir. Böylece, 1203 yılında gerçekleşen bu evlilikle Sorgaktani, Tuluy'un eşi olarak Cengiz Han'ın ailesine katılmıştı. Bu evliliklerin gerçekleşmesiyle birlikte, Cengiz Han, Caka-Gambu'yu kendisine yardımcı olan bir müttefik olarak görmüş ve onun yönetimi altındaki adamlarıyla iş birliği yapmıştı (Rubruk, 2001, s.59; Hemedanî, 1994, s.303; Grousset,

2001, s.136; Beyânî, 2018 s.130; Roux, 2001, s.123)³ Bu tarihsel olaylar, Cengiz Han'ın siyasi zekasını ve güç kazanma stratejilerini yansıtmaktadır. Aile bağlarını kullanarak, farklı boylar arasında güven ve sadakat oluşturmuş ve böylece imparatorluğunun genişlemesine katkıda bulunmuştur. Bu evlilikler, Cengiz Han'ın dönemindeki siyasi ve sosyal dinamiklerin anlaşılmasına önemli bir pencere açmaktadır.

Bu Hatunun yaşamının ilk dönemlerine ve Tuluy ile evliliğinin başlangıcına ilişkin yeterli bilgi mevcut değildir. Mevcut veriler, onun seferlere aktif katılım sağladığını ve zamanla kocasını etkileyerek yönetime müdahale ettiğini göstermektedir. Dolayısıyla, sonraki dönemlerde Moğol Hanedanı mensubu şahsiyetler arasında kaynaklarda en çok atıf yapılan isimlerden biri haline gelecektir. Bununla birlikte, onun Moğollar tarihindeki önemli yerini edinmesi, Tuluy'un 1232'de vefatını takiben genç yaşta dul kalmasının ardından mümkün olmuştur. Aşağıda da belirtildiği üzere, Sorgaktani, bu dönemde müdahil olmak zorunda kalmadıkça olaylara akılcı ve dengeli bir politika izleyerek hem kendi hem de çocuklarının hanedan içindeki konumunun zayıflamasına fırsat vermemiştir. Müdahil olduğu olayları ise zekâsı ve dirayetiyle lehine sonuçlandırması, saygınlığının artmasına vesile olmuştur.

Sorgaktani'nin Moğol hanedanının önemli üyelerinden olan Möngke (1208-1259), Kubilay (1215-1294), Hülegü (1217-1265) ve Arık-Bike (öl.1264) olmak üzere dört erkek evlada sahip olduğu bilinmektedir (Durak, 2008, s. 253). O dönemde Moğolların “akıl defterini” oluşturan Uygur asıllı yönetici ve âlimlerden büyük ölçüde faydalanarak, oğullarının her birinin ileride han unvanına erişecek şekilde yetişmesini sağlamış olan bu Hatun, aynı zamanda onların gereksiz faaliyetlere girişerek ileride sorun

³Rubruk eserinde söz konusu bu olayı şu ifadelerle aktarmaktadır; Moğollarda demircilik işi ile ilgilenen Cengiz adlı birisi Tugrul Han'ın sürüsünü yağmalaması üzerine Tugrul Han, Onu (Cengiz kastedilmektedir) yakalamak için Moğolların topraklarına saldırı gerçekleştirdiğinde Tugrul'u ele geçiremeden geri dönmek zorunda kalmıştır. Dönüşte ganimetle dönmüştür. Bu nedenle Cengiz: “Kabilelerine bir liderden yoksun oldukları için komşularının kendilerine saldırdığını ifade etmiş ve onu lider seçmiştir. Gizlice ordu toplayan Cengiz, Tugrul Han'ın üzerine yürüyerek onu yenmiş. Tugrul bu yenilgi üzerine Hitay'a kaçmıştır. Rubruk, 2001, s.59; Reşidüddin, 2013,303; Grousset, , 2001, s.136; Beyânî, 2018, , s.130; Roux, 2001, s.123; Muhtasarüddüvel'de Serkonti beygi olarak geçmektedir. Ebu'lFerec, Muhtasarüddüvel, s.17; Cüveynî, Cihan Güşâ, s.454; Reşidüddin 2013, s.3; Rubruk, 2001, s.59-60; D'ohsson, 2006, s.182; Beyâni, 2018, s.130; Roux, 2001, s.123; Moğolların Gizli Tarihi, s.109; Grousset, 2001, s.136; Durak, 2008, s.252-253.

yaşamalarının önüne geçmiştir. Tuluy'un vefatının ardından, hâkimiyet bölgesini teşkil eden Chen-ting'i yönetmekle görevlendirilen Sorgaktani,¹⁶ bir yandan hanedan üyeleri, kabile reisleri, askerler ve görev yapan yabancılara kıymetli hediyeler vererek onların itimatını ve teveccühünü kazanırken, diğer yandan tayin ve terfilerde yaptığı isabetli tercihler ile ticari alandaki düzenlemeleri sayesinde üstün idarecilik yeteneğini ortaya koymuştur (Durak, 2008, s.253; Beyani, 2018, s.130).

Zeki ve tedbirli bir kadın olan Sorgaktani, Ögedey'in sevgisini kazanmış ve onun gözünde değerli bir konuma yükselmiştir. Ögedey Han, Sorgaktani'ye büyük bir saygı göstermiş, isteklerini reddetmemiş ve ona önem vermiştir. Bir hikâye⁴, Sorgaktani'nin bu konudaki etkisini göstermektedir: Bir hizmetçi talebinde bulunduğu ve bu talebi Ögedey reddettiğinde, Sorgaktani'nin sözleri, Ögedey'i derinden etkilemiş ve isteğini yerine getirmesi için ondan özür dilemesine neden olmuştur (Beyânî, 2018, s.130; Cüveynî, 2013, s.454; Grousset, 2001, s.137; D'ohsson, 2014, s.182; Ebu'l-Ferec, 1950, s.531; Durak, 2008, s. 253)

Ögedey'in Sorgaktani'ye olan bu değeri, Tuluy'un ölümüyle ilgili trajik bir olaya dayanmaktadır. Ögedey'in ölümcül bir hastalığa yakalanması ve kardeşi Tuluy'un onun yerine ölümcül içkiyi içerek ölmesi, Ögedey'in hayatta kalmasını sağlamıştır. Sorgaktani, bu olayı sürekli hatırlatarak Ögedey'in Tuluy'a duyduğu bağlılığı ve onun ölümünden duyduğu acıyı pekiştirmiştir. Ögedey'in kederi, onu sürekli içkiye yönlendirmiş ve sonunda Tuluy'un topraklarının ve halkının yönetimini, oğullarının ve ordusunun büyük annesi Sorgaktani'ye emanet etmesine neden olmuştur (Hemedanî, 1994, s.822)

Sorgaktani Beki, Tuluy'un hâkimiyet bölgesi olan Chan-ting Vilayeti'nin yönetimine atanmış ve bu görevi başarıyla yerine getirmiştir. Vilayette hizmet verenler, Sorgaktani'nin otoritesi altında büyük bir itibara sahip olmuş ve ona saygı göstermiştir. Ayrıca, Kırgızların yönetimi de Sorgaktani'nin kontrolü altında olmuş ve onun ölümünden sonra oğlu Arık Buka'ya geçmiştir (Uyar, 2016, s.603; Ebul Ferec, 1950, s.531; Ögel, 2002, s.92; Durak, 2008, s. 253)

Reşidüddin'e göre, Sorgaktani Beki, evlatlarının terbiyesi ve ordunun yönetimi için olağanüstü bir düzen kurmuş ve Ögedey Hanlığı döneminde yönetim işlerinde büyük

⁴ Olayın ayrıntısı şöyle gelişmiştir. Sorgaktani Hatun eşi Ögedey Han'dan hizmetçilerinden birinin kendisine verilmesini istemiş fakat Ögedey bu isteği geri çevirince "*Benim arzum ve hedefim olan kişi kime feda oldu ve kim için öldü?*" demiştir. Bu sözler Ögedey'in kulağına gidince Hanı düşündürmüş ve Sorgaktani Hatun'un haklı olduğunu düşünerek ondan özür dileyip istediğini ona vermiştir; Bknz: Hemedanî, *Camiü't-Tevârih*, s.791.

bir rehberlik sağlamıştır. Sorgaktani'nin liderliği ve etkin yönetimi, onu dönemindeki güçlü ve etkili bir figür haline getirmiştir (Isakov, 2013, s.50-51; Beyânî, 2018, s.130-131; Durak, 2008, s.154)

Ögedey Han döneminde, Sorgaktani'nin idaresindeki topraklarda sıkı bir düzen ve adalet anlayışı hâkim olmuş durumdaydı. Ögedey Han, Sorgaktani'nin emirlerine ve yasaklarına herkesin uymasını sağlamış, onun otoritesine tam bir saygı gösterilmesini emretmiştir. Devlet işlerinde karar alırken, Ögedey Han, Sorgaktani'nin düşüncelerine önem vermiş ve onun tavsiyelerini dikkate almıştır. Sorgaktani'nin sarayına gelen elçilere büyük bir saygı gösterilmiş ve onun himayesi altındaki devlet görevlileri, adalet ve dürüstlük prensiplerine sıkı sıkıya bağlı kalarak halkın refahını sağlamışlardır. Sorgaktani'nin titizlikle yürüttüğü hükümet işleri, ülkedeki insanların refahını artırmış ve toplumun huzurunu güçlendirmiştir. Sorgaktani Hatun'un uyguladığı caydırıcı cezalar devlet görevlilerinin usulsüzlük yapmasının önüne geçmiş ve bu görevlilerin halka adil davranmasını sağlamıştır. Sorgaktani'nin himayesi ve fermanı, ülkenin her köşesinde geçerli olmuş ve toplumun her kesimi tarafından kabul görmüştür. Bazı meliklerin halka yüklediği ağır vergilere karşı çıkan Sorgaktani, memurlarıyla tartışmalar sonucunda bu melikleri huzuruna çağırarak ve suçlarının belgelerle ispatlanmasıyla birlikte hepsini idam cezasına çarptırmıştır. Bu olaylar, Sorgaktani'nin otoritesi ve adalet anlayışının ne kadar güçlü olduğunu ve ülke yönetimindeki etkisini göstermektedir (Cüveynî, 2013, s.454; Hemedanî, 1994, s.822)

Ögedey döneminde, Sorgaktani Hatun'un idaresindeki başarılı yönetimi gören Ögedey, onu kendi oğlu Güyük ile evlendirmek istemiştir. Bu konuda Sorgaktani'nin fikrini almak isteyen Ögedey, elçiler aracılığıyla ona bir teklif göndermiştir. Sorgaktani'nin cevabı oldukça dikkat çekicidir. O, Güyük ile evlenmek yerine çocukların bağımsız olmalarını sağlamak, terbiyeli bir şekilde yetiştirmek, birbirlerinden ayrılmamaları ve kin tutmamaları için çaba göstermek istediğini belirtmiştir. Bu cevap, Sorgaktani'nin çok akıllı ve ileri görüşlü bir lider olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca, Güyük Han ile evlenmek istemediğini de açıkça ifade etmiştir. Bu olay, Reşidüddin'e göre Sorgaktani'nin, Cagembuin annesi Höelün'den daha sabırlı olduğunu göstermiştir. Bazı kaynaklara göre, Sorgaktani'nin oğlu Arık Buka'ya verildiği bilgisi de bulunmaktadır. Bu durumun Sorgaktani'nin kendi isteğiyle gerçekleştiği belirtilmektedir. Sorgaktani'nin evlilik konusundaki kararlılığı ve ileri görüşlü tutumu, onun dönemindeki güçlü bir lider olduğunu ve kendi kararlarını almada bağımsızlığını koruduğunu göstermektedir. Bu

olay, Sorgaktani'nin karakterinin ve liderlik vasıflarının önemli bir yansımasıdır (Hemedanî, 1994, s.79; Rubruk, 2001, s.112)

Güyük ile evlenme teklifini reddeden Sorgaktani Hatun, oğullarını o dönemin şartlarına uygun şekilde han olmaya hazırlamıştır. Her bir oğlu için özenle eğitim ve yetiştirme sürecine katkıda bulunmuştur. Mengü ve Arık Buka, Kubilay'ın Çin'de 80 yıl boyunca varlığını sürdüren Yuan Hanedanı'nı kurarak Çin'den yönetmeyi başarmışlardır. Diğer oğlu Hülegü ise batıda Moğol hâkimiyetini kurarak İlhanlı Devleti'nin kurucu hükümdarı olmuştur. Sorgaktani Hatun'un oğullarının her birinin hanlık olacak şekilde yetiştirmesinde, kendi hizmetinde görevli olan danışmanlarının büyük katkısı olmuştur. Bu danışmanlardan biri Cengiz Han'ın batı seferine katılan Sevinç Tugrul'dur. Daha sonra Sorgaktani'nin hizmetinde, oğullarını yetiştirmek için görevlendirilmiştir. Diğerisi ise Sorgaktani'nin dikkatini çeken Bulad Kaya'dır. Mungsuz da Sorgaktani'nin idaresindeki Chan-ting vilayetinin vergi memurluğunu yaparken, Tuluy'un oğullarının yetişmesine katkı sağlayan ünlü Uygur danışmanlardandır. Töre Kaya da Sorgaktani'nin hizmetinde görevli olan bir diğer yetkili kişidir. Bu kişiler, Sorgaktani Hatun'un çocuklarına öğretmenlik yapmanın yanı sıra, Büyük Hanın danışmanları olarak da hizmet etmişlerdir. Sorgaktani'nin emrindeki görevlilerinin sayısının çokluğunu, Onun emri altında çalışan ve Horasan yöneticiliğine atanan Cin Timur'un emrine “Nosal, Batu, Kızıl Buka ve Körgüz” gibi birçok kişinin görevlendirilmesinden anlamaktayız. Sorgaktani Hatun'un liderliği ve akıllı yönetimi, oğullarının başarılı bir şekilde han olmalarını sağlamış ve Moğol İmparatorluğu'nun genişlemesine katkıda bulunmuştur (Yuvalı, 2017, s.112, s.123; Cüveynî, 2013, s.402; Durak, 2008, s.253)

Reşidüddin'e göre, Sorgaktani Hatun'un oğullarının nitelikleri, anneleri tarafından aldıkları iyi eğitim ve özenli bakımdan kaynaklanmaktadır. Çinliler de onu ünlü, mükemmel, görkemli ve azize bir imparatoriçe olarak adlandırmışlardır. Sorgaktani, babasını kaybetmiş olan çocuklarını yetiştirmek için büyük çaba harcamış, onlara edep ve sanat öğretmiş ve aralarında kavga çıkmasına fırsat vermemiştir. Ayrıca, Tuluy'dan kalan emirleri de başarıyla yönetmiştir. Reşidüddin, Sorgaktani'yi Cengiz Han'ın annesi Höelün ile karşılaştırarak, Sorgaktani'nin çocuklarını yetiştirirken Höelün'ün metodunu izlediğini belirtmektedir. Höelün de Cengiz Han ve kardeşlerini yetim kaldıklarında onları ve ordularını yönetmiş ve onların büyük başarılar elde etmelerini sağlamıştır. Reşidüddin'e göre, Sorgaktani kocasının ölümünden sonra tekrar evlenme konusunda

daha sabırlı olmuştur. Çünkü Cengiz Han, annesinin isteği üzerine onu Mönglik'e vermiştir (Hemedanî, 1994, s.822; Roux, 2001, s.315; Hemedanî, 1994, s.171-172,s.179)

Ebu'l Ferec'e göre, bir şairin söylediği şu sözler neredeyse Sorgaktani için söylenmiş gibidir: "Kadın cinsi arasında buna benzer başka bir kadın görseydim, kadın cinsinin erkek cinsine üstün olduğunu söylerdim." Moğol kadınları içinde Sorgaktani Beki'den neredeyse tüm yazarlar övgüyle bahsetmişlerdir (Ebu'l Ferec, 2011, s.531, Öncel, 2019, s.75-76)

Beyânî'ye göre, Ögedey hayatta iken Sorgaktani Beki, hanın karısı Töregene Hatun'u kendi gücünün gölgesinde bırakmış ve aldığı yetkiyle onun siyasette kendinî göstermesine izin vermemiştir. Ögedey'in vefatının ardından durum, hanın hayattaki dul eşi Töregene lehine değişmiştir. Sorgaktani Beki, Töregene'nin naibliği sırasında siyaset bilgisi sayesinde kendisini geri çekmiş, ulus ve evlatlarının çıkarlarını korumak dışında hiçbir işe karışmamıştır. Hatta Ögedey'in ölümünden sonra bile tedbirli davranmış ve Güyük'ün han olarak seçileceği kurultaya oğulları ile katılan ilk kişilerden olmuştur. Ayrıca, oğulları Güyük yanlısı bir tutum sergilemişlerdir (Beyânî, 2018, s.131; Durak, 2008, s.255; Cüveynî, 2013, s.234; D'ohsson, 2014, s.222).

Sorgaktani Beki ve oğulları, Töregene Hatun'un naibliği döneminde yürütülen yolsuzluk soruşturmalarından aklanmış ve herhangi bir yasadışı faaliyette bulunmadıkları kanıtlanmıştır. Güyük Han, tahta geçtikten sonra, naiplik döneminde yetkilerini kötüye kullananlar tarafından yayımlanan fermanların geçersiz olduğunu ilan etmiş ve geri alınmalarını emretmiştir. Ayrıca, Sorgaktani ve oğullarının yasalar çerçevesinde hareket ettiklerini ve devlet yönetiminde önemli bir deneyime sahip olduklarını vurgulamıştır. Bu süreçte, Sorgaktani Beki'ye duyulan saygının bir göstergesi olarak Ögedey Han'ın hazinesinden altın, gümüş, inci, mücevher ve değerli kumaşlar hediye edilmiştir. Kurultayın sona ermesinin ardından, Güyük Han'ın emriyle hazineden çıkarılan bu kıymetli eşyalar halka dağıtılmak üzere Sorgaktani'ye teslim edilmiştir. Ona duyulan bu güvenin arkasında, babası Ögedey Han'ın kendisine verdiği değer kadar, onun liderlik vasıfları, saygınlığı ve Ögedey'in ölümünden Güyük'ün tahta çıkışına kadar geçen süreçte kendisi ve ailesinin herhangi bir yasadışı faaliyette bulunmamış olmaları etkili olmuştur (Cüveynî, 2013, s.230, s.238,454-455; D'ohsson, 2014, s.224; Grousset, 2001, s.266; Beyânî, 2018, s.131; Durak, 2008, s.255).

Güyük'ün han olması ve annesi Töregene Hatun'un, Fatma Hatun ile olan ilişkisi nedeniyle oğlunun gözünden düşmesiyle birlikte, Sorgaktani Hatun yeniden siyasi

sahne de etkisini göstermeye başlamıştır. Güyük, hanlık otoritesini pekiştirdikten sonra ele geçirilen bölgeleri denetlemek amacıyla batıya bir sefer düzenlemiştir. Ancak Sorgaktani Hatun, bu seferin asıl amacının Batu'yu ortadan kaldırmak olduğuna inanarak Batu'yu bu konuda uyarmış ve tedbirli olması için ona haber göndermiştir. Neslihan Durak, Sorgaktani Hatun'un Batu'ya destek vermesinin ardındaki temel sebebin, Batu'nun ölmesi durumunda Güyük'ün güçlenerek Sorgaktani'nin siyasi hedeflerine ulaşmasını zorlaştıracakı düşüncesi olduğunu ileri sürmektedir. Dolayısıyla Sorgaktani Hatun, uzun yıllar boyunca hanlık üzerindeki emellerine ulaşmak için stratejik bir sessizlik içinde kalmış, ancak karşısına çıkan engelleri ortadan kaldırarak nüfuzunu artırmayı sürdürmüştür (Hemedanî, 1994, s.792; Beyânî, 2018, s.13; Durak, 2008, s.255-256)

Batu'yla mücadele ederken ölen Güyük'ün ardından karısı Ogul-Gaymış, Sorgaktani Beki'ye ve Batu'ya elçi göndermiştir. Sorgaktani Beki, gelenek gereği onu teselli etmek amacıyla boğtag ve elbise göndermiştir. Güyük'ün ölümüyle birlikte hanlık mücadelesi başlamış ve Sorgaktani'nin oğlu Mengü'nün rakibi olarak Şiremun tekrar faaliyetlerine başlamıştır. Şiremun'un mücadelesi boşuna olmuştur çünkü Mengü Han'ın tahta geçişi sırasında yönetimde yine Sorgaktani'nin etkisi belirginleşmiştir. Sorgaktani Beki, Tuluy Han'ın ölümünden sonra olduğu gibi her kesimden insanları yanına çekmek için kıymetli hediyeler göndermiş ve bağışlarda bulunmuştur, böylece onların teveccühünü kazanmıştır. Bu çabalarıyla, büyük çoğunluk Güyük'ten boşalan tahta Mengü'nün geçmesi konusunda görüş birliğine varmıştır ve ülkede onun emirlerine karşı çıkmak cesaretini gösteren olmamıştır (Hemedanî, 1994, s.792; Beyânî, 2018, s.13; Durak, 2008, s.255-256).

Bu süreçte, siyasi rekabetin merkezinde bir tarafta Ögedey ailesini temsilen Ogulgaymış Hatun, diğer tarafta ise Tuluy'un eşi Sorgaktani Hatun yer almış ve aralarındaki mücadele devam etmiştir. Tuluy'un oğulları açısından en büyük avantaj ise Batu'nun kendilerine verdiği açık destek olmuştur. Batu'nun, Mengü'nün han olmasına olumlu yaklaşmasının nedeni, Reşidüddin'e göre şu şekilde açıklanmaktadır: Batu, ayağındaki rahatsızlığı gerekçe göstererek Güyük'ün han ilan edildiği kurultaya katılmamıştır. Bu durumu fırsata çevirmek isteyen Sorgaktani Hatun, büyük oğlu Mengü'ye, "Kimse Batu'nun yanına gitmiyor, ancak o herkesin büyüğü ve şu an hastadır. Sen onu ziyaret edip geçmiş olsun dileklerinde bulunmalısın." diyerek Batu'yu ziyaret etmesini önermiştir. Mengü, annesinin bu tavsiyesi üzerine Batu'nun yanına gitmiş ve

Batu da hem bu ziyaretten duyduğu memnuniyet hem de diğer siyasi çıkarları doğrultusunda Mengü'nün tahta çıkmasını desteklemiştir (Yuvalı, 2017, s.113; s.267; Durak, 2008, s. 256).

Batu ile kurulan ittifakın yanı sıra, Mengü Ögedey'in diğer oğulları arasından da destekçiler kazanmıştır. Bu müttefiklerden biri, Ögedey'in ölmeden önce Tuluy'un ordusundan Suldus birliklerini Köten'e verdiği kişidir. Diğer Ögedey oğullarının aksine, Köten Mengü ile dostane ilişkiler kurmuş ve ona destek olmuştur. Bu ittifakın temelinde, Ögedey Han'ın ölmeden önce Tuluy'un oğullarına ait iki bin kişilik Suldus ordusunu kendi oğlu Köten'e vermesi yatmaktadır. Sorgaktani Hatun'un bu duruma verdiği tepki dikkat çekicidir. Konuyla ilgili olarak iki emir, Sorgaktani Hatun ve Mengü'nün yanına gelerek Suldus ordusunun Köten'e verileceğini ve bu gelişmeyi han'a bildireceklerini söylemişlerdir. Bunun üzerine Sorgaktani Hatun şu sözleri sarf etmiştir: “Sizlerin sözleri doğrudur, ancak biz miraslardan ve elde edilenlerden hiçbir şeyin eksilmesini istemeyiz ve böyle bir durum söz konusu olmayacaktır. Biz ve ordularımızın tamamı han'a aittir. O, nasıl hareket edeceğini bilir. Hüküm onun hükmüdür, biz ise ona tabi ve bağlıyız.” Sorgaktani Hatun'un bu sözleri emirler tarafından takdirle karşılanmıştır. Onun bu stratejik ve itidalli yaklaşımı, çocuklarının konumunu diğer amcaoğullarına kıyasla daha güçlü bir hale getirmiştir. Aynı zamanda, bu olaya açıkça karşı çıkmayarak hem kendi itibarını korumuş hem de oğullarının önemli müttefikler kazanmasını sağlamıştır (Hemedanî, 1994, s.792)

Sorgaktani'nin oğlu Mengü'nün tahta çıkmasında belirleyici faktörlerden biri, Batu'nun desteğini kazanmış olmasıdır. Hanlığı Ögedey'in oğullarının elinden almak isteyen Batu, bu doğrultuda Tuluy'un dul eşi Sorgaktani ile ittifak kurmuştur. Cengiz Hanedanı'nın en büyükleri arasında yer alan ve imparatorluk içinde büyük bir nüfuza sahip olan Batu, Mengü'nün tahta çıkışında kritik bir rol oynayarak Cengiz İmparatorluğu'nda özel bir konuma yükselmiştir (Grousset, 1999, s. 266; Durak, 2008, s. 256).

Bu ittifak yalnızca Sorgaktani'ye değil, aynı zamanda Batu'ya da siyasi kazanç sağlamıştır. Sorgaktani, Güyük'ün ölümünün ardından kendi ailesinin hanlığa ulaşma vaktinin geldiğine inanarak Tuluy'un en büyük oğlu Mengü'nün han seçilmesi için Batu'yu ikna etmeyi başarmıştır. Sorgaktani ve Batu, hanlık iddiasında bulunan Ogul-Gaymış ve oğullarına elçiler göndererek kurultaya katılmaları gerektiğini bildirmişlerdir. Cüveynî ve Ebu'l Ferec'in anlatılarına göre, Mengü ve annesi Sorgaktani, kurultayın

toplanma sürecinde anlaşmaya yanaşmayan kişileri ikna etmek amacıyla elçiler göndererek onları yanlarına çekmeye çalışmışlardır. Ancak bu girişimler başarısız olduğunda, tehdit ve korkutma yöntemlerine başvurmuşlardır (Grousset, 1999, s. 266; Cüveynî, 2013, s. 244; Cüveynî, 2013, s. 464; Ebu'l Ferec, 2011, s. 553).

1250 yılında Batu, İmil'e doğru yola çıkarken Ala Konak'ta durarak tüm şehzadeleri buraya çağırmıştır. Cüveynî'nin anlatımına göre, Batu, ülke yönetiminin düzenlenmesini sağlamak amacıyla hanlığın idaresinin Sorgaktani Beki'ye verilmesini görüşmek istemiştir. Toplanan kurultayda Batu, Mengü'nün han olmasını önermiş ve bu öneri başarıyla kabul edilmiştir. Ancak Mengü'nün han seçimi yalnızca Cuci ve Tuluy ailelerinin önde gelen isimleri arasında kararlaştırılmış, Ögedey ve Çağatay oğulları ise ya kurultaya hiç katılmamış ya da konu sonuçlanmadan toplantıyı terk etmişlerdir.

Ögedey ve Çağatay aileleri, Mengü'nün han seçildiğini öğrendiklerinde, kurultayın Moğollar için kutsal kabul edilen bir bölgeden uzakta toplandığını ve bu nedenle gerekli şartların sağlanmadığını ileri sürerek bu kararı tanımamışlardır. Bunun üzerine Batu, ikinci bir kurultayın Onon veya Kerülen Nehirleri civarında toplanmasını kararlaştırmış; ancak Ögedey ve Çağatay ailelerinden temsilcilerin çağrılara yanıt vermemesi üzerine süreç tamamlanamamıştır (Cüveynî, 2013, s. 242; Grousset, 1999, s. 266).

Batu'nun kurultayı toplama görevini verdiği Berke, 1251 yılında, Ögedey ve Çağatay oğullarının onayı olmaksızın Mengü'yü han ilan etmiştir. Mengü'nün han seçilmesinde en etkili faktörlerden biri, Cengiz Han Yasası'nı en iyi bilen ve ona en çok sahip çıkan kişi olmasıdır. Cengiz Han tahtı Ögedey'in oğullarına bırakmış olmasına rağmen, Ögedey oğullarının yasaya uygun davranmamaları Mengü'nün seçilmesinde belirleyici olmuştur (Grousset, 1999, s. 266-267; Danuu, 2015, s. 2).

Sorgaktani Hatun'un aldığı tedbirler, Güyük'ün kısa süren iktidarının ardından büyük oğlu Mengü'yü han seçtirerek saltanatı Ögedey hanedanından Tuluy hanedanına geçirmeyi sağlamıştır. Moğollar arasında "Memleketin Gelini" olarak anılan Sorgaktani Beki'nin yetenekleri ve siyasi başarısı, Mengü Han'ın tahta çıkmasında kritik rol oynamıştır. Mengü'ye karşı iki yıl süren mücadele yürüten Şiremun, Sorgaktani'nin siyasi gücü ve Batu'nun desteği sayesinde başarısızlığa uğramıştır. 1251'de Mengü'nün han seçilmesiyle Sorgaktani kesin zafer elde etmiştir. Mengü'ye muhalif olan Şiremun ve Güyük'ün eşi Ogul-Gaymış yakalanarak idam edilmiştir. Kurultayda Ogul-Gaymış'ı temsil eden Bala, idam cezasına çarptırılmışken, Sorgaktani'nin geçirdiği hastalık

nedeniyle iyileşmek için çıkardığı af sayesinde ölümden kurtulmuştur (Beyânî, 2018, s. 132; Grousset, 1999, s. 267; Hemedanî, 1994, s. 822; Durak, 2008, s. 256-257; Cüveynî, 2013, s. 100).

Sorgaktani Beki'nin, Hülagü ile Berke arasındaki savaşın devam ettiği dönemde Buhara'daki nüfus sayımlarında, Moğol ordusunun üç bin kişilik bir kısmının bulunması, onun askeri gücünü göstermektedir. Bu durum, Sorgaktani'nin devlet işlerine olan etkisini de ortaya koymaktadır. Moğol toplumunda Töregene Hatun'un gücünü aşan bir başka kadının, bu denli askeri ve siyasi etkiye sahip olması nadir görülen bir durumdur.

Sadece askeri gücüyle değil, devlet yönetimindeki rolüyle de dikkat çeken Sorgaktani, Cüveynî'nin aktardığına göre Bitikçi tayin etme yetkisine sahipti. Bu durum, onun Moğol yönetici sınıfının bir üyesi olduğunu ve yalnızca hanedana mensup erkeklerin sahip olabileceği yetkileri kullanarak siyasi ve ekonomik gücünü artırdığını göstermektedir (Cüveynî, 2013, s. 426).

Sorgaktani Beki'nin dinle ilişkisi, Hristiyanlıkla olan bağıyla öne çıkmaktadır. Hatun, Nesturi Hristiyan papazlara büyük değer vermiş ve onların dualarını almaya çalışmıştır. Oğlu Mengü'nün Hristiyanlara karşı hoşgörülü yaklaşımı da büyük ölçüde annesinin Nesturi olmasından ve ona duyduğu derin saygıdan kaynaklanmaktadır. Ancak, Sorgaktani yalnızca Hristiyanlıkla ilgilenmemiş, İslam dinine de büyük itibar göstermiştir. İslam'ın şeri kurallarının yaşatılmasına önem vermiş ve cami ile medrese inşaatlarına mali destek sağlamıştır (Ebu'l Ferec, 2011, s. 18; Grousset, 1999, s. 249, s.266, 268; Togan, 1981, s. 261; Roux, 2001, s. 343-344; Cüveynî, 2013, s. 455).

Örneğin, Buhara'da bir medrese inşa edilmesi için Şeyhülislam Seyfeddin el-Baherzî'ye bin baliş gümüş bağışlamış, ayrıca bu medresenin öğretmenleri ve öğrencileri için bir vakıf kurarak onların maddi ihtiyaçlarını karşılamıştır. Medresenin gelirine katkıda bulunmak amacıyla çevredeki köyleri satın almıştır. Sorgaktani'nin yaptırdığı Han Medresesi, dönemin büyük âlimlerinin ders verdiği önemli bir eğitim kurumu olmuştur. Hristiyan olmasına rağmen, her medreseye on bin baliş bağış yaparak, Mes'udiye Medresesi gibi diğer eğitim kurumlarının yapımına da katkı sağlamıştır. Bu tutum, oğlu Mengü'nün Müslümanlara karşı hoşgörülü bir yönetim anlayışı benimsemesinde etkili olmuş olabilir (Hemedanî, 1994, s. 823; Cüveynî, 2013, s. 138, 455; Beyânî, 2018, s. 133; Durak, 2008, s. 257).

Kaynaklarda övgüyle anılan Sorgaktani Hatun, çok akıllı, mükemmel, dünyanın önde gelen hatunlarından biri olarak tanımlanmıştır. Aynı zamanda iffetli ve temiz biri

olarak nitelendirilen Sorgaktani, Zilhicce 649 / Şubat 1252’de vefat etmiş ve kocasının mezarının yanına, Kerülen Nehri civarına defnedilmiştir. Onun ölümüyle birlikte, Moğol İmparatorluğu’nda 1241’den beri devam eden kadınların aktif iktidar dönemi sona ermiştir. Sorgaktani’nin ardından Moğol kadınları siyasi sahnede varlıklarını sürdürmüş olsalar da onun gibi uzun süre yönetimde etkili olamamışlardır (Hemedanî, 1994, s. 781, s.823; Beyânî, 2018, s. 134; Durak, 2008, s. 257).

4.2.2.4. Dokuz Hatun

Dönemin anakaynaklarına bakıldığında ne zaman dünyaya geldiği bilinmeyen Dokuz Hatun’un soyu Orta Asyanın köklü kabilelerinden olan Kereyit kabilesine dayandığı bilinmektedir. Dokuz Hatunun İlhanlı Devleti’ndeki siyasi, sosyal, dinî ve kültürel rolüne değinmeden önce mensubu olduğu Kereyit kavminin ve özellikle ailesinden bahsetmek çalışmamız için faydalı olacaktır.

Bilindiği üzere Moğolların güçlü bir devlet olarak tarih sahnesine müdahil oldukları ilk zamanlardan itibaren münasebet kurdukları en önemli kabilelerden bir tanesi Kereyit kabilesiydi. Bu kabile XIII ve XVI. yüzyıllarda diğer boylara nazaran daha güçlü ve yüksek mertebeye sahip olup Hristiyanlığı benimsemişlerdir. Kereyit boyu Hıtay vilayetine yakın Mogolistan’ın Onon ve Kerülen Irmağı dolaylarında ikamet etmişlerdir. Birçok boyla özellikle Nayman boyu ile muhalefette bulunmuşlardır (Çelikbilek, 2022, s.384-385). Nitekim “*Moğolların Gizli Tarihi*” adlı eserde Kereyit ve Moğollar arasındaki dostluğun Cengiz Han’ın babası Yesügey dönemine kadar geriye gittiğini. Bu dönemde Yesügey ile Dokuz Hatun’un dedesi Ong Han (Tugrul) arasında bir dostluk yemini yapıldığını ve bu dostluğun Cengiz Han ve ardılları döneminde de devam ettiğini ifade etmektedir (Moğolların Gizli Tarihi, 2010 s.37).

Moğollar hemen hemen her sahada bu kabile ile iş birliği yapmış ve adeta bu kabile ile iç içe geçmiştir. Bu durumu İlhanlı Devleti’nin kuruluşunu sağlayan Hülâgû Han’ın batı seferi ve sonrasındaki siyasi faaliyetlerde de görmekteyiz. Dolayısıyla Dokuz Hatun’un kaynaklarda çocukluk dönemi ile ilgili elimizde bilgi olmasa dahi mensup olduğu kabilenin kendisine sunduğu imkân ve avantajları kullanarak İlhanlı Devleti içerisine dâhil olduğunu anlamaktayız.

Hülâgû Han’ın yasaya uygun olarak babasından kalan ve de kendi rızasıyla aldığı birden çok eşi ve cariyesi vardı. Bu hatunlar içinde şüphesiz en etkili olanı Dokuz (Tokuz)

Hatun'dur. Kereyit (Spuler, 2011, s.241; Yuvalı, 2017, s.125; Moğolların Gizli Tarihi, s.20) kabilesi mensubu olduğundan kendisi de Hristiyandı. Unk Han'ın oğlu İku'nun kızı (Reşîdüddin Fazlullah/Aka, 2013, s.4; Galstyan, 2005, s.30; Yuvalı, 2017, s.126; Benâketî, 1348, s.331; Spuler, 2011, s.276; Tuluy'un 1232 yılında Tuluy'un ölümünün ardından Cengiz Yasası gereği on altı yaşındaki üvey oğlu Hülâgû'ya eş olarak verilmiştir. Durak, 2007, s.127; Howorth, III, 1988, s.212) olan Dokuz Hatun, ilk evliliğini Tuluy Han ile yapmış ve Tuluy Han'ın 1232 senesinde ölümü üzerine Tuluy oğlu Hülâgû Han ile leviratus (Gördegir, 2019, s.1326) geleneğine göre evlenmiştir. Hülâgû'nun birçok eşi ve cariyesi olmasına rağmen Dokuz Hatun ile evlenmesinin nedeni babasına verdiği önemden kaynaklanmaktaydı. Ayrıca Hulagü nazarında saygın, kudret ve itibar sahibi bir kadınla evlenmesi ya da bu tarz semnolik evliliklerin yapılması "*baş hatun*"un sosyal statüsünü korumaktı. Bu evlilik Dokuz Hatun mertebesini diğer hatunların üstüne çıkarmıştır (Reşîdüddin Fazlullah/Aka, 2013, s.4; Nicola, 2017, s.91; Yuvalı, 2017, s.124) ki bu sebeple baş hatun mertebesine yükseltmiştir (Reşîdüddin Fazlullah/Aka, 2013, s.4; Abûl-Farac, 1999, s.556; Yuvalı, 2017, s.126; Güler, 2017, s.100; Durak, 2007, s.127; Beyani, 2018, s.31; Gördegir, 2019, s.1330; Nicola, 2017, s.135).

Dokuz Hatun, Hülâgû'nun karısı olmaktan ziyade devlet yönetiminin her durumunda adından sıkça söz ettirmiştir. Özellikle döneminin Gürcü ve Ermeni kaynaklarında sosyal, siyasi ve hatta ekonomik meselelerde Hülâgû Han'ı karar noktasında etkilediği bilinmektedir (Yuvalı, 2017, s.126). Öyle ki Hülâgû Han'ın yakınında bulunan ve saygın beylerden olan Sarıca'nın oğlu İrencin, Dokuz Hatun'un kardeşidir (Togan, 1981, s.244).

Dokuz Hatun Hristiyan olmakla birlikte Kereyit kabilesine ve Hristiyanlığa mensup kişileri koruyup kolladığı bilinmektedir. Dokuz Hatun devlet içerisinde önemli bir konumda olmakla birlikte kendine ait büyük bir orda (Doğan, 2007, s.357)'sı, hizmetkârları ve ayrıca dinî vecibeleri için çadırının yanında kendisiyle taşıdığı bir kilisesi vardı. Orda'sında her zaman bir kilise bulundurur ve çan çalınırdı ayrıca klisesini çadırı ile birlikte yaptığı seyahatlerde kendi ile taşımıştır. Dokuz Hatun'un akıllı ve güçlü bir kişiliğe sahip olması ile Hülâgû Han'ı etkilemiştir. Dokuz Hatun'un bu itibarlı durumu vesilesiyle İlhanlı Devleti'nde kiliselerin yapımını sağlamış, Kereyit kabilesinden birçok kişinin İlhanlı Devleti'nde önemli mevkilere gelmesini sağlamıştır (Reşîdüddin

Fazlullah/Aka, 2013, s.4; Gördegir, 2019, s.1330; Nicola, 2017, s.193; May, 2021, s.328-329).

Möngge Han 1251 kurultayında büyük han seçildikten sonra kardeşi Hülâgû'yü Batı seferine göndermeden önce tavsiyelerde bulunmuştur: *“Gezerek Turan’dan geçip İran’a git... Kafa tutup boyun eğmeyenleri ise karısı, çocukları, akrabaları ve yakınları ile elinle kahredip zelil ederek ez. Horosan’ın Kuhistan’ından başlayarak kaleleri ve hisarları yık... Gerdkuh ve Lembeser kalelerini, Altını üstüne getirip yık, Taş taş üstünde bırakma, Dünyada kale kalmayana kadar durma... Bunları yaptıktan sonra Irak’a yönel ... Gerektiği gibi bütün işlerde en küçük ayrıntıları bile kaçırmayan aklını ve altın gibi olan düşünceni kendine klavuz ve rehber kıl. Bütün durumlarda uyanık ol. Halk için makul olmayan işleri yapma. Harap olan vilayetleri imar et. Yaylağınız ve kışlağınız çok olsun diye Tanrının gücüyle düşmanların memleketini fethet. Bütün bu olaylarda Dokuz (Tokuz) Hatun ile Meşveret ve kengeşte bulun.”* (Reşîdüddin Fazlullah/Aka, 2013, s.14-15).

Batı’nın fethi durumunda; her durumda uyanık olmasını, bağlılık yemini edenlere zulüm etmemesini, harap olan toprakları yeşertmesini tavsiye ederken her konuda Dokuz Hatun’un fikrini alması gerektiğini ve danışmasını tavsiye etmiştir. Bu tavsiye Dokuz Hatun’un yüksek statüye sahip olduğunun ve bütün konularda bilgeliğine değer verdiğinin göstergesidir (May, 2021, s.329; Durak, 2007, s.129; Abül-Farac, 1999, s.556-557; Özdemir, 2011, s.234; Grousset, 2014, s.340; Reşîdüddin Fazlullah/Aka, 2013, s.15; Ebü’l-Ferec İbnü’l-İbri, 2011, s.26).

Nasihatleri sonrasında Hülâgû Han’a eşlerine ve evlatlarına altın vererek hayvan ve elbiselerden oluşan hediyeler vermiştir. Bu seferde Hülâgû’ye eşlik edecek olan emirler ve noyanlara ikramlarda bulunmuş ve şerefleştirmiştir. Hülâgû Han, İran seferine çıkarken yanında büyük hatunu olan Dokuz Hatun, Olcay Hatun ve büyük oğlu Abaka Han, Yoşmut ve diğerleri ile birlikte yola koyulup menzil menzil ilerliyorlardı (Reşîdüddin Fazlullah/Aka, 2013, s.16; Howorth, I, 2008, 96; Brambilla, VIII, 2019, s.140).

1253 senesinin Ekim’inde Hülâgû Han, Dokuz Hatun başta olmak üzere diğer hatunları ve Noyanlarıyla birlikte yüz bin kişilik orduyla Karakurum’dan yola çıkmıştır. Dokuz Hatun ve ailesinde bulunduğu bu seferde Hülâgû Han’ın ordusunun çoğunluğunun Nesturî Hristiyanlardan oluşması (Durak, 2007, s.129). Dokuz Hatun’un isteğiyle mi gerçekleşti yoksa fethedilecek bölgelerde dinî anlamda bir etki mi yaratmak istedi emin değiliz. Dönemin çağdaş kaynaklarında bu konuyla ilgili kesin bir bilgiye rastlanmadıysa da bu dönemde Hristiyanlığın Moğollar arasında yaygın olduğu

bilinmektedir. Hülâgû Han'ın Dokuz Hatun'a verdiği değerden dolayı Hristiyanlara yakın durduğu hatta bazı kaynaklara göre Hristiyanlık dinine geçmeyi düşündüğü bilinmektedir (Aknerli Grigor, 1954, s.32). Papa IV. Alexander, 1260 tarihli mektubunda, adı Jean olan bir Macar'dan Hülâgû'nun Hristiyanlığı benimsemek üzere hazırlandığını ve bu süreçte Hristiyanlık inançlarını kendisine öğretmesi için birine ihtiyaç duyduğunu öğrenmiştir. Bu durum, Hülâgû'nun Hristiyanlık ile ilgili ilgisini ve potansiyel bir dönüşüm arayışını göstermektedir (Özdemir, 2011, s.228). Grigor'a göre Hülâgû Han, karısı Dokuz Hatun'un etkisiyle Hristiyanlara ilgi duymuştur. Bu yüzden Dokuz Hatun'un ordasında çadırdan yapılmış kilisesi ve yanında birçok papazı daima bulundurmıştır. Ayrıca Dokuz Hatun'un kilisesinde çan çalınmasına izin vermiştir (Aknerli Grigor, 1954, s.32; Reşîdüddin Fazlullah/Aka, 2013, s.4; Grousset, 2014, s.340; Togan, 1981, s.261; Güler, 2017, s.101; Beyani, 2018, s.54-55).

Reşîdüddin'in aktarımlarına göre, Hristiyan Kraliçesi Dokuz Hatun, inancına olan derin bağlılığıyla dikkat çeken bir figürdür. Hristiyanların hamisi konumunda olan Dokuz Hatun, İlhanlı sarayında Hristiyan topluluklarının güçlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Hülâgû Han'ın, Dokuz Hatun'un etkisiyle Hristiyanlara hürmet göstermesi ve onlara çeşitli ayrıcalıklar tanınması, dönemin dinler arası ilişkilerine ve İlhanlıların yönetim politikalarına dair çarpıcı bir örnektir. Hülâgû'nun, Dokuz Hatun'un gönlünü hoş tutmak amacıyla Hristiyanlara yönelik desteği, bazı kaynaklara göre onun ömrünün sonuna kadar farklı bölgelerde kiliseler inşa ettirdiği yönündeki iddiaları doğurmuştur. Bu durum, İlhanlı yönetiminde Hristiyan nüfuzunun arttığını ve saray içerisindeki kişisel ilişkilerin, özellikle de hatunların, dinî ve siyasi politikalarda ne denli etkili olabildiğini göstermektedir. Dokuz Hatun'un etkisi, sadece bireysel bir bağlılık ifadesi değil, aynı zamanda Hülâgû Han'ın dinî hoşgörü politikalarının ve pragmatizminin bir yansımasıdır (Reşîdüddin Fazlullah/Aka, 2013, s.4; Roux, 2001, s.342; Nicola, 2017, s.93; Durak, 2017, s.129; Abûl-Farac, II, 1999, s.556-557; Özdemir, 2011, s.234; Howorth, I, 2008, s.209; Ramos, 2017, s.222).

Dönem hakkında önemli bilgiler ihtiva eden kaynaklara göre İlhanlı hükümdarının Hristiyan tebaayı himaye etmesi her ne kadar Doğu Hristiyanlarını heyecanlandırmış ve Müslüman dünyasına karşı taze bir gücün himayesine kavuşmak gibi büyük beklentilere sevk etmişse de bu duruma Hülâgû Hanın Hâkimiyetini güçlendirmek için yürüttüğü bir siyaset olarak bakmak gerekir. Nitekim Moğollar açısından Müslümanlar siyasi rakiptir. Moğolların Batı seferinde kendilerine karşı

mücadele eden siyasi güçlerin ortak paydası Müslüman devletler olmasıdır (Togan, 1981, s.261; Yuvalı, 2017, s.128). Ayrıca Hülâgû'nun Batı seferinde önünde engel olan devletlerin Müslüman olması Hristiyanlarla anlaşma açısından zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla Dokuz Hatun'un Hristiyanlara karşı duyduğu sempati ve ilgisi Hülâgû'nun Hristiyanlarla yakın ilişkiler kurmasına neden olmuştur. Hülâgû'nun batı seferinde istila ettiği İslam topraklarında Hristiyanlara yasaklanan çanların çalınmasına müsaade edilmesi ayrıca yüksek rütbeli Hristiyan din adamlarıyla dostane münasebetler kurması bu iddiayı destekler niteliktedir (Spuler, 2011, s.231; Durak, 2007, s.135).

Alamut ve Bağdat'ı yerle bir eden Hülâgû Han Gürcistan kralına karşı çok daha taltif davranmıştır. Müverrih Vardan bu durumun sebebinin baş hatunu olan Dokuz Hatun'u işaret etmektedir. Hülâgû her ne kadar Budist bir inanışa sahip olsa dahi baş hatunu Dokuz Hatun, Nesturi Hristiyan'dı ve Hülâgû tüm Hristiyan milletlere hürmet eder ve onların dua etmelerini arzu ederdi. Dokuz Hatun beraberinde daima kilise şeklinde çadır bulundururdu ve muntazam ayin icra eder ve çocuklara okuturdu. Her taraftan onlara sulh için müracaat eden ruhaniler Hülâgû ve Dokuz Hatun tarafından kabul görür memnuniyet ve hediyelerle teslimiyetlerini bildirirlerdi (Vardan, 1937, s.231-232; Çamiçyan, kayıt no: T000445, s.50; Nicola, 2017, s.213).

Hülâgû Han'ın 1258 yılı Bağdat ve çevresini istila ettikten sonra zapt edilen yerleşim yerleri ve kalelerde yaşayan Hristiyan nüfuza nezaket ve hürmet gösterilmesini emretti; ancak Müslümanlar ağır bir yük altında bırakılarak zulüm görüp canlarından oldular. İstilada kadın-erkek-çocuk ve ihtiyarlar olmak üzere bütün Bağdat halkı kılıçtan geçirilerek acımasızca katledilmesine neden olmuştur. Abbasi Halifesi Mustasım ve ailesi Hülâgû tarafından katledilmişti. Müslümanlara ait ibadethanelerin tümünün yıkılmasını ve İslam peygamberi Muhammed'e iman etmelerini yasaklamıştı. Nitekim Müslümanların Bağdat istilasında yaşadıkları vahşet ve korku, Müslümanların bir araya gelmeleri engellemiştir. Bu istilada Hristiyanlar dindaşları olan Dokuz Hatun'un şefaatiyle canları ve malları bağışlanmış ve bu istiladan zarar zarar görmeden çıkmış olmaları Dokuz Hatun'un hükmü ile gerçekleşmiştir (Vardan, 1937, s.231-232; Çamiçyan, kayıt no: T000445, s.50; Korykoslu Hayton, 2009, s.79).

Hülâgû, Bağdat'ın istilasını sonucunda burada yaşayan Nesturî veya diğer mezhepten Hristiyanların yaşamlarının bağışlanmasını talep etmiş ve onlara zarar verilmemesi gerektiğini belirtmiştir. Bu doğrultuda, Hülâgû Hristiyanların canlarını bağışlamış ve mülklerine dokunmamıştır. Ayrıca, Bağdat kuşatması sırasında kiliselere

sığınan Hristiyanlara da zarar verilmemiş ve onlara saygı gösterilmiştir. Bağdat, Abbâsî Halifesi'nden alındıktan sonra Hülâgû, Patrik'e Halife'ye ait saraylardan birini tahsis etmiştir. Bu gelişmeler, Hülâgû'nun Hristiyan topluluklara yönelik hoşgörölü yaklaşımını ve stratejik hesaplamalarını yansıtmaktadır (Grousset, 2014, s.339-340; Yuvalı, 2017, s.161; Durak, 2007, s.131; Howorth, I, 2008, s.129).

İlhanlı Devleti'ni kurduktan sonra Hülâgû Han Hristiyanlara ayrıcalıklar tanımış ve Müslümanların faaliyetlerini kısıtlamıştır. Müslümanların çoğunlukta oldukları bölgelerde İslam inancı gereği yapılan ibadetlerin yasaklanması camilerin yıkılarak kiliselerin açılması ve çan çalınmasına müsaade edilmesi gibi Müslüman halkın ibadet noktasında kısıtlayıcı bir hal alması Hülâgû Han'ın iç politikasında Müslümanlara baskı uyguladığına örnektir. İlhanlı Devleti'nde Müslümanların baskı altında yaşama durumuna binaen Hristiyanlar arasında Dokuz Hatun *“inançlı bir kraliçe ve samimi bir Hristiyan”* olarak Hristiyan tebaa arasında saygınlığını arttırmıştır. Hülâgû Han'ın İlhanlı iç siyasetinde izlediği bu politika İlhanlı Devleti'nin sınırlarının Arap şehirlerinde yaptığı istilalarla daha katı ve zorba yönetim sergilemesine neden olmuştur. Arap şehirlerinde domuz beslenmesi ve herkesin domuz eti yemesinin zorunlu kılınması ve hatta yemeyenlerin ölümle cezalandırılacağı emri (Durak, 2007, s.133-134) Dokuz Hatun'un İlhanlı iç siyasetinde Müslümanlara yapılan baskıyla ilişkili olabilirliği üzerinde düşünmemize neden olabilir. Öte yandan dönemle alakalı önemli bilgiler ihtiva eden kaynaklara göre; Dokuz Hatun devlet işlerine dinî inancını karıştırmamış ve hatta Hristiyan din adamlarının Müslümanlar aleyhine çevirdiği entrikalara kulak asmamış ve dâhil olmamıştır (Togan, 1981, s.261; Yuvalı, 2017, s.128).

Hülâgû Han karısına duyduğu saygı ve hürmetten ötürü Dokuz Hatun adına Aladağ'da bir kilise yaptırdığı ve bu kilisede papazların ayinleri serbestçe yaptıkları bilinmektedir. Söz konusu kiliseye Ermeni, Süryani ve Gürcü Hristiyanlar gelip ayinlere iştirak edebiliyorlardı. Bundan dolayıdır ki Ermeni müverrihler Dokuz Hatun'dan övgü ile bahsetmişlerdir. Ayrıca Hülâgû'nun Gürcü Kralı David Vahramulu ve başlıca Ermeni prensleri nezdine çağırıp diğer Hristiyanlara yaptığı gibi onlara büyük iltifat göstermesi karısı Dokuz Hatun'un Nesturî hristiyan olmasıyla ilişkilendirilebilir ki nitekim Hülâgû'nun bütün Hristiyanlara karşı muhabbet duyduğu aşikârdır (Çamiçyan, kayıt no: T000445, s 49; Galstyan, 2017, s.30).

Dokuz Hatun'un İlhanlı iç ve dış siyasetinde dinî konulardaki etkisinin yanı sıra, siyasi meselelere müdahale ettiğini Arap kaynaklarda görmekteyiz. Eyyübi şehzadesinin,

babasının teslimiyetini sunmak için Hülâgû'nun sarayına gittiğinden bahsetmiştir. Dokuz Hatun şehzadeye onunla birlikte kalma ve oğlu olma şansını sunarak bir bölge ve dâhilinde yüz atlıya komuta etme sözü vermiştir. Bir diğer hadise ise aynı şehzadenin Hülâgû Han ile görüşmesinde arabuluculuk yapmış olmasıdır. Bu iki eylem Dokuz Hatun'un siyasi anlamda arabuluculuk yaptığının göstergesidir (Reşîdüddin Fazlullah/Aka, 2013, s.4; Nicola, 2017, s.93; Durak, 2007, s.129; Abûl-Farac, II, 1999, s.556-557; Özdemir, 2011, s.234).

Dokuz Hatun'un siyasi olaylarına dâhil olduğu bir diğer hadise de 1243 senesi Köseadağ Savaşı sonucunda Selçukluları mağlup eden Moğollar ile Altınorda Devleti arası yaşanan anlaşmazlıktır. Hülâgû'nun 1250 yılı sonrasında İran'a ilerlemesi ve Anadolu topraklarında hükümlanlık kurma çabasına Selçuklu Sultanı II. İzzettin Keykavus (Ö.1280) dâhil oldu. Anadolu'da otoriter güç olma mücadelesi veren Hülâgû II. İzzettin Keykavus'u Moğol egemenliğindeki Kırım'a sürmüş ve O'nu bir Moğol Hatun'la evlendirmişti. Urbay Hatun adlı bu kadın Berke Han'ın kızıydı (Nicola, 2017, s.115). 1258 Bağdat seferi öncesinde Baycu Noyan'la savaştan Selçuklu Sultanı, Abbasilerin de ortadan kaldırılmasıyla konumunu muhafaza edebilmek ve içinde bulunduğu durumdan kurtulmak için Hülâgû Han huzuruna çıkmak suretiyle Ağustos 1258'de Meraga'ya gitmiştir. Selçuklu Sultanı II. İzzettin Keykavus Hülâgû Han'ın Bağdat'ı ele geçirildikten sonra Sultan İzzettin iyice korkmuş ve paniğe kapılmıştı. Akıbetinin diğer hükümdarlar gibi olmasından korktuğu için bağışlanmak adına Hülâgû'ye, kendi yüzünün nakşedildiği bir ayakkabı sunmuş ve *“Padişah, attığı her mübarek adımıyla bu bedeninin başını yüceltmesi, kulun isteğidir.”* dedi. Hülâgû Han ona acımıştır ve Dokuz Hatun'un ona şefaaati neticesiyle suçu affedilip, bağışlanmıştır (Reşîdüddin Fazlullah/Aka, 2013, s.51; Khelejeni, 2013, s.54; Togan, 1981, s.261; Durak, 2007, s.132; el-Mansûrî, 2016, s.32-33; Reşîdüddin Fazlullah/Aka, 2013, s.51; Yuvalı, 2017, s.208, s.189; Nicola, 2017, s.115).

Dokuz Hatun'un İlhanlı Devleti iç siyasetinde etkili olduğu bir diğer hadise ise Ermenistna taht mücadelesine karışan Haçen senyörü prens Çalal'ın, Mengü Han'a Argun'u şikâyet etmesi üzerine Argun Çalal'ı öldürmek istemiş. 1261 senesinde Ermenistan taht mücadelesine karışan Haçen senyörü Prens Çalal, Mengü Han'a Argun'u şikâyet etmesi üzerine, Argun Çalal'ı öldürmek istemiş. Bunun üzerine Çalal'ın kızı Ruzan Dokuz Hatun'a müracaat ederek babasının Argun elinden kurtulmasını istemiş; fakat Argun bunu öğrenince Çalal'ı öldürmeleri için İranlı cellatlar görevlendirilmiştir.

Cellatlar ise Çalal’a Müslüman olursa bu işten kurtulacağını söylemiş; ancak Çalal kabul etmeyince paramparça edilerek bir kuyuya atılmıştır (Çamiçyan, kayıt no: T000445, s.55-56).

Hristiyanların dostu ve koruyucusu olarak bilinen Hülâgû Han’ın 48 yaşında 8 Şubat 1265 (Ermeni takvimine göre: 714 senesinde (14 Ocak 1265- 13 Ocak 1266) Hülâgû Han ve Dokuz Hatun öldüler. (Müverrih Kiragos, 2009, s.87; Genceli Kiragos, 2018, s.149)veya 713 (1264) yılında Hülâgû Han öldü. (Galstyan, 2017, s.67) te Meraga’da hayata gözlerini kapatması Ermeni, Süryani ve Gürcü Hristiyanları derin kedere boğmuş ve uzun müddet yas tutmalarına sebep olmuştur (Reşîdüddin Fazlullah/Aka, 2013, s.4, s.73; Gördegir, 2019, s.1330; Spuler, 2011, s.77; Genceli Kiragos, 2018, s.149; Müverrih Kiragos, 2009, s.87). Ölümünden sonra ölümünden sonra Hristiyanlığın yayılmasına büyük hizmetler vermiş olan Roma İmparatoru Constantin’e benzetilmesi de Hülâgû’nun Hristiyanlığa yakın durduğu konusunda önemli bir delildir (Hayton, 2015, s.122).

Dokuz Hatun kocasının ölüm haberi ilan edilmeden hemen önce Ermeni papazlara gönderdiği haberde: *“Tanrı İlhan’ı seviyor ve ona yol gösterdi. Tanrı onu sevdiği için bu dünyayı ona vermişti, benzer şekilde o da şimdi dünyayı ona (Tanrıya) veriyor. Burada onun için bir kilise ayini yapabilir miyiz?”* Ermeni papazlar 1259 senesinde Hülâgû’nun papa tarafından takdis edilmesine rağmen O’nun Hristiyan olmadığını ve dolayısıyla böyle bir ayinin yapılmasının anlamsız olduğunu söylemişlerse de Süryani din adamları bu durumu seve seve kabul etmiş ve Hülâgû Han için ayin düzenleyerek Tanrıya ölen hanları için dua etmişlerdi. Hülâgû için yapılan Hristiyan ayini sonrasında Moğol geleneği gereği güzel kadın ve kızlarla beraber Şahu adasındaki kaleye defnedilmiştir (Hayton, 2015, s.110; Çamiçyan, kayıt no: T000445, s.57; Yuvalı, 1998, s.473; Durak, 2007, s.136; Genceli Kiragos, 2018, s.148-149; Müverrih Kiragos, 2009, s.86).

Dokuz Hatun, Hülâgû Han’ın ölümünden sonra II. Denha’yı Ağustos 1265’te Nesturî Katalikosu olarak tasdik etmesi, İlhanlı Devleti’nde mutlak otoritesinin devam ettiğinin bir göstergesidir (Durak, 2007, s.136; Spuler, 2011, s.241). Hülâgû Han’ın ölümünden 4 ay 11 gün sonrasında ölen Dokuz Hatun’un (Reşîdüddin Fazlullah/Aka, 2013, s.74; Spuler, 2011, s.76) Hoca Sahip tarafından zehirlenerek öldürüldüğünü yazmışlardır; ancak bu durumun kesinliği hakkında ölüm sebebi bilinmemektedir (Durak, 2007, s.136). Hülâgû Han ve Dokuz Hatun’un ölümü Hristiyan destekçilerini kaybeden Hristiyanların yasa boğulmaları için önemli bir gerekçe olmuş olmalıdır. Ayrıca Bar

Hebreus, 1265 yılında şöyle yazar: *"Paskalya'nın başlangıcında, bilgeliği, yüce gönüllülüğü ve büyük amelleri birbirine uymayan Hülâgû öldü. Ertesi yıl çok sadık kraliçe Dokuz Hatun öldü. Hristiyan dininin ışıkları ve koruyucuları."* Stephen Orpelian daha da güçlü terimlerle konuşuyor. *"Büyük ve dindar kral, dünyanın efendisi, Hristiyanların ümidi ve kalışı Hülâgû Han, 1264 yılında öldü. Kısa süre sonra onu saygıdeğer eşi Dokuz hatun takip etti."* (Howorth, I, 2008, s.210).

Dönemin çağdaş kaynaklarında Dokuz Hatun için *"Yeryüzündeki bütün Hristiyanlar onun sayesinde aziz oldu"* (Abûl-Farac, II, 1999, s.556; Özdemir, 211, s.228; Durak, 2007, s.132). Sözleri Dokuz Hatun'un Hristiyanlarla ilgili faaliyetleri düşünüldüğünde yerinde bir söylem olduğu düşünülebilir.

Dokuz Hatun, Hülâgû'nun ölümünden 4 ay 11 gün sonra 19 Haziran 1265'te ölmüştür (Reşîdüddin Fazlullah/Aka, 2013, s.4; May, 2021, s.332; Gördegir, 2019, s.1330). Hülâgû Han'dan üç ay sonra öldüğünü veyahut 1264 yılında öldüğü üzerine iddialarda vardır: (Galstyan, 2017, s.67; Ebü'l-Fereç, 2011, s.47). İlhanlı Devleti'nin kaderini belirleyen meselelerde -iç ve dış politikada- etkin rol oynayan Baş Hatun'un ölümü bütün Hristiyan âlemini büyük bir ümitsizliğe kapılmasına neden olmuştur. Akıllı ve bilge kişiliği ile tanınan bu hatun Hristiyanlara gönüllerince ibadetlerini yaşaması için bir ortam sağlamıştı. Bu yüzden ki Dokuz Hatun'un ölümü için yas tutmuşlardı (Reşîdüddin Fazlullah/Aka, 2013, s.4; Çamiçyan, kayıt no: T000445, s.57; Gördegir, 2019, s.1330; Galstyan, 2017, s.67; Ebü'l-Fereç, 2011, s.47).

İlhanlı sarayında mutlak otoriteye sahip olan Dokuz Hatun'un, şahsına ait bir orda ve Aladağ'da bir kilisesinin bulunması, onu diğer saray kadınlarından ayıran belirgin bir özellikti. Ölümünden yıllar sonra, Abaka Han'ın 1282'deki vefatının ardından yeni bir han seçmek amacıyla Aladağ'da toplanan kurultaya Argun katılmıştır. Abaka'nın en büyük oğlu olarak, hanlık tahtına kendisinin seçilmesi gerektiğini ifade eden Argun, kurultayın büyük bir çoğunluğu tarafından amcası Teküder Ahmed'in han olarak seçilmesi üzerine onun hükümdarlığını tanımak zorunda kalmıştır. Bu durum, İlhanlılar içindeki güç dengeleri ve haneler arası mücadeleleri yansıtmaktadır (Sümer, 1991, s.355).

Benzer durum 1291 senesinde Geyhatu'nun Dokuz Hatun tarafından yaptırılan söz konusu kiliseyi ziyaret etmesi de Dokuz Hatun'un etkinliğinin hala daha sürdürmesi bakımından önemlidir. Yine bahsedilen yerde Dokuz Hatun adına bir rasathanenin yapılmış olması bu hatunun bilimsel çalışmalara ilgisinin olduğunu ve bilimsel çalışmaları desteklediğinin kanıtıdır (Spuler, 2011, s.241; Durak, 2007, s.133-135).

Hülâgû Han'dan kısa süre sonra ölen ve çocuğu olmayan Dokuz Hatun'un (ö. 1265) mülklerinin başsız kalması ve zenginliğin ne olacağıyla alakalı tartışmaların çıkması muhtemel bir ardıllık hattının meşrulaşmasına neden olmuştur. Gâzân Han'ın yürüttüğü ekonomik reformların ötesinde bile, 14. yüzyıla kadar Dokuz Hatun'un orda nakli saray kadınları arasında devam etmiştir (Nicola, 2017, s.135).

Dokuz Hatun'un ölümüyle orda'sı Abaka Han'ın 1265'te evlendiği Tuktani Hatun'a kaldı. Bu hatun, Dokuz Hatun ile aynı kabile kökenine sahipti ve o da aynı Dokuz Hatun gibi Hristiyandı. Bu hatun muhtemelen Abaka'nın babası Hülâgû'nun o toplulukla kurduğu ittifakları sürdürmesine yardımcı olmuş olabilir. Tuktani Hatun, Geyhatu döneminde 21 Şubat 1292'de öldü. Dokuz Hatun'un orda'sı, Venedikli tüccar Marco Polo ile Çin'den seyahat eden hanımefendi olarak tarihçiler arasında ün kazanan Bulugan Hatun 'Bozorg' ailesinden biri olan Kokachin Hatun'a verildi. Bulugan Hatun'un ölümüyle Gâzân Han'ın yedinci karısı olan Karamü Hatun'a bu orda tahsis edildi (Nicola, 2017, s.137, 156).

Moğolların çoğunluğu Şamanist ve Budist iken, birçok Moğol kadını, XI. yüzyıldan itibaren Naimanlar ve Kereyitler gibi bazı kabilelerine giren Nesturî Hristiyanlığından etkilenmişti. 1245 yılından itibaren Batı'dan gelen Hristiyan misyonerlerin ve elçilerin Moğol topraklarına gelişi, Moğollar ve özellikle saray kadınları arasında Hristiyan etkisini pekiştirmiştir. Bunlar tüm ulusların kaderini belirleyen pagan kralların eşlerinin ve annelerinin Hristiyanlaştırılmasıyla daha önce Avrupa'da olduğu gibi, Hanları ve oğullarını etkilemeyi başarmışlardır. İran'da Dokuz Hatun'un oynadığı rol özellikle belirgindi ki kocası Hülâgû Han ona her konuda danışıyordu, Moğollar ona saygı duyuyorlardı ve Hristiyanlar ona saygı duyuyorlardı. Hülâgû Han'ın karısı olan Dokuz Hatun kocasının tebaasının büyük çoğunluğunun İslamcılığından korkmayan, dindar ve kararlı bir Hristiyandı (Ramos, 2017, s.221).

4.2.2.5. Toktay Hatun

Büyük bir olasılıkla İlhanlı sarayı ve iç siyasetine Dokuz Hatun'un sayesinde müdahil olan Toktay Hatun gerek Hülâgû gerekse onun selefi Abaka Han devrinde İlhanlı sarayının etkili kadınları arasında yer almayı başarmıştır. Dokuz Hatun'un başvurduğu bu yöntem günümüz mantelitesiyle düşünüldüğünde çelişkili bir durum olarak görülse de İlhanlı sarayında yaşayan hatunların saraya yeni kadınlar getirmesindeki en büyük neden

sahip oldukları büyük ekonomik ve askerî değeri olan ordalarının kendilerinden sonra yabancı ve rakip kadınların eline geçmesinin önünü almaktı. Kaynaklarda doğum tarihi hakkında bilgiye rastlayamadığımız Toktay Hatun'un soyu Kereyit kavmindendi.

Reşiddüddin'in ifadelerine bakılırsa Toktay Hatun Dokuz Hatun'un kardeşi Saruca Noyan'ın kızı idi. Gerek bu bilgilere gerekse 1192 yılına kadar yaşadığına bakılırsa Toktay Hatun İlhanlı sarayına dağıl edildiğinde genç yaşta (15-20 yaşlarında) olmalıdır. Neticede İlhanlı sarayına Dokuz Hatun'un himaseyesiyle giren Toktay Hatun İlhanlı hükümdarının da takdirini görerek yalnızca baş hatunların başına takılan Buğtat giymeye değer görülerek Dokuz Hatun'un ordasına yerleştirilmiştir. Böylece İlhanlı sarayındaki faaliyetlerini sürdüren Toktay Hatun 1165 yılında Hûlâgû ve hemen üç ay sonra da Dokuz Hatun'un vefatının ardından Moğolların Leviratus geleneğine uygun olarak Abaka Han ile evlenmiş ve halası Dokuz Hatun'un ordasında siyasi hayatına devam etmiştir (Reşîdüddin Fazlullah/Aka, 2013, s.4, s.75; Öncel, 2019, s.103-104).

İlhanlı tarihi hakkında bilgiler ihtiva eden kaynaklarda biri Abaka Han diğeri ise Teküdar Ahmet Han devrinde cereyan eden iki olayda Toktay Hatun'un adı zikredilmektedir.

Birinci olay Dokuz Hatun'un takip ettiği İlhanlı tahtının varisleri olan şehzadeleri kendi etkisine almak siyesetini devam ettirmek isteyen Toktay Hatun'un, Abaka Han'a defalarca müracaat ederek "benim çocuğum olmadığından han eğer uygun görürse Gazan'ı çocuğum olarak bana bağışlasın" demesidir. Toktay böylece Gâzân Han'ı kendi otağına çekerek hem Bulugan Hatun'un İlhanlı sarayındaki etkisini düşürmek hemde bu vesile ile Gazan'ı Hristiyan inancına uygun olarak yetiştirmeyi amaçlamaktı. Ne varki Toktay Hatun'un ısrarlı talebi İlhanlı hükümdarı tarafından müspet bir karşılık görmemiştir. Muhtemelen Toktay Hatun'un bu niyetini sezen Abaka Han kendisine "babası Argun, Gazan'ı Bulugan'ın çocuğu olarak vermiş, nasıl geri isteyebilir" diyerek talebini reddetmiş ve Gazan'ın çok sevdiği Bulugan Hatun'un ordosunda kalmasını emretmiştir (Reşîdüddin Fazlullah/Aka, 2013, s.194; Öncel, 2019, s.103-104).

Toktay Hatun'un adının geçtiği diğeri bir olay ise Abaka Han'ın vefatı sonrasında İlhanlı taht varisçileri arasında ortaya çıkan siyasi çekişmeler sırasında Toktay'ın şahzede Argun ve Kongurtay arasında bir dostluk kurulmasına vesile olmasıdır. Reşîdüddin'in "Camiuttevarih" adlı eserinde aktardığı kısa bilgiye bakılırsa Ahmet Teküdar'ın İlhanlı tahtına çıktığı ilk günlerde Toktay Hatun Argun ve Kongurtay'ı kendi ordasında bir araya getirmiş ve iki taraf burada dostluk yemini etmişlerdir. Bundan sonra da iki taraf arasında

sıklıkla elçiler gidip gelmiştir. Bu olaya da bakıldığında Toktay Hatun'un bizzat İlhanlı taht mücadelesine müdahil olabilece kadar İlhanlı sarayında itibar gördüğü söylenebilir. Bu faaliyetlerden başka kaynakların hakkında bilgi vermediği Toktay Hatun muhtemelen 20 Şubat 1292 tarihindeki vefatına kadar İlhanlı sarayı ve iç siyasetinde etkili olmaya devam etmiştir (Reşîdüddin Fazlullah/Aka, 2013, s.194; Öncel, 2019, s.103-104).

4.2.2.6. Uruk Hatun

Kaynakların doğum tarihi hakkında sessiz kaldığı Uruk Hatun Kereyit kavmine mensup olan ve Dokuz Hatun'un da kardeşi olan Saruca Noyan'ın kızıdır (Benâketî, 1348, s.471; Reşîdüddin Fazlullah/Aka, 2013, s.150; Grousset, 2014, s.354; Örs, 1992, s.5). İlhanlı sarayına Argun Han ile yaptığı izdivaç ile müdahil olan Uruk Hatun, Argun'un vefat eden hanımı Kutluk Hatun'un ordasında yaşadı (Reşîdüddin Fazlullah/Aka, 2013, s.150). Uruk Hatun'un Argun Han'dan Harbende (Olçaytu) adında bir erkek ve Olcitay, Olcay Timur ve Kutluk Timur adlarında üç kız çocuğu dünyaya geldi (*Benâketî, eserinde Uruk Hatunun kızları Olcay'ın önce Emir Kuncu Kutal ile nişanlandığını ardından Akbuka ile evlendiğini, Olcay Timur'un da ilkin Emir Tukul'a verdiğini ardından Emir Kutlukşah'a verildiğini fakat onun yanına da gitmediğini nakletmektedir.* Bknz: Benâketî, 1348, s.471; Reşîdüddin Fazlullah/Aka, 2013, s.150-151).

Böylece İlhanlı sarayındaki ilk faaliyetlerine başlayan Uruk Hatun da tıpkı mensubu olduğu kabilenin diğer üyeleri İlhanlı tarihindeki asıl rolünü Hristiyanlık dinini yaymaya çalışarak oynadı.

Muhtemelen halası Dokuz Hatun'un dinî inancı ve siyasetinden etkilenen Uruk Hatun da tıpkı Dokuz Hatun gibi döneminin Hristiyan dünyası ile irtibat halinde olmuştur. İslam dünyasına karşı ittifak arayışında olan İlhanlı hükümdarı Argun Han'ında bilgisi ve onayı doğrultusunda Hristiyan dünyası ile gerçekleştirilen diplomatik münasebetler sonucunda İlhanlı sarayında içinde bir papasın bulunduğu bir klise inşa edilmiştir (Galstyan, 2005, s.79).

Ermeni müellif Galstyan'ın eserinde heyecanla kaydettiği bilgilere bakılırsa Hristiyanlık probagandası yapmak maksadıyla büyük paralar harcanarak bizzat papa tarafından Roma'dan gönderilen elçiler tarafından inşa edilen bu kilisenin açılışı Hristiyan dünyası tarafından sevinçle karşılanmıştır. Esasen Hristiyan dünyasını

heyecanlandıran gelişme İlhanlı devleti bünyesindeki Hristiyan vatandaşların ibadet özgürlüğüne kavuşmasının yanında Argun Han'ın Uruk Hatun ile birlikte kiliseyi ziyaret etmek suretiyle Hristiyan inancına meyl etmesi olmalıdır (Galstyan, 2005, s.79).

Yukarıda ifade edildiği üzere, Uruk Hatun, ilk siyasi ve dinî faaliyetlerini Argun Han dönemiyle birlikte gerçekleştirmiştir. Kocası Argun Han'ın Memlûklere karşı ittifak arayışında olduğu dönemde, 1291 yılında Papa VI. Nicolaus tarafından kendisine gönderilen bir mektubu memnuniyetle karşılamıştır. Uruk Hatun'un Nesturî bir Hristiyan olduğu, kendisine ait bir kiliseye ve özel bir orduya sahip bulunduğu bilgisi, Papa VI. Nicolaus'un mektubunda dile getirdiği talepleri şekillendirmiştir. Papa VI. Nicolaus, Uruk Hatun'dan, oğlu Şehzade Olcaytu'yu Hristiyan dinî vecibeleri çerçevesinde vaftiz etmesini istemiştir. Bu talebi geri çevirmeyen Uruk Hatun, Şehzade Olcaytu'yu vaftiz etmiş ve ismini Papaya atfen "Nicolaus" olarak değiştirmiştir. Bu olay, Uruk Hatun'un dinî ve siyasi nüfuzunu göstermesi açısından dikkat çekicidir ve dönemin İlhanlı-Memlûk ilişkileri bağlamında, Hristiyan dünyasıyla olan diplomatik temasların önemli bir örneğini teşkil etmektedir (Togan, 1981, s.261-262; Uyar, 2001, s.115).

Uruk Hatun'un İlhanlı siyasetinde etkili olduğunu gösteren bir diğer kayıt, Argun Han'ın vefatının ardından İlhanlı tahtı için Geyhâtû ve Baydu arasında yaşanan iktidar mücadelesi sırasında ortaya çıkmıştır. Bu süreçte Emîr Çoban, Emîr Kurmîşi ve Togan gibi önemli devlet adamları Baydu'yu desteklemiş, Geyhâtû'nun tarafında yer alan bazı emirleri öldürerek iktidar mücadelesinde aktif bir rol oynamışlardır. Geyhâtû'nun tahta çıkmayı başarmasıyla birlikte söz konusu emirler sorguya çekilmiş ve suçlarını itiraf etmişlerdir. Neticede Geyhâtû, bu emirlerden bazılarını affetmiş, ancak Emîr Togan'ın cezasını ertelemek istemiştir. Bu bağlamda, Geyhâtû'nun tarafında yer alan Uruk Hatun ile Emîr Togan arasındaki husumet dikkat çekicidir. Uruk Hatun, Togan'ın cezalandırılmamasına yönelik Geyhâtû'nun niyetini fark etmiş ve bu durumdan rahatsızlık duyarak müdahale etmiştir. Uruk Hatun, Geyhâtû'yu bu kararından vazgeçirmek için şu sözleri söylemiştir: *“Eğer Togan, çıkartmış olduğu bu fitne ve kargaşa için cezalandırılmaz ve öldürdüğü emirlerin kanının kıssası alınmazsa, bundan sonra kimse güven içinde yaşamaz.”* Bu sert uyarı üzerine Geyhâtû, *“Muhakkak böyle işler yapan her bir kimsenin cezası da olur”* diyerek Uruk Hatun'un talebine uygun hareket etmiş ve neticede Emîr Togan cezalandırılarak öldürülmüştür. Bu olay, Uruk Hatun'un İlhanlı siyaseti üzerindeki etkisini ve kararlılığını açıkça ortaya koymaktadır. Dönemin siyasi atmosferinde, yalnızca Geyhâtû'nun destekçisi olmakla kalmayıp aynı zamanda devletin düzenini

korumak adına güçlü bir otorite sergilemesi, onun İlhanlı sarayındaki nüfuzunu gözler önüne sermektedir (Reşîdüddin Fazlullah/Aka, 2013, s.178).

Argun Han bölgesindeki hâkimiyetini güçlendirmek adına Papa VI. Nicholas ile yazışmaları mevcuttur. 31 Ağustos 1291 tarihli mektubunda Papa, Argun'un vaftiz olması gerektiğini vurgulamıştır. Bir Hristiyan olan küçük bir kilisesi ve birde papazı olan Uruk Hatun'a da bir mektup göndermiştir. Uruk Hatun oğullarından Harbende (Olcaytu)'yi küçük yaşta vaftiz edilmiş olmasına rağmen, annesinin ölümünden sonra Müslüman olmuştur. Bu mektubunda Argun Han'ın oğullarından Gazan'ı imana davet eden Papa 23 Ağustos 1291 tarihli Gazan'a yazdığı mektubunda bu isteğini ona da tekrarlamıştır. Bizans ile kurulan bu evlilik bağı iki devletin siyasi açıdan ortak menfaat duygusuyla yakınlaştırmış olsa dahi, nihai anlamda Memluk devletini ortadan kaldıramamışlardır (Uyar, 2001, s.115).

Padişahlık seçimlerinde hatunların sözü güçlü kararı çoğu zaman keskinde olabilmektedir. Nitekim Geyhatu'nun Han seçilmesinde ve Baydu'nun işinin bozulmasında etkili olan kişi Uruk Hatun'du (Reşîdüddin Fazlullah/Aka, 2013, s.173-174).

Gazan muzaffer olursa Baydu taraftarı emirler öldürüleceğini düşünüyorken, emirlerin savaş meydanında toplanmasıyla birbirlerinin uygun görüşleriyle bu meseleyi sona erdirmeleri kararlaştırıldı. Sabahtan gün ortasına kadar bu mesele üzerine konuşuyorlarken Baydu'nun askerleri devamlı geliyor, böylece onların gücü daha çok artıyordu. Emirler bunu gördüklerinden Argun Han, büyük Hatun Bulugan ile Uruk Hatun'un otağları ve diğer şehzadelerle birlikte şehzade Harbende (Olcaytu)'nin şehzade Gazan'ın kulluğuna gönderilmesine, onun mallarını ile hazinesinin geri verilmesine, Sefidrud'un diğer tarafı Irak, Horosan, Humis, Mazenderan bütün incüleriyle birlikte Fars memleketinin bir yarısı Gâzân Han'a ait olması yönünde karar verdiler (Reşîdüddin Fazlullah/Aka, 2013, s.238).

Kereyit kabilesinden olan Uruk Hatun, Dokuz Hatun'un kardeşi Saruca'nın kızı ve Argun Han'ın eşidir. Uruk Hatun'un Kereyit kabilesine mensup olması devletin nezdinde nüfuzunu arttıran sebeplerden biriydi; çünkü Kereyit kabilesi Moğolların Yakın Doğu'ya geldikleri ilk zamanlar itibarıyla Moğolları destekleyen birkaç kabileden biriydi. Dolayısıyla Kereyit kabilesine mensup kişilerin Moğol saray ve siyasetinde etkili rol almalarını sağlamıştır. Uruk Hatun'un siyasette aktif olduğu dönemler, Argun Han'ın hükümdarlık yıllarının ilk zamanlarında Hristiyan dünyası ile kurduğu haberleşme ve ittifak arayışında geçmektedir. Argun Han, Memlûklara karşı Hristiyan dünyasıyla askerî

ittifak arayışındayken, Hristiyan dünyası da doğuda büyük ve güçlü bir Hristiyan devletin olması için Argun Han'ın Hristiyan olması için çabalamaktaydılar. Bu çaba neticesinde karşılıklı gönderilen elçilik heyetleri bazı sonuçlar ortaya çıkarmıştır. 1291 senesinde Papa VI. Nicolauss'un Argun Han'a gönderdiği elçilik heyetinde Uruk Hatun'a da bir mektup göndermişti. Uruk Hatun'un Nesturî Hristiyan olduğunu ve şahsına ait bir kilisenin bir de ordunun bulunduğunu bilen Papa VI. Nicolauss, Uruk Hatun'dan oğlu şehzade Olcaytu'yu Hristiyan vecibelerine göre vaftiz etmesini istemiştir. Nitekim Uruk Hatun Olcaytu'yu vaftiz etmiş ve adını da Papaya ithafen Nicolauss koymuştur (Gördeğir, 2021, s.1332; Uyar, 2001, s.115).

Uruk Hatun'un İlhanlı Devleti'nde nüfuzlu ve etkili kadınlardan olmuştur. Öyleki Argun Han'ın ölüm sonrasında Geyhatu ve Baydu arasında yaşanan iktidar mücadelesindeki kargaşada Emir Çoban, Emir Togan ve Emir Kurmuş gibi emirler Baydu'yu desteklemiş ve şehzade Geyhatu'yu destekleyen emirleri öldürmüşlerdir. Geyhatu'nun İlhanlı Han'ı olması nedeniyle Baydu'yu destekleyen emirler sorgu edilmiş bazıları Han'ın affına mazhar olurken bazıları ise cezalandırılmışlardır. Bu emirlerden Togan, ceza almasına rağmen Geyhatu Han tarafından ertelenmesi, Uruk Hatun tarafından hoş karşılanmamış olacak ki Geyhatu Han'a: *"Eğer Togan çıkartmış olduğu bu fitne ve kargaşa için cezalandırılmaz ve öldürmüş olduğu emirler kanlarının kıssasını almazlar ise bundan sonra kimse güven içinde yaşamaz!"* demiş bunun üzerine Geyhâtû Han'da *"Muhakkak böyle işler yapan her bir kimsenin cezası da olur demiştir"* ve sonuç olarak Emir Togan öldürülmüştür (Reşîdüddin Fazlullah/Aka, 2013, s.178; Gördeğir, 2021, s.1332). Uruk Hatun'un Geyhatu Han'ı siyasi kararlarında etkilemesi devlet kademesinde kadınların ne derecede etkili olabileceğinin kanıtı olmakla birlikte İlhanlı Emiri olan Togan'ı tek bir sözü üzerine ölüme gönderebilmiştir.

Uruk Hatun Argun Han ile evliliğinden sonra Geyhatu ile evlenmesi leviratus geleneğine örnek teşkil etmektedir. Argun Han'ın Ayşe Hatun, İl Tüzmiş Hatun, Döndü Hatun ve Padişâh hatunlardan sonra beşinci hatunuydu. Uruk Hatun'un ikisi erkek: Yisi Timur ve Olcaytu; üçü kız: Olcitay, Olcay Timur ve Kutluk Timur olmak üzere Argun Han'dan beş çocuğu olmuştur (Reşîdüddin Fazlullah/Aka, 2013, s.15).

Uruk Hatun'ın oğlu olan Olcaytu baba bir kardeşi Gâzân Han'dan sonra 1304 senesinde İlhanlı Devletinin sekizinci hanı olmuştur (Hâfız-i Ebrû, 1317, s.7; Kâşânî, 1969, s.23; Aksarayı, 2000, s.252-257; Roux, 2001, s.355; Spuler, 2011, s.122; Örs, 1992, s.66; Işık, 2012, s.27; İbn Kesir Olcaytu'nun ölümünden sonra İlhanlı tahtına Olcaytu'nun

geçtiğini, Ona Melik Gıyaseddin lakabının verildiğini ve Irak ile Horasan çevrelerinde adına hutbe okunduğunu aktarmaktadır. (Bknz: İbn Kesir, XIV, 1995, s.673).

Taht hırsıyla yanıp tutuşan Boğa, Argun'u ve İlhanlı hanedanından olan varisleri öldürüp tahta çıkmayı planlıyorken Argun'un bundan haberi olur ve Boğa'yı yakalatmak için 4.000 kadar askerîyle üzerine yürümüştür. Boğa kaçtı ve kamışlıkta saklandı. Kür nehrini geçerek Olcay Hatun'un kalesine sığınmak istedi ve diz çöküp hayatını kurtarmasını istedi; ancak Olcay Hatun onu kabul etmedi (Galstyan, 2005, s.77).

Argun ve Boğa arasındaki savaş nihayete erdiğinde Boğa ve ona yardım eden herkes öldürüldü ve Argun' un Hanlığı devam etti aynı yıl Roma' dan soylu elçiler geldiler ve papanın isteğiyle Hristiyanlık propagandası yaparak büyük paralar harcayarak sarayda kilise inşa ettirdiler. Hristiyanlar sorunsuz bir şekilde ibadet yapabileceklerdi. Açılış töreni sevinç dolu ve görkemliydi. Haç Bayramı'nın üçüncü gününde Argun Han ve eşi Uruk Hatun kiliseyi ziyaret ettiler (Galstyan, 2005, s.79).

4.2.2.7. Kutlukşah Hatun

Soyu Kereyit kavmine dayanan Kutlukşah Hatun'un babası Dokuz Hatun'un kardeşi Sarıca' (Benâketî, 1348, s.471; Reşîdüddin Fazlullah/Aka, 2013, s.150; Grousset, 2014, s.354; Örs, 1992, s.52) nın oğlu emîr İrencin'dir. Kereyit kavminin İlhanlı siyasetindeki önde gelen temsilcilerinden biri olan İrencin Noyan, Uruk Hatun'un kardeşi ve Sultan Olcaytu'nun dayısıydı. Bu akrabalık ilişkisi, İrencin Noyan'ın İlhanlı sarayındaki etkisini daha da artırmıştır. İrencin Noyan'ın kızı Kutlugşâh Hatun ise aynı zamanda Olcaytu'nun kuzeniydi. Olcaytu hem dayısı hem de kayınpederi olması nedeniyle İrencin Noyan'a büyük bir önem vermiş ve ona olan bağlılığını çeşitli vesilelerle göstermiştir. Kutlugşâh Hatun'un, İlhanlı hükümdarı Hülagu Han ile yaptığı ilk evlilikten sonra, İlhanlı siyaseti ve ailesindeki yeri hakkında kaynaklar sınırlı bilgi sunmaktadır. Olcaytu Han ile Kutlugşâh Hatun'un nikâhının 18 Mart 1305 tarihinde kıyıldığı kaydedilmektedir. Bu nikâh töreninde Emîr Pulad Çingsang, Olcaytu'nun vekilliğini üstlenirken, vezir Reşîdüddin gelin tarafının vekilliğini ve şahitliğini yapmıştır. Töreni yöneten imam ise Kadı Burhaneddin Mervî olmuştur. Nikâh sonrasında, Olcaytu Han, Kutlugşâh Hatun'a, 21 Ocak 1304 tarihinde vefat eden Gâzân Han'ın eşlerinden Kirman Hatun'un büyük ordusunu tahsis etmiştir. Bu tahsis, Kutlugşâh Hatun'un saraydaki önemini ve Olcaytu'nun ona verdiği değeri yansıtmaktadır. Nikâh,

yalnızca iki ailenin birleşimini değil, aynı zamanda İlhanlılar içindeki stratejik akrabalık bağlarını güçlendiren bir adım olmuştur. Bu bağlamda, Kutlugşâh Hatun'un siyasi ve sosyal konumu, onun İlhanlı sarayında özel bir yere sahip olduğunu göstermektedir. (Kâşânî, 1969, s.42; Örs, 1992, s.83; Nicola, 2017, s.156).

Olcaytu'nun bu eşinden bir kızı olduysa da çocuk yaşta ölmüştür. 1316 tarihinde Olcaytu Han'ın ölmesi üzerine Kutlugşah Hatun Sultaniye'ye giderek durum hakkında Emir Çoban'dan bilgi almış ve bundan sonra İlhanlı Devleti bünyesinde cereyan eden olaylara Ebu Said Bahadır Han'ın hatunu olarak müdahil olmuştur (Spuler, 2011, s.132).

Kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla bu olaylardan bir tanesi şöyledir; İlhan Ebu Said Emirlerle anlaşmazlıkları nedeniyle savaş için Sultaniye şehrinde büyük emirleri ve büyük ordusuyla yola çıktığında, Emir İrencin'in kızı olan ve İlhan Ebu Said'in karısı olan Kutlukşah Hatun'u İlhan'ın yanına gönderdi. Kutlukşah Hatun babasının yanına bir elçi göndererek İlhan'a itaat etmesini ve İlhan ile aralarında olan anlaşmazlığın kan dökülmeden yatışmasının mümkün olduğunu arz etti. İlhan bu durumu kabul etmiş ve o gün Zengan bölgesinde ordusuyla durmuştur.

Kutlukşah Hatun'un elçileri babası İrencin'in yanına vardıklarında her ne kadar barış için konuştularsa da bir etki oluşturmamış ve Emir İrencin anlaşmaya razı olmadı. Bu hadise İlhan'ın huzuruna arz edildiğinde öfkelenmiş ve ordusunun hareket etmesini buyurdu. İki büyük ordu Minareli Köy yakınında konakladılar; ancak Kutlukşah Hatun bu duruma üzüldüğünden babası İrencin'e güvenilir birini babasının yanına göndermiş ve İlhan'a ataat etmesini ve Ebu Said'in iyiliksever ve savaş karşıtı olduğunu abartılı bir şekilde açıklamıştır. Bu konuşmanın üzerine Emir İrencin: *“Şayet doğru söylüyorsan ve Sultan suçumuzu affedecekse, yarın savaş meydanındaki saflarını barışın nişanesi olan beyaz bayraklarla donatıp yükseltsin ki bu nişaneyi gördüğümde barış sözünün bir etkisinin olduğunu anlayayım, halkımızda da padişahın onların kabahatini affedeceği inancı oluşsun”* şeklinde cevap verdi. Kutlukşah Hatun babasından gelen bu cevaba sevinerek durumu İlhan'a bildirdi ve İlhan beyaz bayrakların yükseltilmesini emretti. Emir İrencin bu nişane karşısında kibirlendi ve *“Bizden çok korktular”* dedi. Emir İrencin, Emir Kurmîşî'yi istedi ve ona: *“Ordumuzun korkusu onların içinde yerleşmiştir. Onların ordusu önümüzde duramaz ve bu orduyu yendiğimiz vakit İran ülkesinin tamamı elimize geçer”* dedi. Kendi zaferlerinden emin olarak gururlandılar ve henüz ele geçirilmeyen İran topraklarını İlhanlılar döneminde, İlhan Ebu Said'e karşı ayaklanan emirler arasında Emir Çoban'ın eski naiplerinden Emir Kurmîşî ve Tokmâk, Bektût'un amcası Emir İsen Bukâ, Emir Bukâ İldircî ve Çobân'ın yanı sıra Karav Taş kabilesinden şöhret arayan cesur savaşçılar

bulunuyordu. Bu emirler, birkaç birlikle donatılarak İlhan'a karşı savaşa yönelmişlerdir. İlhan Ebu Said, bu isyancıların cesaret ve korkusuzluğunu fark ettiğinde, güçlü bir mesaj vermek için stratejik bir karar aldı. Öncelikle, Emir İrencin Noyan'ın genç yaşındaki oğlu Emir Şeyh 'Alî'nin öldürülmesini ve başının bir mızrağa takılarak orduya duyurulmasını emretti (Işık, 2012, s. 84-85).

Bu savaş, akraba bağları nedeniyle iki tarafın da birbiriyle derin bağlar taşıdığı bir çatışma olarak dikkat çeker. Savaşın sonunda isyancı emirler yakalanarak idam edilmiş ve İlhan Ebu Said, bu zaferin ardından başkentine muzaffer bir şekilde dönmüştür. Kutlugşâh Hatun'un, bu çatışmayı diplomasi yoluyla çözme ve savaşı önleme gücüne sahip olduğu düşünülmektedir. Babası Emir İrencin Noyan'ın kibirli ve uzlaşmaz tutumu hem kendisinin hem de taraf olduğu isyanın sonunu getirmiştir (Işık, 2012, s. 86-87; Spuler, 2011, s. 136).

Bu olay, İlhanlı hanedanında güç dengelerinin ne denli hassas olduğunu ve aile içi politik çatışmaların nasıl derin sonuçlara yol açabildiğini göstermektedir. Özellikle Kutlugşâh Hatun'un babası İrencin Noyan'ın bu süreçteki rolü, İlhanlı iç siyasetinin karmaşıklığını ve bireysel kibir ile aile bağlarının nasıl bir felakete dönüşebileceğini açıkça ortaya koymaktadır.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

5.1. Sonuçlar

Bu çalışma kapsamında Kereyit boyunun Moğol siyasi yapısı içerisindeki yeri ve önemi incelenmiş, özellikle İlhanlı Devleti'ndeki rollerine odaklanılmıştır. Kereyitler, Cengiz Han döneminde Moğol İmparatorluğu'na entegre olmuş ve bu süreçte gerek askerî gerekse siyasi alanlarda önemli roller üstlenmiştir. Çalışmanın dördüncü bölümünde Kereyit boyuna mensup önemli şahsiyetler ele alınmış ve bu kişilerin İlhanlı Devleti içerisindeki konumları detaylı bir şekilde analiz edilmiştir.

Özellikle İreçin Noyan gibi önemli figürlerin İlhanlı yönetimindeki yükselişi ve Anadolu'daki siyasi etkileri, Kereyitlerin Moğol yönetimi içinde ne denli güçlü bir pozisyona sahip olduklarını göstermektedir. İreçin Noyan'ın, Olcaytu Han döneminde Anadolu'daki otorite boşluğunu gidermek amacıyla görevlendirilmesi, Kereyit kökenli şahsiyetlerin yalnızca merkezi yönetimde değil, aynı zamanda taşra yönetiminde de aktif roller oynadıklarını ortaya koymaktadır. Aynı şekilde, Dokuz Hatun gibi güçlü kadın figürlerin de İlhanlı yönetiminde belirleyici bir konuma sahip oldukları görülmektedir. Dokuz Hatun'un İlhanlı sarayındaki etkisi ve siyasi ittifakları, Kereyit kadınlarının da diplomasi ve yönetimde önemli roller üstlendiğini kanıtlamaktadır.

Bunun yanı sıra, çalışmada Tugrul (Vank) Han gibi erken dönem Kereyit liderlerinin Moğollar ile kurduğu ittifakların, İlhanlılar dönemine kadar uzanan kalıcı etkileri olduğu tespit edilmiştir. Tugrul Han'ın Cengiz Han ile olan ilişkisi, Kereyitlerin Moğol İmparatorluğu içerisindeki varlığını meşrulaştırmış ve onların yönetimde kritik görevler üstlenmelerinin önünü açmıştır. Bu bağlamda, İbaka Hatun gibi şahsiyetlerin de siyasi evlilikler yoluyla Kereyitlerin Moğol sarayındaki konumlarını güçlendirdiği görülmektedir.

Çalışma, Kereyit boyunun İlhanlı Devleti içerisindeki konumunu belirlemek açısından önemli bir katkı sunmaktadır. Bu bağlamda, Kereyitlerin Moğol hâkimiyeti altındaki siyasi, askerî ve diplomatik rollerinin geniş bir perspektiften ele alınması, Orta Çağ Avrasya tarihine dair daha derinlemesine bir anlayış geliştirilmesine yardımcı olmaktadır.

5.2. Öneriler

1. Yeni Kaynakların Araştırılması: Moğol ve Kereyit tarihi ile ilgili daha fazla birincil kaynağa ulaşılması, özellikle Fars, Çin ve Arap kaynaklarının karşılaştırmalı olarak incelenmesi önerilmektedir.

2. Kadın Figürlerin Derinlemesine İncelenmesi: Dokuz Hatun, Toktay Hatun, Uruk Hatun gibi Kereyitli kadın şahsiyetlerin yönetimdeki rollerinin daha detaylı ele alınması ve diplomatik ilişkilerdeki etkilerinin analiz edilmesi gerekmektedir.

3. Arkeolojik ve Sanat Tarihi Bulgularının Kullanılması: İlhanlı Devleti ve Kereyitlerin siyasi, kültürel ve sanatsal mirasının, döneme ait minyatürler, yazılı belgeler ve arkeolojik kazılar ışığında incelenmesi, tarihi bağlamın daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

4. Karşılaştırmalı Çalışmaların Artırılması: Kereyitlerin Moğol yönetimi içerisindeki pozisyonlarının, diğer göçebe topluluklarla (Naymanlar, Merkitler, Kongiratlar vb.) karşılaştırılarak değerlendirilmesi, göçebe siyasi yapılar arasındaki farkların ortaya konmasına katkı sağlayacaktır.

5. Bölgesel Etkilerin Araştırılması: Kereyitlerin özellikle Anadolu, İran ve Kafkasya'daki siyasi ve askerî faaliyetlerinin, bölgesel tarih çerçevesinde incelenmesi, İlhanlı yönetimi içerisindeki etkilerinin daha kapsamlı anlaşılmasını mümkün kılacaktır.

Sonuç olarak, bu çalışma, Kereyitlerin İlhanlı Devleti içerisindeki konumlarını ortaya koyarak Orta Çağ Avrasya siyasi yapısına dair önemli bir katkı sunmuştur. Gelecekte yapılacak çalışmaların, özellikle Kereyitlerin Moğol sonrası siyasi ve kültürel mirasına odaklanması, konunun daha geniş bir perspektiften ele alınmasına yardımcı olacaktır.

KAYNAKLAR

- Abu'l-Farac, G. (1999). *Abu'l-Farac Tarihi II.* (Çev. Ömer Rıza Doğrul) Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Aka, İ. (1994). *Mirza Şahruh ve Zamanı (1405-1447).* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Akar, K. (2021). *Türkistan Sözlüğü (XI. XIX. Yüzyıllar Arasında Türkistan Türk Devletlerinde Kullanılan Unvan ve İstılahlar).* Parsuk Kültür yay, Eskişehir.
- Aksarayı, K. M. (2000). *Müsameretül Ahbar.* (Çev. Müsrel Öztürk). Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Simon de Saint Quentin. (2006). *Bir Keşif'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248* (Çev. E. Özbayoğlu). Doğu Akdeniz Kültür ve Tarih Araştırmaları Vakfı.
- Alan, H. (2020). *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular (1360- 1606).* Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Banâketî, F. D. (1348), *Ravzatü Ulu'l-Elbab fî Marifetü't-Tevârîh ve'l-Ensâb. Târîh-i Benâketî.* (Haz. Cafer Ş.). Silsile-i İntişarat-ı Asar-ı Milli 44.
- Beyani, Ş. (2018). *Moğol Dönemi İran'ında Kadın,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Brambilla, M.G.(2019). “The Mausoleum of Oljeitu and The Citadel of Sultaniyya”, *Iran After The Mongols*, ed. Sussan Babaie, VIII: 140.
- Carpini, J.P. (2000). *Moğol Tarihi ve Seyahatname 1245-1247.* (Trc. E. Eyan). Derya Kitabevi, Ordu.
- Cüveynî, A. A. M. (2013). *Tarih-i cihan güşa* (Çev. M. Öztürk). Türk Tarih Kurumu , Ankara, Yayınları.
- Cüveyni, A.A.M. (1998). *Tarih-i Cihân Güşâ.* (nşr. M. Öztürk). Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Çamiçyan'ın “Ermeniler Tarihi”, (Çev. Hrants D. Andreasyan), kayıt no:T000445, yer no: T/0173, Türk Tarih Kurumu. 50.
- Çelikkilek, A.M. (2022). *Cengiz-Nâmelere Göre Mogol Toplum Yapısı.* (Basılmamış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- D'ohsson, A. C. M. (2014). *Moğol tarihi.* (Yayınlayan. Ekrem Kalas). İstanbul.
- Danu, A. (Aralık 2015). “Kağan Mengü'nün Devlet Anlayışı ve İlhanlı Devleti Kuruluşunda Etkisi”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6,(2). Doi no: 0000000098.

- D'obsson, M.B.C. (2006) . *Moğol Tarihi*. (inst. E.Kalon-Q.Şükürov) IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- Doğan, O. (2007) “Orda”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 33/357, İstanbul.
- Dunlop, D. M. (1944). The Kereyits of Eastern Asia. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies. University of London*. s. 276-289. 11(2).
- Durak, N. (7-8 Aralık, 2008). "Cengizli Hatunları Sorgaknini Hatun", *Cengiz Kağan ve Oğullarının İcraatlarının Türk Dünyasındaki Akisleri Uluslararası Sempozyumu*, İstanbul.
- Ebu'l-Ferec, G. (1950) *Ebul-Ferec Tarihi*. C.II (Çev. Ömer Rıza Doğrul), Ankara.
- Ebü'l-Fereç, İbnü'l-İbri (2011) . *Tarihu Muhtasari'd-Düvel*. (Çev. Şerafeddin Yaltkaya) Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Ebü'l-Kasım Cemâlüddin Abdullah b. Ali b. Muhammed el-Kâşânî. (1969). *Târih-i Olcaytu* (Mahin Hambly, Ed.). Tahran.
- El-Mansûrî, Baybars. (2016). *Et-Tuhfetu'l-Mulûkiyye fi'd-Devleti't-Turkiyye*. (Çev. Hüseyin Polat). Türk Tarih Kurumu Yayınları. Ankara.
- Erdem, İ. (1995). Türkiye Selçukluları- İlhanlı İlişkileri (1258-1308). (Basılmamış Doktora Tezi). Ankara Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Erdem, İ. (1997). Olcaytu Han devrinde Horasan'da İlhanlı-Çağataylı mücadeleler. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3, 106-112.
- Fazlullah, F. (1994). *Cami'üt-Tevarih*, (Trc. Abdülbaki Gölpınarlı) , İstanbul.
- Fleet, K. (2012). *Türkiye Tarihi 1071-1453*. (Çev.Ali Özdamar). Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Galstyan, A.A. (2017). *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*. (Çev. İlyas Kemaloğlu). Yeditepe Yayınları, İstanbul.
- Genç, R. (1981). *Karahanlı Devlet Teşkilatı (XI. Yüzyıl Türk Hâkimiyet Anlayışı ve Karahanlılar)*. Kültür Bakanlığı, İstanbul.
- Glastyan, A. G. (2005). Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar, (Türkçeye Çev. İlyas Kamalov). Yeditepe Yayınevi, İstanbul.
- Gördegir, E. (2019) “İlhanlı Hükümdarlarının Leviratus Geleneğine Uygun Evlilikleri”. *Tarih Okulu Dergisi*, 12. XLIII, 1326. DOI : [10.29228/joh.24773](https://doi.org/10.29228/joh.24773)
- Gördegir, E. (2021). *Olcaytu Han ve Zamani (1302-1316)*. İksat Yayınevi. Erişim linki: <https://iksadyayinevi.com/wp-content/uploads/2021/12/OLCAYTU-HAN-VE-ZAMANI-1304-1316.pdf>

- Grigor.A. (1954). *Moğol Tarihi*, (Çev. Hrand D. Andreasyon), İstanbul.
- Grousset, R. (1999). *Bozkır İmparatorluğu Atilla-cengiz Han-Timur* (Çev. M. Reşat Uzman). Ötüken Neşriyat. İstanbul.
- Grousset, R. (2001). *Cengiz Han* (Çev. İ. Tangu). Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Grousset, R.N. (1993). *Bozkır İmparatorluğu*. (Çev. R. Uzman), Ötüken Neşriyat. İstanbul.
- Güler, N. (2017) “Âştiyânî’ye Göre Hülâgû Hân’ın Siyasetine Kısa Bir Bakış”, *Anasay*, 2,100.
- Hâfız-i Ebrû, Şihâbuddîn Abdullah b. Lütfullah b. Abdü’r-Reşîd el-Hâfî, (1317). *Zeyl-i Câmîü’t-Tevârih-i Reşîdî*, (Nşr. Hânabâ Beyânî). Tahran.
- Hayton, K. (2015). *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*. (Çev. Altay Tayfun Özcan). Selenge Yayınları, İstanbul.
- Hemedanî, R. F. (1994). *Camiü’t-Tevârih, C. I* (M. Rushan & M. Musevi, Eds). Tahran Yayınları. İran.
- Howorth Hery, H. (1880). *History of the Mongols: From The 9 the To The 19 the Century*, Part II, Longmans Gren And Co, London.
- Isakov, A. (2013). “Yenisey Kırgızları İle Cengiz Oğullarının Siyasi Münasebetleri XIII. Yüzyıl. *Siberian Studies (SAD)*.1 3. DOI: 10.7816/sad-01-03-03.
- Işık, A. (2012). *Hafız-ı Ebru'nun Zeyl-i Cami'üt-Tevârih-i Reşîdî'sinde Sultan Olcâytû ve Ebû Sa'îd dönemlerine dair kayıtlar* (Yüksek lisans tezi). Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa.
- İbn Kesir. (1995) *el- Bidâye ve'n-nihâye Büyük İslam Tarihi*, (Çev. Mehmet Keskin). C. XIV. Çağrı yayınları. İstanbul.
- İbn Tağrıberdi. (2013). *En Nucumu'z-Zahire (Parlayan Yıldızlar)*. (Çev. Ahsen Batur). İstanbul.
- Kafalı, M. (1993). “Cengiz Han”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: C.7, 367-369.
- Kafalı, M. (2005). *Çağatay Hanlığı (1227-1345)*. Berikan Yayınevi, Ankara.
- Kanat, C. (2001). Baybars zamanında Memlûk-İlhanlı münasebetleri (1260-1277). *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 16, 35.
- Kaya, A. (2013). “İlhanlıların Anadolu Türkmen Beylerine Karşı Politikası”. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 6 (2).
- Kaya, M. L. (2018). *Moğolların gizli tarihçesi*. Kronik Yayınları.Yayıneri Yoktur.

- Khelejani, A.H. (2013). *İlhanlılar ile Altın Orda Devleti'nin Siyasi ve Sosyal İlişkileri*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi).Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Kıçanov, E. Ğ. (2002). Yuan Sulalesi Tarihi Kırgızdar Cönündö. *KKTB*. c. II. Bişkek.
- Kiragos, M. (2009). *Ermeni Müelliflerine Göre Moğollar*. (Çev. Gürsoy Solmaz). Ankara.
- May, T. (2021). *Moğol İmparatorluğu* (Çev. Ü. E. Uysal). Kronik Kitap. İstanbul.
- Müstevfi-yi Kazvini, H. (2018). *Tarih-i Güzide* (Çev. M. Öztürk). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ögel, B. (2002). *Cengiz Han'ın Türk Müşavirleri*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- Öncel, S.M. (2019). *Moğollarda Kadın*, (Yüksek Lisans Tezi) Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Örs, D. (1992). *Tarih-i Olcaytu* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Özdemir, H. A. (2018). *Moğol istilâsı*. İz Yayıncılık, İstanbul.
- Özcan, A. T. (2012). Chronica Maiora'da Moğol imajı. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 27(2), 427-458.
- Özgüdenli, O. G. (2000). *Gazan Han ve reformları (694/1295-703/1304)* (Doktora tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. İstanbul.
- Özgüdenli, O. G. (2008). Reşîdüddin Fazlullah-I Hemedânî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 35, 19-21.
- Özgüdenli, O. G. (2020). *Orta çağ'da Türkler, Moğollar, İranlılar: Kaynaklar ve araştırmalar*. Ötüken Neşriyat. İstanbul.
- Pelliot, P. (1959). *Notes on Marco Polo I-III*, Paris: Imprimerie Nationale.
- Polo, M. (2003). *Dünyanın hikâye edilişi. Harikalar kitabı I* (I. Ergüden, Çev.). İthaki Yayınları. İstanbul.
- Ramos, M. I. C. (2017) "Maria Paleologina And The Il-Khanate Of Persia. A Byzantine Princess In An Empire Between Islam And Christendom", *Imago Temporis*, Medium Aevum, XI, 222.
- Reşîdüddin/ Thackston. (1998). *Cami'ü't-Tevârih (Dünya Tarihi) Moğul Tarihi*, I. Kısım, (Trc. W. M. Thackston, Yayınlayanlar, Şinasi Tekin, Gönül Alpay Tekin) Harvard Üniversitesi Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü yayınları, Cambridge.

- Reşîdüddin/Aka. (2013). *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısım)* (Çev. İ. Aka, M. Ersan, & A. H. Khelejani). Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Reşîdüddin/Rûşen (1994). *Câmi 'u't-tevârih*, (Nşr. Muhammed Rûşen-Mustafa Mûsevî). C. I-IV, (Neşr-i Elburz). Tahran.
- Rızavi, S.E.F. (2015-2016). "Temil-i Münasebet-ı İlhanlıan ve Memealik-ı der Karnı Heştom" *Biannual Journal of Historical Studies of Islamic World at Imam Khomeini Specialized University* 3(6), ss. 57-86.
- Roux, J. P. (2001). *Moğol İmparatorlu tarihi* (Çev. A. Kazancıgil). Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Roux, J. P. (2001). *Moğol İmparatorluğu Tarihi* (Çev. A. Kazancıgil & A. Bereket). Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Rubruk, W. V. (2001). *Moğolların büyük hanına seyahat 1253–1255* (Çev. E. Ayan). Ayışığı Kitapları, İstanbul.
- Ruysbroeckli, W. (2010). *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk 1253-1255* (Ed. P. Jackson & D. Morgan, Çev. Z. Kılıç). Kitap Yayınevi.
- Spuler, B. (2011). *İran Moğolları*, (Çev. Cemal Köprülü). Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Spuler, B. (2011). *İran Moğolları: Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri (1220-1350)*. (Çev. C. Köprülü). Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Subaşı, Ö. (2021). *Moğollarda Kadın, Evlilik ve Dış Siyaset*. Selenge Yayınları, İstanbul.
- Suyutî, Hafız Celaledin. (2005). *Tarih-i Hülefa*. (Tah. Said Mahmud Akil). Beyrut.
- Sümer, F. (1991). "Argun". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. (İstanbul TDV Yayınları). 355-357, 355.
- Temir, A. (2010). *Moğolların gizli tarihi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Temir, A. (2010). *Moğolların gizli tarihi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Togan, İ. (2014). "Çinggis Han ve Moğollar". *Türkler*, (Ed. H. C. Güzel-K., Çiçek-S. Koca). C. 8, s. 235-255.
- Togan, Z. V. (1981). *Umumî türk tarihine giriş* (Vol. I). Enderun Yayınları, İstanbul.
- Uyar, M. (2001). *İlhanlı Devletinde Argun Dönemi (1284-1291)*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yuvalı, A (2017). *İlhanlı Tarihi*. Bilge Kültür Sanat Yayınevi, İstanbul.

Yuvalı, A. (1996). Geyhatu Han.TDV *İslâm Ansiklopedisi*.Türkiye Diyanet Vakfı. İstanbul. 14, ss. 44-45.

Yuvalı, A. (1998). Hülâgû. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Türkiye Diyanet Vakfı. İstanbul. 18, ss. 473.

EKLER

EK-I: Moğollarda Cengiz Han devrini tasvir eden bir minyatür.

Kaynak; Cengiz ve Börte Ucin (Moğol Kraliçesi) umumi ağırlama halindeler; Börte'nin başında bir buktak bulunmaktadır. Paris Milli Kütüphanesi, Câmi'u't-Tevarih-i Reşidi minyatürü: Supp. persan No 1113, folio 44 verso.

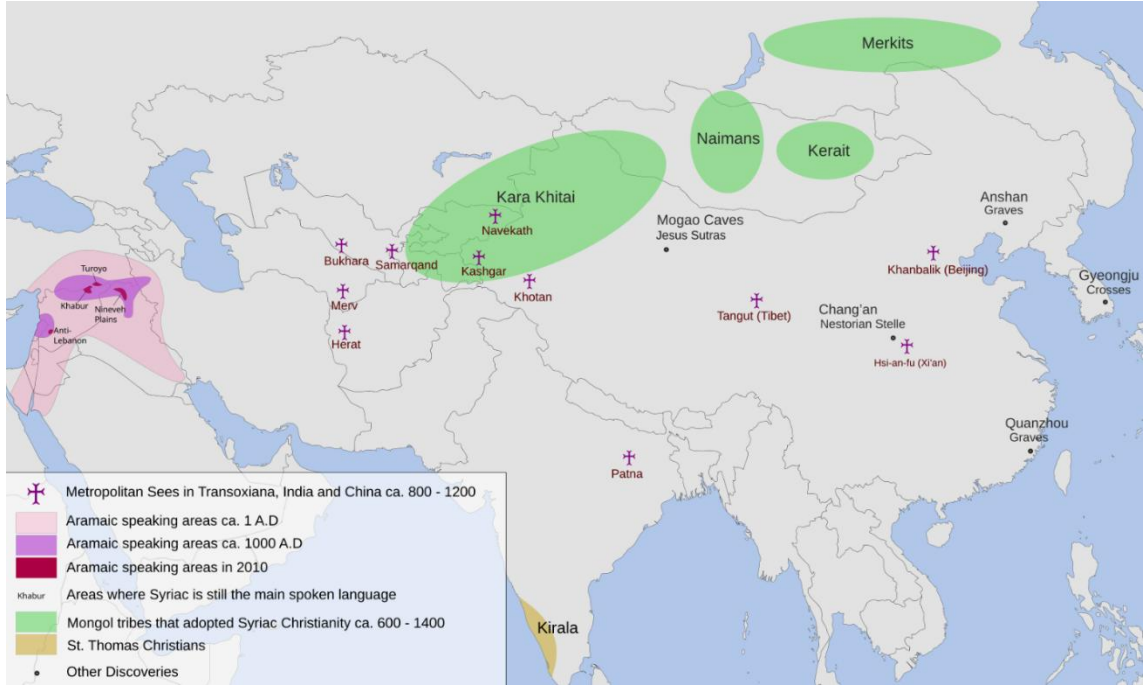
Ek II. Hülagu Han ve Dokuz Hatun'u tasvir eden bir münyatür

Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France. Département des Manuscrits. Supplément Persan 1113

Kaynak: Paris Milli Kütüp- hanesi, Supp. persan No 1113, folio 227 r

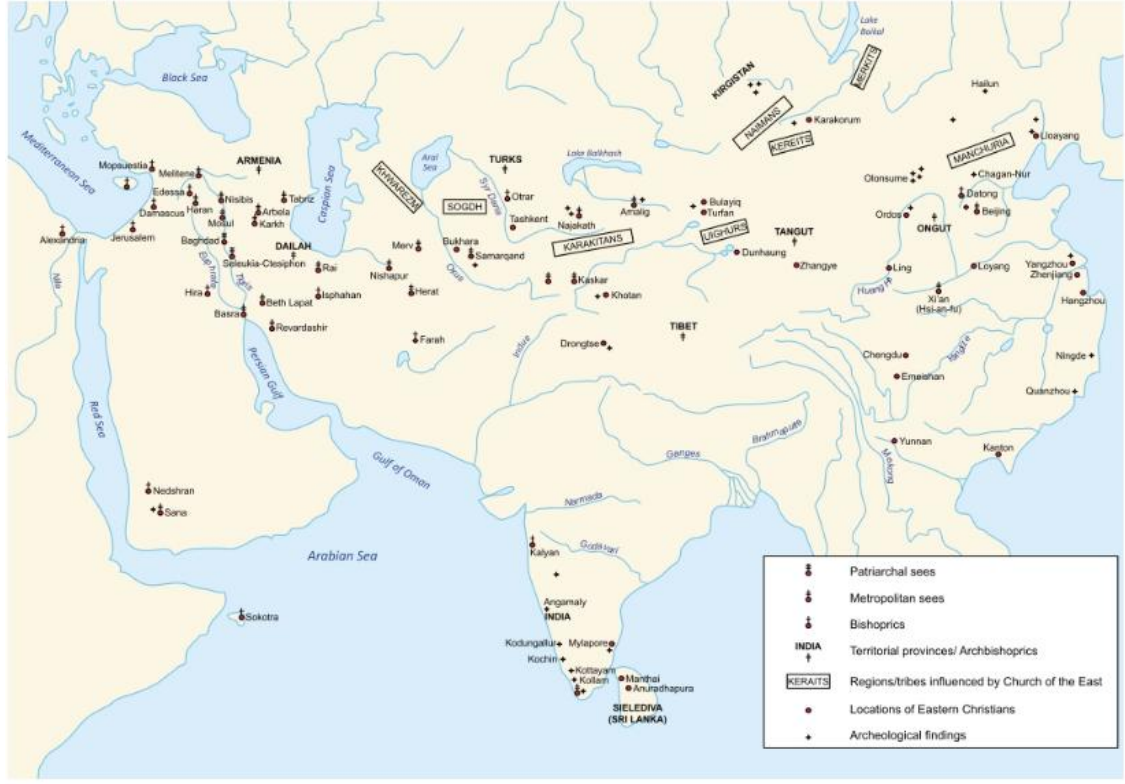
EK-III: Togrul Han devri Kereyit Kabilesi siyasi haritası.

Kaynak:

https://fa.wikipedia.org/wiki/%D9%85%D8%B3%DB%8C%D8%AD%DB%8C%D8%AA_%D8%AF%D8%B1_%D9%85%DB%8C%D8%A7%D9%86_%D9%85%D8%BA%D9%88%D9%84%D8%A7%D9%86#/media/%D9%BE%D8%B1%D9%88%D9%86%D8%AF%D9%87:Syriac_Christianity.svg Eşirim tarihi 25.12.2024

Ek IV. Ortaçağda Doğu Klisesi'nin yayılma haritası

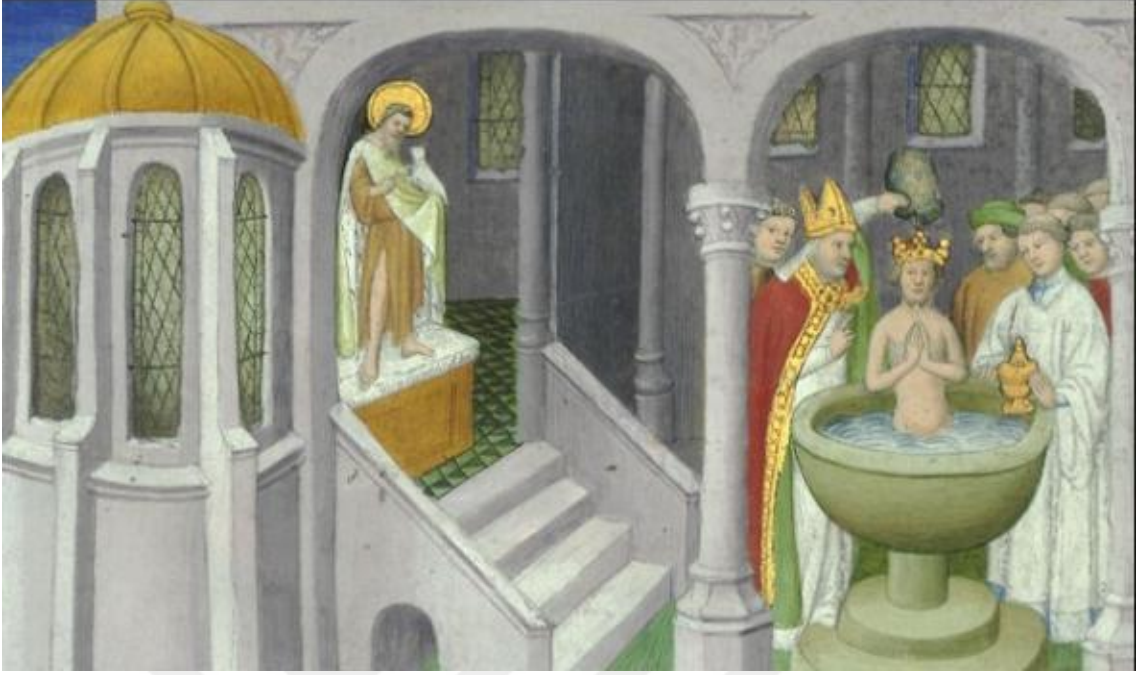
Kaynak: <https://www.turkbilimi.com/bizans-patrigi-nestorius-ve-nasturi-hiristiyan-asya-turkleri-431/> erişim tarihi 03.03.2025

Ek V. Moğol Hanları'nın Listesi

MONGOL KHANS	
1. Grand Khans/Kaghans	
1. Chingiz Khan	1206-1227
2. Tolui (regent)	1227-1229
3. Ogetai	1229-1241
4. Guyuk	1246-1248
5. Monke (Mangu)	1251-1259
6. Kubilai	1260-1294
2. Khans of the Golden Horde	
1. Batu	1227-1255/6
2. Berke	1255/6-1267
3. Uzbek	1313-1341
3. Khans of the Chagataid Khanate	
1. Chagatai	1227-1242
2. Taliku	1308-1309
3. Kebek	1318-1326
4. Ilchigidai	1326
5. Tamashirin	1326-1334
6. Buzan	1334
7. Chingshi	1334-1338
4. Il-khans	
1. Hulagu	1256-1265
2. Abaqa	1265-1282
3. Ahmad (Tegudur)	1282-1284
4. Arghun	1284-1291
5. Gaykhatu	1291-1295
6. Baydu	1295
7. Mahmud (Ghazan)	1295-1304
8. Oljaitu	1304-1316
9. Abu Said	1316-1335
5. Khans of the Yuan Dynasty (China)	
1. Kubilai	1260-1294
2. Timur Oljaitu	1294-1307
3. Toghan Timur	1333-1368

Kaynak: <http://www.nestorian.org/index.html> Erişim tarihi: 03.03.2025.

Ek VI. Moğol Hanı Çağatay'ın Vaftizi

Kaynak: https://de.wikipedia.org/wiki/Tschagatai_Khan erişim tarihi 03.03.2025

Ek VII. Moğolca yazılmış bir Nesturi'nin mezar taşı

Kaynak: <https://en.wikipedia.org/wiki/Nestorianism> erişim tarihi: 15.12.2024.